

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ν. Σ. ΜΟΝΑΧΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ :

ΒΑΣ. ΛΑΟΥΡΔΑ : 'Ο ιστορικός ύλισμός και η 'Ελληνική 'Ιστορία (μελέτη). — ΤΑΚΗ ΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ : Μνήμη Καλοκαιριού (ποίημα). — ΤΑΚΗ ΠΑΠΑΤΣΩΝΗ : 'Ο Δημήτριος Καπετανάκης και η 'Ελλάδα (μελέτη). — ΑΡΜΑΟ ΔΙΡΟΥΜ : Τελευταίο Τραγούδι (ποίημα). — ΜΑΡΙΜ ΔΙΕΛ : Τρεις φίλοι (ποίημα). — ΠΑΝΟΥ ΣΑΜΑΡΑ : 'Αγάπη στην 'Εργατιά (διήγημα). — ΘΕΜΟΥ ΑΜΟΥΡΓΗ : 'Εβλυν - Λάμπρος Πορφύρας (ποίηματα). — ΤΑΚΗ ΙΑΤΡΟΥ : Παραισθήσεις · Οί Τέσσερις (πρόζα). — Ζ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ : Προτιμώ τήν άρρώστια μου (ποίημα). — Ζ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ : 'Αθήνα 1941 - 1942 (άπόσπασμα από μυθιστόρημα). — ΠΑΝΟΥ ΣΠΑΛΑ : Τά παιδιά του ήλιου (ποίημα). — ΑΝΤΡΕΑ Α. ΣΑΚΑΛΗ : Κλωθογυρίσματα του νού (ποίημα).

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

(1—15 'Ιουλίου 1945)

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ : Τό πνεύμα του άγώνα. — Οί πνευματικοί άνθρωποι. — Συνέπεια. — 'Εκδόσεις Μεσονυχτίου. — Μεταφράσεις. — Α. Ι. Σ. — ΒΛΟΚ Σ. — Φιλική ύπόδειξη. — 'Η Ποίηση. — 'Αναμνήσεις 19ου αιώνος. — Πρόοδος. — 'Η έκδοση Μακρυγιάννη. — Γιά τό Ραδιοφωνικό Σταθμό. — 'Η 9η Συμφωνία. — 'Αδικαιολόγητα. — Δήλωση. — ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ : ΒΑΣ. ΛΑΟΥΡΔΑ — Γ. ΣΤΑΘΗ : 'Επιστολαί. — ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΣΚΟΠΙΑ : ΓΙΑΝΝΗ Β. ΙΩΑΝΝΙΔΗ : Τά Βαλκάνια στο διανοητικό τους περιβάλλον. — Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ : Ζ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ : 'Ελλειψη ενότητας.

ΧΡΟΝΟΣ Β'. ΤΟΜΟΣ Γ'.

ΤΕΥΧΟΣ 30-31

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ν. Σ. ΜΟΝΑΧΟΣ

Γ'. ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 28 — ΤΗΛ. 55-536 — ΑΘΗΝΑΙ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ν. Σ. ΜΟΝΑΧΟΣ

ΧΡΟΝΟΣ Β'.—ΤΟΜΟΣ Γ'.—ΤΕΥΧΟΣ 30-31

ΑΘΗΝΑ, 1-15 ΙΟΥΛΙΟΥ 1945

Τιμή τεύχους Δραχ. 125

Ἀθήνα 1-15 Ἰουνίου 1945

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

ΕΤΗΣΙΑ Δραχμῆς. . . . . 3.000.—

ΕΞΑΜΗΝΗ > . . . . . 2.000.—

Γράμματα, βιβλία, συνεργασίες, ἐμβάσματα κλπ.
«Φιλολογικά Χρονικά» Γ'. Σεπτεμβρίου 28, Ἀθήνα.

Κριτική γράφεται γιὰ τὰ βιβλία ποὺ μᾶς στέλ-
νονται σὲ δυὸ ἀντίτυπα. Ὅσα στέλνονται σὲ ἓνα
ἀντίτυπο μόνο ἀναγγέλλονται.

Τὰ χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται.

Βιβλία ποὺ λάβαμε: ΤΑΚΗ ΑΝΘΟΥΛΗ: «Ὁ Ταξιδευτής», Ἀθήνα
1945. — ΑΛΚΗ ΚΩΤΣΑΚΗ: «Ἀποστάτες» (Νουβέλα). — ΜΙΛΤΟΥ
ΣΑΧΤΟΥΡΗ: «Ἡ Λησμονημένη» (ποιήματα) ἐκδότης ΙΚΑΡΟΣ 1945

Περιοδικὰ κι' ἐφημερίδες: «Ἐλεύθερα Δωδεκάνησα», ἀριθ. φύλλου 2,
Ἀθήνα Ἰούνιος 1945. — ΝΕΟΝ ΠΝΕΥΜΑ: ἀριθ. φύλλου 9.

Ο ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΥΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ὅσο εἶναι εὐκόλο νὰ συγκεντρῶνεις, νὰ παρατάσσεις καὶ νὰ ταξινομήσεις τὸ ἱστορικὸ ὑλικό, τόσο εἶναι δύσκολο νὰ τὸ συνθέτεις καὶ νὰ τὸ ἐρμηνεύεις. Γιὰ τὸ πρῶτο δὲν χρειάζεται παρὰ ὑπομονὴ καὶ ἀναλυτικὴ εὐφυΐα. Γιὰ τὸ δεύτερο, μαζὶ μὲ τὸ πρῶτο, χρειάζεται ἀκόμη ἐλευθερία πνεύματος καὶ ἀναπαραστατικὴ ἰκανότητα, ποὺ χωρὶς νὰ ἀπιστεῖ καθόλου στὸ ἱστορικὸ ὑλικό της θὰ ἔχει μαζὶ καὶ τὴ δύναμη τῆς ἀνασύνθεσης καὶ τῆς «ἐκ τῶν ἔνδον» ἐρμηνείας του καὶ τῆς ἀνάπλασής του.

Ὁ μαρξιστὴς ἱστορικὸς οὔτε ἐλευθερία πνεύματος διαθέτει, οὔτε καὶ ἀναπαραστατικὴ ἰκανότητα. Ὅπως ὁ κομμουνιστὴς μπροστὰ στὴν πολιτεία εἶναι ἀνελεύθερος, ἔτσι καὶ ὁ μαρξιστὴς εἶναι ἀνελεύθερος μπροστὰ στὴν ἱστορία. Ὁλόκληρος ὁ μεθοδικὸς του ὀπλισμὸς εἶναι ἀπλῶς ἓνα σχῆμα καὶ μάλιστα σχῆμα ποὺ δὲν τὸ ἔχει καταχτήσει μέσ' ἀπὸ τὰ πράγματα, ἀλλὰ ποὺ τοῦ τὸ ἐπέβαλε μιὰ πολιτικὴ ἰδεολογία. Ἀνάγοντας ἀπὸ τὰ πρὶν τὰ ἱστορικὰ φαινόμενα στὴν ἔννοια τῆς «πάλης τῶν τάξεων» δεσμεύει ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴ σκέψη του σὲ σχήματα ποὺ θὰ μπορούσαν ἴσως νὰ δικαιωθοῦν μέσα ἀπὸ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἱστορικὸ ὑλικό, ἀλλὰ ποὺ δὲν μπορούν καθόλου νὰ δικαιωθοῦν μὲ μιὰ σειρά ἀφηρημένες σκέψεις. Ἄν τὰ δυναμικὰ κίνητρα τῆς ἱστορίας εἶναι ὁ ταξικὸς διαφορισμὸς καὶ ἀνταγωνισμὸς, τοῦτο μονάχα ἢ μελέτη της μπορεῖ νὰ μᾶς τὸ ἀποδείξει. Νὰ ἔρχεται ὅμως κανεὶς ἀπὸ πρὶν καί, χρησιμοποιώντας μιὰ πολιτικὴ ἰδεολογία ποὺ προβλήθηκε σὲ συγκεκριμένη ἱστορικὴ στιγμή γιὰ συγκεκριμένους σκοποὺς καὶ νὰ

λέει πώς «όλη η ιστορία είναι ιστορία πάλης των τάξεων» και να ανάγει έπειτα τον πλούτο της ιστορικής ζωής στο άπλοϊκό τουτο σχήμα, αυτός είναι ο ύψιστος βαθμός άνελευθερίας. Δέν είναι μόνο πού έτσι αφαιρείται από τον ιστορικό η δυνατότητα να δει κάθε συγκεκριμένη ιστορική στιγμή μέσα στην ιδιομορφία της και στην άνεπανάληπτη μοναδικότητά της· δέν είναι μόνο πού μεταβάλλεται έτσι ο πνευματικός πολιτισμός σε έκδηλώσεις σχέσεων παραγωγής και κατοχής ύλικών αγαθών· ακόμη και προπάντων φράζεται έτσι η δυνατότητα για κάθε προσπάθεια πού θά ήθελε να ξεπεράσει τα επιφανόμενα και να φτάσει ως τη ρίζα του ιστορικού γεγονότος, ως τη ρίζα του άγωνα πού κάνει η ανθρώπινη ψυχή για να άνυψωθεί από τα πρώτα της ζωώδη φανερώματα ως την αυτοσυνείδησή της. Για τον μαρξιστή ιστορικό όλα τα πράγματα είναι άπλά και τυπικά: Μέσα σε κάθε ιστορική εποχή υπάρχουν πάντοτε δυο τάξεις, η πλουτοκρατία και οι προλετάριοι. Οι πρώτοι εκμεταλλεύονται τους δεύτερους και για να διατηρήσουν τα πλούτη τους τους ξεγελούνε με θρησκευτικά, ήθικά, έθνικά και άλλα παρόμοια κατασκευάσματα. Ο λαός τότε υπομένει και τότε επαναστατεί και έτσι η «άντιδραση» άλλοτε κυριαρχεί και άλλοτε εκμηδενίζεται... Η βαρβαρική αυτή έρμηνεία της ιστορίας άποτελει όλόκληρο τον μεθοδικό όπλιισμό του μαρξιστή. Και με το άπλοϊκό αυτό τέχνασμα έρμηνεύει τα πάντα μέσα στην ιστορία.

Η άλήθεια είναι πώς μαρξιστές ιστορικοί σήμερα μονάχα σαν περίεργα φαινόμενα κυκλοφορούν στην Εύρώπη. Όταν ο Engels ζήτησε να έρμηνεύσει τη γένεση του κράτους με τον ιστορικό ύλισμό, οι ιστορικές μελέτες βρίσκονταν ακόμη στην άρχή τους, η φιλοσοφία της ιστορίας είχε γίνει και πάλι μεταφυσική και έτσι η άπλοϊκή επιχειρηματολογία του μπόρσεσε εύκολα να επικρατήσει. Μέσα άλλωστε σε μια εποχή πού άποσύνθετε τον άνθρωπο με τις λογής - λογής ειδικές έρευνες και τις ισάξιές τους ιδεολογικές επενδύσεις, ο ιστορικός ύλισμός ήταν όχι άπλως φυσικό, αλλά μοιραίο επακόλουθο. Αργότερα όμως, όταν ανανεώθηκαν οι μεγάλες πνευματικές παραδόσεις και μελετητές όπως ο Spengler και ο Berdiaeff άνέτρεψαν τις βάσεις της άπλοϊκής αυτής θέας του ιστορικού φαινομένου, και τα επί μέρους ιστορικά μελετήματα και η φιλοσοφία της ιστορίας έδραιώθηκαν πάνω σε πολύ πιο στέρεες και ουσιαστικώτερες βάσεις. Η γεωγραφική ιδιομορφία κάθε χώρας, η μορφολογία των πολιτισμών, η τελολογική και όχι αίτιοκρατική πορεία του ιστορικού φαινομένου, όλα αυτά και πολλά άλλα παράλληλα έχουν γίνει πιά θεμελιακές κατηγορίες της συνείδησης για την

έρμηνεία της ιστορίας και θά πρέπει να είναι κανείς πολύ φανατικός όταν από το πλήθος των ιδεολογιών διαλέγει εκείνη ειδικά πού σήμερα έχει πιά άναγνωριστεί πώς είναι η στενότερη και η πιο ξεπερασμένη. Το αίτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης είναι τόσο ανθρώπινο, ώστε να μην έχει κανείς το δικαίωμα να το πραγματοποιήσει άδικώντας τον άνθρωπο. Και άσφαλώς τον άδικεί με τις άνελεύθερες αυτές ιστορικές έρμηνείες.

Τα πράγματα αυτά είναι γνωστά σε όλους όσοι μελετάνε την ιστορία και γι' αυτό θά ήταν περιττό να ξαναειπωθούν εδώ, έστω και με τη συντομία πού ειπώθηκαν, άν ο κ. Π. Λεκατσάς δέν τιλοφορούσε τα άνάτυπα της κριτικής του για το βιβλίο μου «Ο Ίσοκράτης και η έπική του» με τη μετριόφρονη φράση: «Νέες τομές για τη μελέτη της κοινωνικής ιστορίας του 4 π. χ. αιώνα». Γιατί δέν πρόκειται καθόλου για νέες τομές. Πρόκειται για μιάν παλαιά και έντελώς ξεπερασμένη μέθοδο έρμηνείας των ιστορικών φαινομένων, πού κανένας άνθρωπος άπ' όσους ζούν το πνεύμα σαν πνεύμα και όχι άστόχαστα σαν όπλο ενός κόμματος δέν καταδέχεται να χρησιμοποιήσει. Νέες θά μπορούσαν να ειπωθούν μόνον κατά το ότι δέν τις χρησιμοποιεί τώρα πιά κανένας και μάλιστα άπ' τους μελετητές της αρχαίας Ελλάδας, πού η ιδιομορφία της είναι τόσο πιο περίπλοκη, όταν προχωρήσει κανείς στη μελέτη της, όσο πιο μονότονη και μονοσήμαντη φαίνεται στην πρώτη ματιά. Προτού βιαστεί κανείς να χαράξει «νέες τομές» σε περιοχές μάλιστα πού έχουν χαραχτεί από πολυάριθμες ως τώρα πλευρές και με πολυάριθμα επίσης μεθοδικά εργαλεία, θά πρέπει να μελετήσει πρώτα και πολύ καλά όχι μόνο την περιοχή πού τον ενδιαφέρει, αλλά και τις τομές πού έχουν γίνει· θά πρέπει να άποχτήσει την ικανότητα να διεισδύει μέσα στην κλειστή μοναδικότητα κάθε ιστορικού φαινομένου και να το έρμηνεύει από τον ίδιο τον πυρήνα του· θά πρέπει ακόμη να άποβάλει όλες τις έννοιακές κατασκευές του καιρού του. Είναι πολύ εύκολο να παίρνει κανείς τα συνθήματα της «άντιδρασης» εδώ στην Ελλάδα και, όταν τα βρίσκει η νομίζει πώς τα βρίσκει στην αρχαία ιστορία, να τα λέει και εκεί «άντιδραστικά»· είναι πολύ εύκολο να μεταφέρει μηχανικά τρόπους σκέψης πού άνήκουν στα σημερινά μαζικά βιομηχανικά καθεστώτα και να τα εφαρμόζει στην κοινοτική οργανωμένη οικονομία και πολιτεία της αρχαίας Ελλάδας· είναι πολύ εύκολο να άγνοεί ή να παρερμηνεύει πασίγνωστα ιστορικά γεγονότα για να άποδείξει το μαρξιστικό του θεώρημα—όλα τούτα είναι πολύ εύκολα, δέν είναι όμως κατά κανένα τρόπο

ιστορία και προπαντός δεν είναι ιστορία της αρχαίας Ελλάδας.

Τὸ λάθος τοῦ κ. Λεκατσᾶ στὴν κριτικὴ του στάθηκε τριπλό: Πίστεψε πὼς μπορεῖ νὰ ἐξακολουθεῖ δουλεύοντας ἀκόμη και σήμερα μετὸν μαρξισμό, πίστεψε πὼς μπορεῖ νὰ μεταφέρει ἔννοιες σημερινές στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ἱστορία, και προπάντων πίστεψε πὼς κάνει ἱστορία παρεξηγώντας πασιγνώστα ἀλλοιῶς και ἀναμφισβήτητα ἱστορικὰ δεδομένα. Ξεκινώντας ἀπὸ τίς βάσεις αὐτὲς ἦταν ἀπολύτως φυσικὸ νὰ εἰπεῖ ὅσα εἶπε.

Ὁ κ. Λεκατσᾶς μοῦ ἀποδίδει πὼς παρεβλεψα τὸν ταξικὸ διαφορισμὸ τοῦ 4 αἰῶνα, παρεβλεψα ἐπίσης τὴν ταξικὴ τοποθέτηση τοῦ Ἰσοκράτη και ἔτσι ἐρμήνευσα και τὸν Ἰσοκράτη και τὴν ἐποχὴ του ἀπὸ λαθεμένη σκοπιά. Ἡ γενικὴ ὅμως γραμμὴ τῆς ἐργασίας μου εἶναι δηλωμένη ἤδη στὸν πρόλογο τοῦ «Ἰσοκράτη και τῆς ἐποχῆς του», φανερῶ ἐξ ἄλλου και σὲ κάθε γραμμὴ τοῦ βιβλίου:

1) Τὰ φαινόμενα τοῦ 4 αἰῶνα εἶναι πολὺ εὐρύτερα ὥστε νὰ γίνει δυνατὸν νὰ χωρέσουν στὴ μονοσήμαντὴ ἔννοια τῆς «πάλης τῶν τάξεων» και νὰ ἐρμηνευθοῦν μονάχα μετὸ τοῦτο τὸ σχῆμα· ἐκδηλώσεις ὅπως ὁ ἀτομισμὸς, ἡ εἰδικὴ ἐπιστήμη, ἡ θρησκευτικὴ ἀνοχὴ, ἡ ἀστικὴ κωμωδία, ἡ παρακμὴ τῆς ποίησης, ἡ ἀκμὴ τῆς πεζογραφίας, ἡ λατρεία τῆς προσωπικότητας ἢ ὀγκλοκρατικὴ ἐξέλιξη τῆς παλαιᾶς δημοκρατίας κ.τ.λ., κ.τ.λ., ὅλες τοῦτες οἱ ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς στὸν 4 αἰῶνα εἶναι τόσο πολυσήμαντες και τόσο σύνθετες στὴ γένεσή τους και στίς σχέσεις μεταξύ τους, ὥστε νὰ μὴ μποροῦν κατὰ κανένα τρόπο νὰ ἀναχθοῦν στὴν «πάλη τῶν τάξεων», πού, ἂν ὑπάρχει και σὲ ὅποιαν ἔκταση ὑπάρχει, εἶναι ἀπλῶς κὶ αὐτὴ ἐκδήλωση, ὅπως οἱ ἄλλες ἐκδηλώσεις. Ἄν ἦταν νὰ περιγραφεῖ σωστὰ και νὰ ἐρμηνευθεῖ σωστὰ ἡ ἐνότητα τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ 4 αἰῶνα θὰ ἔπρεπε ὅλες ἐτούτες οἱ ἐπὶ μέρους ἐκδηλώσεις τὸν νὰ ἀναχθοῦν σὲ μιὰ γενικώτερη ἔννοια πού θὰ τίς συμπεριελάμβανε ὅλες και πού ἔτσι συνεπῶς δεν θὰ μποροῦσε νὰ ταυτιστεῖ εἰδικὰ μετὰ καμμιά τους. Τὴν ἐνωτικὴ τούτην ἀρχὴ ζήτησα νὰ τὴν ὀρίσω σὰν πορεία τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ κλασσικὸ ἦθος στὸ μετακλασσικὸ και τὸ ρωμαντικὸ, μετὰ κύριο συντελεστὴ τῆς τῆ διάλυση τοῦ πνεύματος τῆς κοινότητας ὅστερ' ἀπὸ Πελοποννησιακὸ πόλεμο και τοὺς σοφιστές. Ἡξερα και ἔξερω πολὺ καλά πὼς ἡ σύνθετὴ τούτη φιλοσοφία τῆς ἱστορίας εἶναι κάπως δύσκολη γιὰ τὸν ἀπλοϊκὸ μηχανισμό τοῦ μαρξιστῆ ἱστορικοῦ, πού δεν μπορεῖ νὰ ξεφύγει και δεν μπορεῖ νὰ ἰδεῖ τί-

ποτε ἄλλο μέσα στὴν ἱστορία ἀπ' αὐτὸ πού τοῦ λένε τὰ μαρξιστικὰ κιτάπια του. Γιὰ νὰ μπορέσει ὅμως ν' ἀντικρουσθεῖ μιὰ τέτοια προσπάθεια σύνθεσης δεν φτάνουν μερικοὶ δογματισμοὶ και, πολὺ λιγώτερο, τὰ εἰρωνικὰ σχόλια. Χρειάζεται νὰ ξαναγίνει ὅλη ἡ δουλειὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ και νὰ ἀναχθοῦν πειστικά, κὶ ὄχι δογματικά, ὅλα τὰ φαινόμενα τοῦ 4 αἰῶνα στὴν ἀρχὴ τῆς «πάλης τῶν τάξεων». Ἔτσι και μόνον ἔτσι θὰ μποροῦσε νὰ ἀντικρουσθεῖ. Ὅλα τὰ ἄλλα, πρὶν ἀπὸ μιὰ τέτοια εἶδους ἐργασία, εἶναι, τὸ λιγώτερο, ὑπερβολικά.

2) Τὸν ταξικὸ διαφορισμὸ τὸν ἀναφέρω ἀρκετὰ διεξοδικὰ σελ. 54 κ. ἐ., δεν τοῦ ἀπέδωσα ὅμως μεγάλη σημασία, γιὰτί οὔτε εἶχε, οὔτε και μποροῦσε νὰ εἶχε. Ἔντονοι ταξικοὶ διαφορισμοὶ μετὰ «ἰδεολογικὲς» ὅπως λέει ὁ κ. Λεκατσᾶς και ἀκριβέστερα: μετὰ πολιτικὲς προεκτάσεις δημιουργοῦνται σὲ κράτη μετὰ μεγάλες ἐδαφικὲς ἐκτάσεις ἢ πλούσιες παραγωγικὲς πηγὲς συγκεντρωμένες στὰ χέρια λιγοστῶν πού ἐκμεταλλεύονται τοὺς ἄλλους. Οὔτε τὸ ἔδαφος ὅμως, οὔτε και ἡ χρηματικὴ οἰκονομία τῆς Ἀθήνας εἶχαν τὴ δυνατότητα μιᾶς τέτοιας κοινωνικῆς διαφοροποίησης πού νὰ ἐκφράζονται σὲ διαφοροποιημένες πολιτικὲς και ταξικὲς ἰδεολογίες. Τὸ «κοινωνικὸ» πρόβλημα τῆς Ἀθήνας εἰδικὰ δεν ἦταν πρόβλημα κοινωνικὸ ἀλλὰ παραγωγικὸ και δημογραφικὸ, ὅπως ἄλλωστε ἀντίστοιχα και τῆς νέας Ἑλλάδας. Πρὶν ἀπὸ τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο τὴν οἰκονομία τῆς Ἀθήνας τὴ συγκρατοῦσαν οἱ ἀποικίες και οἱ κτήσεις της πού μετὰ τίς πλούσιες πηγὲς τοὺς παρεῖχαν ἐξαιρετικὲς δυνατότητες γιὰ νὰ ἀπορροφῶνται τὰ πλεονάσματα τοῦ πληθυσμοῦ και νὰ εὐποροῦν ὅσοι μέναν στὴν Ἀθήνα. Ὅταν ὅμως χάθηκαν ἡ περιορίστηκαν οἱ ἀσφαλιστικὲς αὐτὲς δι- κλειδες και οἱ πλουτοπαραγωγικὲς αὐτὲς πηγὲς, ἐνῶ ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἀθήνας ὄχι μόνον δεν εἶχε ἐλαττωθεῖ, ὅπως θὰ περιμένε κανεὶς ὅστερ' ἀπὸ τόσοσους πολέμους, ἀλλὰ εἶχε, ἀντίθετα, ἀύξηθεῖ ἀκόμη περισσότερο μετὰ τοὺς ἔποικους και ἄποικους πού ξαναγυρίζαν στὴ μητρόπολη, δημιουργήθη- καν μεγάλα οἰκονομικὰ προβλήματα. Ἄν τὰ προβλήματα αὐτὰ τὰ εἶχαν δημιουργήσει οἱ ταξικὲς ἀντιθέσεις, τότε μιὰ λύση θὰ ἦταν φυσικὰ ἡ κοινωνικοποίηση τοῦ πλούτου, πού ἀναφέρει ὁ κ. Λεκατσᾶς, μετεφέροντας ἐλαφρῶς παραλλαγμένα τὰ σημερινὰ σοσιαλιστικὰ προγράμματα τῶν μαζικῶν βιομηχανικῶν καθεστώτων τῆς Εὐρώπης στὴν ἐντελῶς διαφορετικὴ οἰκονομία τῆς Ἀθήνας. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ κοινωνικοποίηση αὐτὴ τοῦ πλούτου οὔτε θὰ ἀπέδιδε τίποτε, οὔτε και θὰ ἦταν ἠθικὰ δικαιολογημένη, γι' αὐτὸ οἱ Ἀθηναῖοι ζήτησαν νὰ βροῦν και βρῆκαν ἄλλες διεξόδους. Ἄπ' αὐτὴ ἄλλωστε τὴν

άποψη είναι χαρακτηριστικό πώς τὸ σύνθημα τοῦ ἀναδασμοῦ τῆς γῆς, πὸν εἶχε ριχθεῖ μὲ τόσην δξύτητα στὴν Ἀθήνα τοῦ Σόλωνος, τώρα σχεδὸν δὲν ἀναφέρεται κἀν' ἐπίσης εἶναι χαρακτηριστικὸ πὸς καὶ ὅσοι ἀντιδροῦσαν, ἀπὸ οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ἄποψη, στὸ κήρυγμα τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, περιορίσθηκαν σὲ μέτρα πὸν θὰ μπορούσαν τυχὸν νὰ ἀνακουφίσουν τὴν οἰκονομία τῆς Ἀθήνας, ἀλλὰ πὸν δὲν εἶχαν, ἀκριβῶς γιὰτὶ δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἔχουν, ταξικὸ περιεχόμενον. Ἔτσι π.χ. τὸ φυλλάδιον «Περὶ πόρων» πὸν ἀποδίνεται ἐσφαλμένα στὸν Ξενοφῶντα καὶ πὸν προφανῶς ἔχει γραφθεῖ γιὰ νὰ ἀντικρούσει τὸ πρόγραμμα τοῦ «Πανηγυρικοῦ» τοῦ Ἰσοκράτη, ἐνῶ κατακρίνει ὅλη τὴ πολιτικὴ ἡγεσία τῶν χρόνων του, περιορίζεται σὲ δυὸ κυρίως μέτρα οἰκονομικῆς πολιτικῆς: στὴν ἄρση τῶν περιορισμῶν πὸν ὑπῆρχαν ὡς τὰ τότε γιὰ τὸ ἐμπόριο τῶν ξένων στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν ἐντατικώτερη ἐκμετάλλευση τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρείου. Οἱ ὑποδείξεις αὐτὲς ἐνῶ συνιστοῦν ὑποδείξεις οἰκονομικῆς πολιτικῆς, καὶ καθόλου ἄρσης τοῦ ἀνύπαρκτου ταξικοῦ διαφορισμοῦ, προέρχονται ἀπὸ μιὰν πολὺ προσεχτικὴ μελέτη τῶν οἰκονομικῶν δυνατοτήτων τῆς Ἀθήνας τοῦ 4 αἰῶνα. Ὅπως πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ὁ W. Jaeger (Demosthenes. The origin and growth of his policy σελ. 55) γιὰ πρώτη φορὰ τὴν Ἀθήνα ἀντιμετωπίζει οὐσιαστικὴ πολιτικὴ οἰκονομικῆς αὐταρκείας: «Ὁ πληθυσμὸς δὲν μπορούσε νὰ ζήσει ἀπὸ τὰ γεωργικὰ προϊόντα τοῦ δικοῦ του ἄγονου ἐδάφους καὶ γι' αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ καταφύγει σὲ εἰσαγωγὴς μεγάλης κλίμακας, χωρὶς ἰσόποση ἐξαγωγή. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν δὲν μπορούσε πιά νὰ ζήσει ἀπὸ τὰ χρήματα τῶν συμμάχων ἢ τῶν ἡττημένων στοὺς πολέμους, ἔπρεπε νὰ ἀναζητήσει τὴν ἐξίσωση τοῦ παθητικοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου μὲ τὴν ἐντατικώτερη ἐκμετάλλευση τοῦ μὴ γεωργικοῦ πλοῦτου καὶ προπάντων μὲ τὰ χρήματα πὸν ἔφεραν οἱ ξένοι στὴν Ἀθήνα». Ἀνέφερα τὸ φυλλάδιον αὐτὸ καὶ τὴ γνώμη ἑνὸς φιλολόγου γιὰ νὰ δείξω πὸς ἡ μαρξιστικὴ θεωρία γιὰ τὴν «πάλη τῶν τάξεων» στὴν ἀρχαιότητα πρέπει νὰ χρησιμοποιηθεῖ μὲ τὴν πιδὸ μεγάλη ἐπιφύλαξη γιὰτὶ καμμιὰ ἀπὸ τίς οἰκονομικὲς δυνατότητες τῆς ἀρχαιότητος, τουλάχιστον μέσα στὴν Ἀθήνα, δὲν τὴν ἐπαληθεύει. Ὀρισμένα κοινωνικὰ μέτρα προτάθηκαν κατὰ καιροὺς καὶ ἀπὸ ποικίλες διευθύνσεις. Κανένα ὅμως ἀπ' αὐτὰ δὲν ἐμφανίστηκε ξεκινώντας ἀπὸ τὴ διαπίστωση πὸς ὑπάρχει πρόβλημα κοινωνικὸ καὶ γι' αὐτὸ κανένα δὲν προβλήθηκε προσδιορισμένο ἀπὸ ταξικὲς ιδιότητες. Ἔτσι βέβαια δογματικὰ πὸν διατυπώνεται ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐδῶ μπορεῖ ἴσως νὰ μὴν εἶναι πειστικὴ, ἀλλὰ τὸ *opus*

probandi ἀνήκει τὴν ὥρα στὸν κ. Λεκατσῶ. Ἄν δὲν δέχεται τὴν ἄποψη αὐτὴ, δὲν ἔχει παρὰ νὰ μᾶς παρουσιάσει ἕνα ὁποιοδήποτε πολιτικὸ πρόγραμμα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα τοῦ 4 αἰῶνα πὸν νὰ ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν ταξικὸ διαφορισμὸ καὶ πὸν νὰ τὸν αἴρει μὲ τὴν κοινωνικοποίηση τοῦ πλοῦτου, μέτρου πάντως καὶ αὐτοῦ «κληροικῆς οἰκονομίας» μὰ καὶ ἡ ἀνανάπτυχτη τεχνικὴ δὲν θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογήσει συνθήματα κρατικοποίησης τῶν μέσων παραγωγῆς.

3) Οἱ ἀναπτύξεις αὐτὲς ξεκαθαρίζουν, ἐλπίζω, ὀριστικὰ καὶ τὴν δῆθεν ταξικὴ προέλευση τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἰσοκράτη. Ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρξε ταξικὸς διαφορισμὸς τόσο ἔντονος, ὥστε νὰ δικαιολογεῖ ταξικὸ διαφορισμὸ πολιτικῶν προγραμμάτων, εἶναι φυσικὸ νὰ μὴν ὑπῆρχαν καὶ ἰδεολογικὲς προεκτάσεις τῶν ἀνύπαρκτων ταξικῶν διαφορισμῶν. Στὴ διαπίστωση αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ ἀπαντοῦσε ὁ κ. Λεκατσῶς ὄχι ἀπλῶς λέγοντας τὸν Ἰσοκράτη ἐκπρόσωπο τῆς πλουτοκρατικῆς ὀλιγαρχίας ἀλλὰ καὶ ἀντιπροβάλλοντας ἄλλους πὸν νὰ ἐκπροσωποῦσαν τὴ «λαϊκὴ δημοκρατία» τοῦ 4 αἰῶνα. Ρητὰ δὲν ἀναφέρει κανένα. Οἱ πολὺ ἀόριστοι διατυπώσεις του γιὰ τοὺς σοφιστὲς καὶ γιὰ τὸν Δημοσθένη εἶναι καὶ ἀόριστοι καὶ λαθεμένες. Γιὰτὶ οἱ σοφιστὲς, ποῖος λίγο, ποῖος πολὺ, οἱ περισσότεροι καὶ οἱ καλύτεροι ἀνάμεσά τους εἶπαν ἀκριβῶς αὐτὰ πὸν εἶπε καὶ ὁ Ἰσοκράτης, πράγμα μάλιστα πὸν παράσυρε πολλοὺς φιλόλογους ὡς τὴν ὥρα, ὅπως τὸν Comperz καὶ τὸν Burk νὰ πὸν πὸς ὁ Ἰσοκράτης ἦταν «ὁ πιδὸ μεγάλος ἀπὸ τοὺς σοφιστὲς» ἢ «ὁ τελευταῖος καὶ πιδὸ ὄριμος καρπὸς τοῦ δέντρου τῆς σοφιστικῆς». Πραγματικὰ, ὅπως ὁ Ἰσοκράτης ἀναζήτησε τὸν ἰδεώδη μονάρχη, ἔτσι τὸν εἶχαν ἀναζητήσει καὶ πολλοὶ σοφιστὲς ἢ σοφιστεμένοι, ὅπως ὁ Ἀντισθένης. (Ὅλα τὰ σχετικὰ στοιχεῖα τὰ παρέχει στὸ βιβλίον του γιὰ τὸν Εὐαγόρα τῆς Κύπρου ὁ κ. Κ. Σπυριδάκης). Ὅπως ὁ Ἰσοκράτης μίλησε γιὰ ἐκστρατεία στὴν Περσία, ἔτσι εἶχε μιλήσει πολὺ πρὶν ἀπ' αὐτὸν καὶ ὁ Γοργίας (Φιλολοστροφία υ, Βίοι I, 9, 5). Ὅπως ὁ Ἰσοκράτης εἶχε καταδικάσει τὴ δημοκρατία τοῦ καιροῦ του, ἔτσι τὴν εἶχε καταδικάσει ὁ Καλλικλῆς (Πλάτωνος, Γοργίας). Τὰ πράγματα λοιπὸν δὲν πάνε καλὰ μὲ τοὺς σοφιστὲς, πὸν καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἔλεγαν ὅτι εἶπε καὶ ὁ Ἰσοκράτης, ἡ γνώμη τους δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ βαραίνει πολὺ, ὅπως δὲν βαραίνει ὁ λόγος τοῦ ξεριζωμένου καὶ τοῦ σοφιστεμένου. Μένει ὁ Δημοσθένης πὸν δὲν ἔχει ὅμως καμμιὰ θέση εἰς τὴν συζήτησή μας. Ὁ ἡρωϊκὸς αὐτὸς ἀπολογητὴς «τῆς παλαιᾶς ἐκείνης εὐδαιμονίας» οὔτε γιὰ κοινωνικὲς οὔτε γιὰ οἰκονομικὲς ἰδεολογίες ἀγωνίστηκε. Ἄν διαφωνεῖ ὁ κ. Λεκατσῶς δὲν ἔχει παρὰ νὰ μᾶς ἀναφέρει μερικὰ

χωρία που να παρουσιάζουν τον Δημοσθένη όχι μόνο σαν πρόμαχο ἐθνικῶν και πολιτικῶν ἰδανικῶν, ἀλλὰ και σαν κοινωνικό πρωτοπόρο.

Μὲ τις παρατηρήσεις αὐτὲς δὲν θέλησα νὰ ἀναιρέσω τὴ διαπίστωση ποὺ ἔκανα στὸν «Ἰσοκράτη και τὴν ἐποχὴ του» και ποὺ κάνει, πολὺ εὐρύτερα τώρα ἀλλὰ και γιὰ τοῦτο πολὺ ἄστοχα, ὁ κ. Λεκατοῦ, γιὰ τὸν ταξικό διαφορισμὸ τοῦ 4 αἰῶνα. Ἐκεῖνο μόνο ποὺ θέλησα τότε και τώρα νὰ τονίσω εἶναι πὼς ὁ ταξικός διαφορισμὸς και ἀνταγωνισμὸς ἀποτελοῦν ἀπλὲς ἐκδηλώσεις 1) (καί, φυσικά, ὅχι αἰτίες) στροφῆς τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὰ ἦθος τῆς κοινοτικῆς στὸ ἦθος τοῦ αὐτοῦ ατόμου και 2) πὼς οἱ λύσεις τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος ποὺ προτείνει ὁ Ἰσοκράτης πηγάζουν μοιραῖα μὲς ἀπὸ τὸ γενικό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς και ἀναγκαῖα ἀπὸ τὴς δυνατότητες τῆς οἰκονομίας τοῦ 4 αἰῶνα. Οἱ λύσεις αὐτὲς εἶναι πιθανὸ νὰ μὴ μᾶς φαίνονται ἑμᾶς ἱκανοποιητικές· δουλειὰ ὅμως τοῦ ἱστορικοῦ δὲν εἶναι νὰ λέει τι θὰ ἔπρεπε νὰ γίνει, ἀλλὰ ἀπλῶς τι ἔγινε. Δουλειὰ του δὲν εἶναι νὰ λέει πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ γίνει τὸν 4 αἰῶνα κοινωνικοποίηση τοῦ πλοῦτου (μεταφέροντας ἔτσι δυόμιση χιλιάδες χρόνια πίσω τὰ πρόγραμμα τοῦ Marx), ἀλλὰ ἀπλῶς νὰ διαπιστώνει ποια προγράμματα ὑπῆρχαν, ποῖ και γιὰ ποῖον λόγο τελικῶς ἐπικράτησε. Ὅταν συνεπὼς δὲν ὑπῆρχε δυνατότητα κοινωνικοποίησης τοῦ πλοῦτου, ὅταν δὲν προτάθηκαν καν τέτοια προγράμματα, ἀδιάφορο ἂν μπορούσαν ἢ ὄχι νὰ πραγματοποιηθοῦν, ὅταν ἀκόμη και ἂν προτείνονταν δὲν θὰ εἶχαν κανένα θετικό ἀποτέλεσμα, ὅταν οἱ λύσεις τοῦ Ἰσοκράτη ἦταν οἱ μόνες ἱκανὲς νὰ ἀνταποκριθοῦν στὰ πνευματικά και οἰκονομικά αἰτήματα τοῦ 4 αἰῶνα, ὅλα αὐτὰ ἑμεῖς δὲν ἔχουμε δικαίωμα νὰ τὰ ἀντιμετωπίζουμε μὲ τὴς δικὲς μας γιὰ τὴν ἐποχὴ μας ἀντιλήψεις. Καθῆκον τοῦ ἱστορικοῦ, ὅπως πολὺ σωστὰ εἰπώθηκε, εἶναι non videre, non lugere, neque detestari, sed intelligere.

Ἡ ἀπάντησή μου στὴν κριτικὴ τοῦ κ. Λεκατοῦ θὰ μπορούσε νὰ σταματήσει ἔδῳ. Γιατί μιὰ και τὰ ἱστορικά δεδομένα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἱστορίας εἶναι διαφορετικά ἀπὸ τὰ δεδομένα ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει μπροστὰ του ὁ μαρξιστής ἱστορικός γιὰ νὰ δικαιώσει τὴ θεωρία του, ἢ συζήτηση πάυει πια νὰ ἔχει νόημα. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ κ. Λεκατοῦ χρησιμοποίησε ἀρκετὰ ἱστορικά στοιχεία γιὰ νὰ ἐπαληθεύσει τὴ θέση του και ἐπειδὴ τὰ ἴδια αὐτὰ ἱστορικά στοιχεία ἔχουν ἔντελῶς διαφορετικὸ νόημα ἀπὸ κείνο ποὺ τοὺς ἀποδίδει, δὲν

εἶναι ἄσκοπο νὰ ἰδοῦμε μερικά τους. Ἀπὸ τὴν ἐξέταση τούτη ἐλπίζω νὰ φανεῖ πὼς ὅσο ταυτόσημα φαίνονται τὰ ἱστορικά δεδομένα, ὅταν τὰ βλέπει κανεὶς ἀπὸ μακριὰ ἢ μὲσα ἀπὸ τοὺς φανούς μιᾶς μηχανικῆς ἐξήγησής τους, τόσο πρὸ πολυσύνθετα εἶναι στὴν πραγματικὴ καὶ στὸ ἀληθινὸ νόημά τους.

Στὴ σελ. 188 ὁ κ. Λεκατοῦ λέει: «Ἡ καταδίκη τῆς δημοκρατίας, ποὺ ἀρχαιότερο μνημεῖο τῆς ἔχουμε τὸν ὀλιγαρχικό ἔκεινο λιβελλο ποὺ μὲ τὸν τίτλο «Ἀθηναίων Πολιτεία» διασώθηκε κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ξενοφῶντα, ἀποτελεῖ τὸ ἐπίσημο κήρυγμα, τὸ πολιτικὸ «πιστεῖω» ὅλης τῆς ὀλιγαρχικῆς πολιτικο-φιλοσοφικῆς παράταξης μὲ κορυφαῖους τὸν Πλάτωνα και τὸν Ἀριστοτέλη. Στὴ σφοδρότατη συνακόλουθα καταδρομὴ του ἐναντῖα στὴ δημοκρατία ὁ Ἰσοκράτης ἀποτελεῖ κι αὐτὸς ἓνα κρίκο στὴν παράδοση τούτη...» Ἡ παρατήρηση τούτη εἶναι ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις σφαλερή. Ἡ «Ἀθηναίων πολιτεία» πρῶτα-πρῶτα καθὼς ἔχει γραφεῖ στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 5 αἰῶνα και ἀναφέρεται σὲ δεδομένα τῆς ἀθηναϊκῆς αὐτοκρατορίας, δὲν μπορεῖ νὰ σχετισθεῖ μὲ τοὺς ἐπικριτὲς τοῦ 4 αἰῶνα ποὺ ἀναφέρονται σὲ τελείως διαφορετικὲς προϋποθέσεις. Ἐπειτα, οὔτε ὁ Ἰσοκράτης, οὔτε ὁ Πλάτων, οὔτε ὁ Ἀριστοτέλης καταδικάζουν τὴ «δημοκρατία». Τὰ ἐγκώμια τοῦ Ἰσοκράτη στὴ δημοκρατία τὰ ξέρει και ὁ κ. Λεκατοῦ (σελ. 200) ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται νὰ τοῦ τὰ θυμίσω. Ὅσο γιὰ τὸν Πλάτωνα ἐλπίζω νὰ μὴ εἶναι καταδίκη τῆς δημοκρατίας τὸ ἀκόλουθο ἐγκώμιο τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας: «Ἐγκρατὲς δὲ τῆς πόλεως τὰ πολλὰ τὸ πλῆθος, τὰς δὲ ἀρχὰς δίδωσι και κράτος τοῖς ἀεὶ δόξασιν ἀρίστοις εἶναι και οὔτε ἀσθενεία, οὔτε πενία οὐτ' ἀγνωσία πατέρων ἀπελήλαται οὐδείς οὐδὲ τοῖς ἐναντίοις τιμίηται, ὥσπερ ἐν ἄλλαις πόλεσιν, ἀλλὰ εἰς ὄρος, ὃ δόξας σοφῶς ἢ ἀγαθῶς εἶναι κρατεῖ και ἄρχει.» Μετέξενος 238 d. Ἐκεῖνο ποὺ καταδικάζουν λοιπὸν εἶναι ὁρισμένη μορφή τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος σὲ ὁρισμένη χρονικὴ στιγμή και σὲ ὁρισμένους χωρογραφικὲς και οἰκονομικὲς συνθήκες, δηλαδὴ ἡ ὀχλοκρατία, τὸν 4 αἰῶνα, στὴν κλειστή και ὑπερνηκημένη πια μορφή τῆς πόλης-κράτους στὴν Ἑλλάδα. Σημασία λοιπὸν δὲν ἔχει τὸ τι λένε γιὰ τὴ «δημοκρατία», ἀλλὰ γιὰ ποια δημοκρατία τὸ λένε, και ἀπὸ ποια σκοπιά. Ξεκινώντας ἀπὸ τὸ ἦθος τῆς Ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας τοῦ 5 αἰῶνα και ἀντικρύζοντας ἔπειτα τὴ διάλυσή της στὸν 4, και οἱ τρεῖς αὐτοὶ μεγάλοι διανοητὲς εἶναι ἀσφαλῶς κάτι παραπάνω και κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ ὀλιγαρχικοί. Τὴν διαλεκτικὴ τῆς πολιτικῆς σκέψης τοῦ Ἰσοκράτη τὴν ἔδειξα ἀρκετὰ διεξοδικὰ στὸ βιβλίό μου. Ὅσο γιὰ τὸν

Πλάτωνα και τὸν Ἀριστοτέλη θὰ ἔφτανε ἴσως νὰ εἰπωθεῖ πὼς τελικὰ ἡ πρόθεσή τους ἦταν νὰ ξαναφτάσει κάποτε ἡ πολιτεία στὴν στερεότητα τοῦ 5 αἰώνα περνώντας τώρα μέσῳ ἀπὸ τὸ πνεῦμα, ἔτσι, ὥστε ἐκεῖνο ποὺ ὑπῆρχε ἄλλοτε «φυσικὰ», σὰν αὐτογέννητος θεσμὸς τοῦ κοινοτικοῦ ἤθους, νὰ κατακτηθεῖ τώρα μετὰ τὴν παιδεία τῶν πολιτῶν καὶ τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας. Τὸ πολιτικὸ «πρόγραμμα» τοῦ Πλάτωνα κλείνεται πολὺ καθαρὰ μέσα στὶς ἀπλὲς αὐτὲς φράσεις: «Κακῶν οὖν οὐ λήξεν τὰ ἀνθρώπινα γένη, πρὶν ἂν ἡ τῶν φιλοσοφούντων ὀρθῶς καὶ ἀληθῶς γένος εἰς ἀρχὰς ἔλθῃ τὰς πολιτικὰς ἢ τὸ τῶν δυναστευόντων ἐν ταῖς πόλεσιν ἕκ μίνας μοῖρας θείας ὄντως φιλοσοφίῃ» (Ἐβδόμη ἐπιστολὴ 326 b). Ἐπάρχουν ἄραγε ἐδῶ, μέσα στὶς φράσεις τοῦτες ποὺ προβάλλουν αἰώνια τὴ δύναμη τοῦ πνεύματος, ὀλιγαρχικὰ συμφέροντα καὶ πλουτοκρατικὲς προθέσεις; Ἡ μήπως δὲν εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἱστορία ἡ προσπάθεια, νὰ ἀνακατακτηθεῖ ἀπὸ τὸν δρόμο τοῦ πνεύματος ἡ στερεότητα τῶν αὐτογέννητων μέσα ἀπὸ τὴ γῆ μορφῶν τῆς ζωῆς;

Στὴ σελ. 189 ὁ κ. Λεκατσῆς γράφει: «Συναφῆς μετὰ τὴν καταδίκη τῆς δημοκρατίας στοὺς ἰδεολογικοὺς ἀγῶνες τῆς ὀλιγαρχίας εἶναι καὶ ἡ ἰδέα τῆς πατρίου πολιτείας». Πολὺ συχνά, πραγματικά, ὅπως ἀνέφερα κι ἐγὼ στὸ βιβλίό μου, οἱ περισσότεροι καὶ οἱ καλύτεροι ἀπὸ τοὺς πολιτειολόγους τοῦ 4 αἰώνα γυρίζουν καὶ ξαναγυρίζουν συνεχῶς στὸ ἀθηναϊκὸ πνεῦμα τῶν Μηδικῶν πολέμων ἢ τοῦ Κλεισθένη καὶ τοῦ Σόλωνα. Μὲ τὸ φαινόμενο τοῦτο ξεμπερδεύει κανεὶς εὐκόλα, λέγοντας πὼς ἐκφράζει προθέσεις τῶν ὀλιγαρχικῶν νὰ δεσμεύσουν τίς ἐλευθερίες τοῦ λαοῦ ξαναφέροντας συντηρητικὰς μορφὲς πολιτείας. Τὰ πράγματα ὅμως γίνονται πολὺ πιὸ δύσκολα, ὅταν θελήσει νὰ ἰδεῖ τὰ ἴδια τὰ κείμενα. Γιατὶ ἡ νοσταλγία τῆς «πατρίου πολιτείας» δὲν χαρακτηρίζεται μόνο τοὺς ὀλιγαρχικοὺς ἢ αὐτοὺς ποὺ λέει ὁ κ. Λεκατσῆς ὀλιγαρχικοὺς, ἀλλὰ καὶ «ἀκροαίους δημοκράτες» σὰν τὸν Δημοσθένη καὶ ἀρκετοὺς ῥήτορες-σοφιστὲς (Τὰ σχετικὰ χωρία στὸ βιβλίό τοῦ Κ. Jost). Ἐπειτα κάθε ἓνας ἀπὸ τούτους τοὺς νοσταλγοὺς βλέπει καὶ κάτι ἰδιαίτερο στὴν «πατρίον πολιτείαν» ποὺ οὔτε ὑπῆρχε στὴν πραγματικότητα, οὔτε καὶ ταιριάζει μ' αὐτὰ ποὺ βλέπουν οἱ ἄλλοι. Ὁ Ἰσοκράτης π.χ. ἀποδίδει στὴν πατρίον πολιτείαν χαρακτηριστικὰ ποὺ ὄχι μόνο δὲν ὑπῆρξαν ἀλλὰ καὶ ποὺ θὰ πραγματοποιηθοῦν πολὺ ἀργότερα, στὰ χρόνια τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐπὶ πλέον ἡ νοσταλγία αὐτὴ πηγάζει ἀπὸ τὴ στερεότητα τῆς πολιτείας τῶν Μηδικῶν πολέμων ποὺ ὀδήγησε στὶς νίκαις κατὰ τῶν Περσῶν καὶ ποὺ γίνε-

ται ὅλο καὶ πιὸ παραδειγματικὴ, ὅσο πιὸ ἄθλια γίνεται ἡ πολιτεία στὸν 4 αἰώνα. Τέλος, τὸ πιὸ σημαντικό, ἡ ἀναδρομὴ τούτη εἶναι τυπικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων ποὺ λειτουργοῦσε μυθικὰ καὶ ποὺ ἀνῆγε πάντοτε τὸ δέον σὲ εἶναι κατὰ τὸ παρελθόν. Ἡ μυθικὴ τούτη κατασκευὴ εἶναι βέβαια κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν ἐπιστημονίζουσα, τὴν χλιαρὴ ἢ τὴν μεσσιανικὴ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς μας πρέπει ὅμως νὰ τὴν ξέρει ὁ μελετητὴς τῆς Ἑλλάδας προτοῦ ἀρχίσει νὰ μιλάει γιὰ τὴν ἱστορία της. Ἄν τώρα ὅλα αὐτὰ φαίνονται κάπως μεταφυσικὰ καὶ ἴσως ἴσως ὀλιγαρχικὰ, ὑπάρχει κι ἄλλο ἓνα ἐπιχείρημα: Δὲν εἶναι μόνο ἡ ὀλιγαρχία τῶν Τετρακοσίων καὶ ἡ τυραννὶς τῶν Τριάκοντα ποὺ ξαναγύρισαν στὴν «πατρίον πολιτείαν». Στὴν ἴδια «πατρίον πολιτείαν» ξαναγύρισαν καὶ οἱ δημοκρατικοὶ τοῦ 403, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἀνδοκίδης (1, 81): *Πολιτεύεσθαι Ἀθηναίους κατὰ τὸ πάτρια, νόμοις δὲ χρῆσθαι τοῖς Σόλωνος καὶ μέτροις καὶ σταθμοῖς*, καὶ ὅπως ἐξηγεῖ διεξοδικὰ ὁ Wilamowitz, Aristoteles II, 103-125 καὶ 216-230. Ἡ μήπως οἱ δημοκρατικοὶ τοῦ Θρασύβουλου ἦταν καὶ αὐτοὶ ὀλιγαρχικοὶ ἢ κρυπτοὐλιγαρχικοὶ;

Στὴ σελ. 191 ὁ κ. Λεκατσῆς γράφει: «Ποῖος δὲν ξαίρει, ἀνάμεσα στὰ ἀναρίθμητα ἄλλα, καὶ τὴν περιφημὴ ἱστορία τῆς ἀπὸ τοὺς ὀλιγαρχικοὺς καταδίκης σὲ θάνατο τῶν ὀκτῶ Ἀθηναίων στρατηγῶν, ἐπειδὴ... νίκησαν στὴ ναυμαχία τῶν Ἀργινουσῶν τὸν Σπαρτιατικὸ στόλο:» Ὁμολογῶ τὴν ἄγνοιά μου, γιατί ὁ Ξενοφῶν ποὺ ἀναφέρει τὸ περιστατικὸ, τὸ ἐξηγεῖ τελείως διαφορετικὰ: Οἱ Ἀθηναῖοι στρατηγοὶ κατηγορήθηκαν γιατί δὲν φρόντισαν νὰ μαζέψουν ἔπειτα ἀπὸ τὴν ναυμαχία τὰ πτώματα τῶν στρατιωτῶν τους. Μὲ τὴ συμπεριφορὰ τους αὐτὴ καταπάτησαν τὸ παλαιότατο ἑλληνικὸ ἔθιμο νὰ μὴ μένουν ἄταφοι οἱ νεκροὶ καὶ προπάντων νὰ μὴ μένουν μακριὰ ἀπὸ τὴ γῆ ποὺ τοὺς γέννησε τὰ πτώματα τῶν στρατιωτῶν ποὺ σκοτώθηκαν στὴ μάχη. Στὴ δίκη ποὺ ἔγινε ἀναμείχθηκαν καὶ παράγοντες πολιτικοί, δίκη πάντως θὰ γινότανε, γιατί μετὰ τὴν ἀδιαφορία ἢ τὴν ἀδυναμία τῶν στρατηγῶν εἶχε καταστρατηγηθεῖ παλαιότατος νόμος. Ἐτσι ἔχει ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια. Τώρα, ἂν οἱ Ἀθηναῖοι πολεμοῦσαν ἀπὸ τὸ 431 τοὺς Σπαρτιάτες, ἂν ἡ ναυμαχία τῶν Ἀργινουσῶν ἦταν μιὰ ἀπλὴ ἐπιχείρηση μέσα σὲ πλῆθος ἄλλες τὰ ἴδια ἐκεῖνα χρόνια, ἂν θὰ συνέφερε στὸν Ξενοφῶντα νὰ κρύψει τὴν ἀλήθεια ποὺ ἀνακάλυψαν οἱ μαρξιστικὲς παρωπίδες καὶ ἂν γιὰ τὸ ἴδιο ἔθιμο ἔχουμε ἀφθονες ἄλλες πηγές, ὅλα αὐτὰ βεβαίως εἶναι «ὀλιγαρχικὰ» ἐπιχειρήματα ποὺ δὲν ἀξίζουν τίποτε.

Στὴν ἴδια σελίδα ὁ κ. Λεκατσῆς μιλάει καὶ γιὰ τὸ ἐνδια-

φέρων πού ἔδειξαν οἱ Ἀθηναῖοι γιὰ τὴ Σπάρτη καὶ πού φυσικὰ δὲν εἶχε ἄλλη ἀφορμὴ παρὰ τὴν ἐπιθυμία τῶν ὀλιγαρχικῶν... νὰ σώσουν τὴν παρουσίαν τους προδίδοντας καὶ τὴν ἴδια τὴ χώρα τους. Τὰ πράγματι ὅμως καὶ πάλι δὲν εἶναι ἔτσι ἀπλά: Οἱ περισσότεροι καὶ οἱ καλύτεροι ἀπὸ τοὺς πνευματικούς ἀνθρώπους τῆς Ἀθήνας πού νοιάστηκαν μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ 404 γιὰ τὴ Σπάρτη, πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὴ φροντίδα «νὰ σώσουν τις παρουσίες τους» νοιάστηκαν καὶ ζήτησαν νὰ μελετήσουν τὸ πολίτευμα καὶ τὴν παιδεία τῆς χώρας πού μπόρεσε νὰ τοὺς νικήσει. Ἀλλ' ἐγὼ ἐννοῶς ποτὲ ὡς Σπάρτη τῶν ὀλιγαρχοκρατορῶν πόλεων οὐδα, δυνατοτάτη τε καὶ δυνατοτάτη ἐν τῇ Ἑλλάδι ἐφάνη, ἐθαύμασα οὐ ποτὲ τρόπο τοῦτ' ἐγένετο. Ἐπεὶ μέντοι κατενόησα τὰ ἐπιτηδεύματα τῶν Σπαρτιατῶν, οὐκέτι ἐθαύμαζον. (Ξενοφῶντος, Λακεδαιμονίων πολιτεία I 1). Ὁ λαὸς πού ζοῦσε μὲ κατανόηση καὶ εὐθύνη τὴ μοῖρα του δὲν ἦταν παραξένο ἂν ἐπιζητοῦσε νὰ μελετήσει τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν παιδαγωγικὴ ὀργάνωση τῆς χώρας πού κατόρθωσε νὰ ἀντιμετωρηθεῖ ἀποτελεσματικὰ μὲ τὴ δική του πολιτεία. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε καὶ ἐνῶ ἡ ἐπίσημη καὶ ἀνεπίσημη πολιτικὴ τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὸν Θρασύβουλο ὡς τὸν Δημοσθένη κράτησε ἢ ἐχθρική ἢ ἐντελῶς ἀδιάφορη στάση πρὸς τὴ Σπάρτη, οἱ διανοούμενοι ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη ὡς τὸν Ἀριστοτέλη τὴν εἶχαν διαρκῶς προστά τους καὶ εἴτε φιλικὰ ἢ ἐχθρικά ἀναφέρονταν πάντως ἀδιάκοπα στὸν «κόσμο» της. (Ἰδὲς καὶ W. Jaeger, the ideals of Greek culture, σελ. 6 κ. ἑ.).

Τὸ ἀθηναϊκὸ πνεῦμα στὴν Ἀθήνα τοῦ 4. αἰῶνα εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοηθεῖ χωρὶς αὐτὴ τὴν ἀδιάκοπη διαλεκτικὴ ἀναφορὰ του στὴ Σπάρτη. Ὅσο γιὰ τὴν πολιτικὴ, τὰ πράγματα εἶναι κάπως δυσκολώτερα ἀπ' ὅ,τι τὰ ὑποθέτει ὁ κ. Λεκατσῆς, γιὰτὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ 404, ὅταν ἐγίνε ἡ μεταπολίτευση κάτω ἀπὸ τὴ δύναμη τῶν Σπαρτιατῶν, ποτὲ ἄλλοτε τὸν 4. αἰῶνα δὲν ἔχουμε ὁ ρ γ α ν ω μ ε ν η Σπαρτιατόφιλη π α ρ ἄ τ α ξ η μέσα στὴν Ἀθήνα. Ὅσο γιὰ τὸν Ἰσοκράτη, ἂν ἦταν ὀλιγαρχικός καὶ ἂν οἱ ὀλιγαρχικοὶ ζητοῦσαν, ὅσο εἶχε δύναμη ἡ Σπάρτη, νὰ τὰ ἔχουν πάντοτε μαζί της καλὰ, πῶς ἐξηγοῦνται οἱ βαρύτερες κατηγορίες ἐναντίου της στὸν «Πανηγυρικὸ» σὲ ἐποχὴ πού ἡ Σπάρτη ἦταν πανίσχυρη καὶ ἡ Ἀθήνα νικημένη; Οἱ διαρκεῖς ἀναφορὲς στὸ Σπαρτιατικὸ ἰδεῶδες τῶν 4. αἰῶνα θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ ἀναζητηθοῦν σὲ ἄλλους λόγους καὶ ὄχι πάντα στὴν πολιτικὴ, γιὰτὶ ὅσο ἡ Σπάρτη ἦταν ἰσχυρὴ οἱ «ὀλιγαρχικοὶ», ὅπως ὁ Ἰσοκράτης, τὴν καταπολεμοῦσαν ἐνῶ

ὅταν διαλύθηκε, οἱ ἴδιοι «ὀλιγαρχικοὶ», ὅπως ὁ Ἰσοκράτης καὶ ὁ Πλάτων, τὴ μελετοῦσαν μὲ προσοχή.

Στὴ σελ. 194 ὁ κ. Λεκατσῆς λέει: «Ἡ περιφρημὴ περιπέτεια τοῦ Πλάτωνα μὲ τὸν Διονύσιο τὸν Β' καὶ ἡ θεωρητικὴ καὶ ἠθικὴ δικαίωση τῆς τυραννίας ἂν καταστῆ «β α σ ι λ ι κ ω τ ἔ ρ α» ἀπὸ τὸν Ξενοφῶντα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, ἀποτελοῦν στὸ θεωρητικὸ πεδίο τὸν δείχτη τῶν πρακτικῶν τάσεων τῆς ὀλιγαρχίας στὴν ἀναζήτησιν τοῦ πολιτειακοῦ τύπου πού θ' ἀντικαταστοῦσε τὴν ὀχλοκρατικὴ κατ' αὐτοὺς δημοκρατία». Ἐξήγησα, νομίζω, ἀρκετὰ στὸν «Ἰσοκράτη καὶ τὴν ἐποχὴ του» πῶς ἡ διάλυση τῆς κοινοτικῆς δημοκρατίας τοῦ 5. αἰῶνα ὀδήγησε σὲ ὀχλοκρατικὰ καὶ σὲ μοναρχικὰ καθεστῶτα. Ἐκεῖνο πού χρειάζεται νὰ κάνει ὁ κ. Λεκατσῆς εἶναι νὰ μὴν ἀρκεστῆ σὲ δογματικούς ἀφορισμούς ἀλλὰ καὶ μὲ συγκεκριμένα παραδείγματα νὰ ἀποδείξει πραγματικὰ πῶς ὑπὲρ τῆς μοναρχίας εἶχαν ταχθεῖ ἀποκλειστικὰ οἱ ὀλιγαρχικοὶ. Θὰ χρειαστεῖ συμπληρωματικὰ νὰ ἀναιρέσει δύο διαπιστώσεις: α) πῶς κανένας Ἕλληνας δὲν εἶχε ταχθεῖ ὑπὲρ τῆς μοναρχίας ὡς θε σ μ ο ὦ. Ἐκεῖνο πού ἐπρόβαλαν ἦταν ἡ μορφή τοῦ ἡγέτη. Στὴν προβολὴν αὐτὴ ἐφτάσανε μέσ' ἀπὸ τὴν προσπάθεια νὰ ἀντικαταστήσουν τὸ κοινοτικὸ ἦθος μὲ τὴν παιδεία, πού οἱ φορεῖς της σὲς ἀνώτερες βαθμίδες της (ὅπως ἀναπτύσσει ὁ Πλάτων στὴν «Πολιτεία») κατ' ἀνάγκην εἶναι λίγοι. Ἐλπίζω δὲ νὰ βοηθηθεῖ κάπως στὴν κατανόηση τῆς «ὀχλοκρατίας» τοῦ 4 αἰῶνα, ἂν τὴ συσχετίσει μὲ τὴν παρατήρησιν πὸν κάνει ὁ ἴδιος γιὰ τὴν προλεταριοποίησιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ. Ἐνῶ ὁ λαὸς εἶναι πάντοτε φορέας ὑψιστῶν πολιτιστικῶν ἀξιών, τὸ προλεταριάτο (ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ ἄστοι) οὔτε εἶναι, οὔτε καὶ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύσιν του. β) Πρὶν ἀπὸ τὸν Ἰσοκράτη, μέσα ἀπὸ τὴν ἐννοια τοῦ φυσικοῦ νόμου καὶ τὴν ἀγνοια τοῦ κοινοτικοῦ δημοκρατικοῦ ἡθους τῆς Ἀθήνας, τὴ μορφή τοῦ ἰδεῶδους μονάρχου τὴν εἶχαν προβάλλει οἱ σοφιστές. Πρὸ τοῦ ἀποδειχθεῖ λοιπὸν πῶς οἱ ὀλιγαρχικοὶ εἶχαν ταχθεῖ ὑπὲρ τῆς μοναρχίας, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀντικρουσθοῦν οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς πού ἀναπτύσσονται διεξοδικὰ στὸν «Ἰσοκράτη καὶ τὴν ἐποχὴ του».

Στὴ σελ. 195 ὁ κ. Λεκατσῆς ζητεῖ νὰ ἐρμηνεύσει τὸ σύνθημα τῆς ἐνώσεως τῶν Ἑλλήνων σὸν προσπάθεια τῶν ὀλιγαρχικῶν νὰ σταματήσουν ἔτσι τοὺς πόλεμους πού τὰ ἔξοδά τους βάραιναν τὴν τάξιν τους καὶ νὰ ἀπαλλαχθοῦν ἀπὸ τὴν πίεσιν τῶν πλανώμενων μισθοφορικῶν στρατευμάτων. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ εἶναι τόσο ἀφελής, ὥστε δὲν θὰ χρειάζότανε κἂν ν' ἀντικρουσθεῖ ἂν δὲν γίνοταν πῶς κάτω ἐπιχείρημα καὶ γιὰ ἄλλες

πιο παράδοξες απόψεις. Το πολιτικό σύνθημα της ένωσης των Ελλήνων που ρίχνεται τον 4 αιώνα, είναι αποτέλεσμα τριπλής ιστορικής διαλεκτικής: α) της συνειδησης πως παρ' ό-λες τις διαφορές τους όλα τα ελληνικά κράτη ενώνονται από την ταυτότητα του πολιτισμού τους, β) της παρακμής του θεσμού της πόλης-κράτους, και γ) της προσπάθειας να ανασταθεί ή αθηναϊκή ηγεμονία, με την ένωση των Ελλήνων κάτω από την εξουσία της Αθήνας. Προετοιμασίες για την ένωση αυτήν είχαν γίνει κιόλα με την αττικοδηλιακή ηγεμονία, με την πελοποννησιακή και τη βοιωτική συνομοσπονδία και με τις διάφορες σε διάφορα μέρη αμφιτυονικές ενώσεις. Είναι άρα γε τόσο δύσκολο να πει κανείς ελεύθερα, χωρίς να σκέπτεται τα συμφέροντά του, μέσα σε μιὰ περίοδο άγριων πολέμων ανάμεσα σε όλες τις πόλεις τις ελληνικές πως θα πρέπει κάποτε να ενωθούν όλοι οι Έλληνες μαζί σε μιὰ συνομοσπονδία και να σταματήσουν έτσι τους πολέμους τους; Είναι ανάγκη εκείνος που θα πει την απλήν αυτή ήθικη φράση να είναι σώνει και καλά πλουτοκράτης ολιγαρχικός που θέλει τα συμφέροντά του; δεν μπορεί να είναι δημοκρατικός, δεν μπορεί να είναι φτωχός και ελεύθερος; Όφείλω να όμολογήσω πως οι απόψεις του κ. Λεκατσά είναι πραγματικά καταπληκτικές, τόσο περισσότερο μάλιστα που οι δυο μεγάλες συμπάθειές του, οι σοφιστές και ο Δημοσθένης, άρχηγοί κατά τεκμήριον των «δημοκρατικών», δεν φαίνεται να είναι ξένοι προς τις τάσεις αυτές. Έτσι πρώτος ο Γοργίας, *Στασιάζουσαν γάρ την Ελλάδα δρών, όμο-νοίας ξύμβουλος αυτοίς έγνετο, τρέπων επί τοίς βαρβάροις και πείθων άθλα ποιείσθαι τών όπλων μη τας άλλήλων πό-λεις, αλλά την τών βαρβάρων χώραν* (Φιλόστρατος, Βίος Ι, 9, 4-5), έπειτα ο Λυσίας (που δεν είναι βέβαια «ολιγαρχικός»!) *όρων ούτως αισχρώς διακειμένην την Ελλάδα, και πολλά μὲν αυτης όντα υπό τοίς βαρβάροις, πολλὰς δὲ πόλεις υπό τυράννων αναστάτους γεγενημένας* (Όλυμπικός 3) μίλησε κι' αυτός για την ένωση και τον πόλεμο κατά της Περσίας και ο Δημοσθέ-νης που ο «Περί ειρήνης» λόγος του «με την ιδέα του να απομονωθεί ο Φίλιππος κλείνει μέσα του την μελλοντική ένωση των Ελλήνων» (Jaeger, Demosthenes 249).

Η συνέχεια πάντως της εξέλιξης είναι ή ακόλουθη: Από την τριπλήν αυτή διαλεκτική, δηλαδή από τη συνείδηση της πολιτιστικής ταυτότητας των Ελλήνων, από την παρακμή της πόλης-κράτους και από την προσπάθεια να ανασταθεί ή αθηναϊκή ηγεμονία γίνεται μιὰ κοινό αίτημα στον 4 αιώνα ή δημιουργία πανελληνίας όμοσπονδίας. Συνηθισμέ-

νοι όμως καθώς ήταν οι Έλληνες στο καθεστώς της πόλης-κράτους δεν μπόρεσαν να φτάσουν ούτε στην έννοια του ένι-αίου κράτους, ούτε, πολύ λιγώτερο, στην έννοια της δημοκρα-τικής οργάνωσής του. Από τούτη την αιτία καθώς και από τους άλλους παράγοντες που ανέπτυχθηκαν πιο πάνω και που πιο διεξοδικά βρίσκονται στον «Ισοκράτη και την εποχή του» έφτασαν στην αναζήτηση του ιδεώδη ήγέτη που θα ήταν άξιος «*ώσπερ άφειτος γεγενημένος άπασαν την Ελλάδα πατριδα νομίζειν*» (Ισοκράτης V 127). Τώρα πως πίσω απ' όλα αυτά τα πράγματα βρίσκονται κρυμμένοι οι πλουτοκράτες ολιγαρχι-κοί με τα μικροσυμφέροντά τους, αυτό μονάχα οι μαρξιστικές παραωπίδες τó ξεόρουν.

Στή σελ. 198 ο κ. Λεκατσάς γράφει: «Κατά τον Ισοκρά-τη και την ολιγαρχία ο πόλεμος κατά της Ασίας θα έλυνε τó κοινωνικό πρόβλημα από άλλη πλευρά, από τη μιὰ χρησιμεύ-οντας σαν πρόσχημα για την υποδούλωση της Ελλάδας σε μιὰ ξένη αντιλαϊκή επικράτεια κι' από την άλλη βγάζοντας από την Ελλάδα και μεταφέροντας πέραν των θαλασσών ένα μεγάλο μέρος από τους άχτήμονες και ιδίως τα ένοπλα σώματά τους, τους περιπλανώμενους μισθωφόρους». Στόν χαρακτηρισμόν αυτόν θα πρέπει να γίνουν πολλές διορθώσεις ύστερα από όσα είδαμε.

Πρώτα-πρώτα τον πόλεμο κατά της Ασίας δεν τον ήθε-λαν μονάχα οι ολιγαρχικοί. Έπειτα, δεν πρόκειται για κοινω-νικό πρόβλημα, αλλά για δημογραφικό και παραγωγικό. Επι-πλέον ή Μακεδονία δεν είναι ξένη επικράτεια, αλλά έλλη-νικότατη χώρα, με Έ λ λ η να βασιλιά και Έ λ λ η ν ε ς κα-τοίκους. Εξ άλλου, είναι ανακριβές πως οι Μακεδόνες εγκα-θίδρυν ή υποστήριξαν παντού τις ολιγαρχίες. Ο Αλέξανδρος άνέτρεψε τα ολιγαρχικά καθεστώτα και ξανάφερε τó δημοκρα-τικό πολίτευμα σε πολλά κράτη του Αιγαίου, όπως στην Χίο, στην Έρεσό, στην Έρεσο κ. ά. Όσο για την διοχέτευση των «πλανωμένων» στρατευμάτων στην Ασία ήταν βέ-βαια και αυτός ένας λόγος για την έκστρατεία, δεν ήταν όμως ούτε ο πρώτος, ούτε και ο σπουδαιότερος. Κατά τα άλλα, ο κ. Λεκατσάς έχει δίκιο... Ποιοί ήταν οι λόγοι της έκστρατείας κατά των Περσών τó αναφέρουν διεξο-δικά οι αρχαίες πηγές, διεξοδικά επίσης τó ανέλυσα κι' εγώ στον «Ισοκράτη και την εποχή του» σελ. 113-116. Παρα-πέμποντας εκεί τον αναγνώστη που θα ενδιαφερότανε, θέλω απλώς τώρα να προσθέσω πως ή χαρακτηριστική αυτή άπλούστευση κοσμοϊστορικών γεγονότων, όπως ή έκστρατεία στη Μικρά Ασία, πρέπει να κάνει ύποπτη όλόκληρη τη μαρ-

ἔιστικὴ κατασκευὴ γιὰ ὀλιγαρχίες καὶ λαϊκὲς δημοκρατίες τοῦ κ. Λεκατσῶ. Ὅταν ἓνα γεγονός ὅπως ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς Ἀσίας καὶ ἡ διάδοσις ἔπειτα μέσῳ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐρμηνεύεται μονάχα ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν ὀλιγαρχικῶν τῆς Ἀθήνας νὰ μὴ χάσουν τίς περιορισίους τοὺς ἢ ἔστω ἀπὸ τὸν ταξικὸ προσδιορισμὸ τῆς συνείδησής τους, καὶ ὅταν πλάι σ' αὐτὸ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτηρίζονται σὰν ἐκπρόσωποι τῆς πλουτοκρατικῆς ὀλιγαρχίας, ἔχουμε μπροστά μας ἓνα μέτρο κρίσης τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ ἀπὸ τὸ πῶς πειστικά. Τὸ ἀνελεύθερο τοῦτο δόγμα δὲν ἀπλοποιεῖ μονάχα τὰ ἱστορικὰ προβλήματα με μιὰν ἀπαράδεχτην ἀφέλεια, ἀλλὰ καὶ κατεβάζει πράξεις καὶ μορφὲς σὲ ἐπίπεδα πού θίγουν τὴν ἀξιοπρέπεια κάθε μορφωμένου ἀνθρώπου. Γιὰ ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι βέβαια ὑπεύθυνος ὁ κ. Λεκατσῶς πού ἔδειξε πολλὰ χαρίσματα ὡς τώρα. Φταίει ἡ ἀνελεύθερη μέθοδος τῆς ἐργασίας του μετὰ τὰ καλούπια, τὰ φραστικὰ κλισεὶ καὶ τίς ἀπλοϊκὲς τῆς ἔννοιες πού δὲν ἔχουν καμμιά σχέση μετὰ τὸ πνεῦμα. Θὰ τοῦ συνηστοῦσα καὶ θὰ εὐχόμενα νὰ ἀπαλλαγεῖ κάποτε ἀπὸ τίς ἀρπάγες τοῦτες γιὰ νὰ μπορέσει ἔτσι νὰ σώσει καὶ νὰ βελτιώσῃ τὰ χαρίσματά του. Ἄλλοιῶς, μπορεῖ βέβαια νὰ κάνει πολιτικὸν ἀγῶνα, ἐπιστήμη ὅμως δὲν θὰ κάνει ποτέ. Καὶ πολὺ λιγώτερο θὰ κάνει ἀνθρωπιστικὴ ἐργασία.

ΒΑΣ. ΛΑΟΥΡΔΑΣ

ΜΝΗΜΗ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΟΥ

Κορμί μαῦρο μες στὸ λιοπύρι, σὰν τὸ σταφύλι.

Γ. Σεφέρης

I

Τὸ καλοκαῖρι ἀνάβει

Ἄπάνου στὸ κορμί σου τὸ ψημένο ἀπ' τὸ λιοπύρι

Μαῦρο κορμί, μαῦρο βαρὺ σταφύλι

Τὸ καλοκαῖρι φλέγεται σιὰ δυὸ γυμνά σου χεῖλη.

Κάτω ἀπ' τὸ πράσινο πλατάνι

Φύλλα βαρεῖα σιὰ σκοτεινά σου χέρια.

Χρουδῆτος ἦσκιος σιὰ ματόκλαδα. Λίγα βαθεῖα

Σιὰ φύλλα στὸ πλατάνι. Ἄ! ἔξαῖσια μεσημέρια.

Χεῖλη φλεγόμενα, κορμί σταφύλι μαῦρο

Σὲ ποῖα μνήμη καλοκαιριοῦ θὰ σὲ ξανάβρω;

II

Ἡ ὀρμητικὴ θύελλα τῆς γῆς

Ἄπόψε κλείνεται σι' ἀφριοῦ σου τὸ κοχύλι.

Πάνω στὸ βυσοινὶ μαστὶ σιτὴν ὄχτη τῆς καρδιᾶς

Ἄκουὺ τὸν ἔξαλλο σφυγμὸ σου,

Καθὼς χύνεται μέσα σου ἡ φοικίαση τῆς νύχτας.

Βαθεῖοι καὶ σκοτεινοὶ χυμοὶ

Σαλεύουνε τὰ δίχτυα τῶν φλεβῶν σου

Σιὰ χεῖλη σου ὠριμος καρπὸς κρέμεται ἡ ἐπιθυμία

Βράδν βαθύ. Σῶμα βαθύ. Μακριὰ σις δαφνοκερασιές

Ἄκουγεται ἓνα πεινάσμενο ἀγρίμι

Ἄ! ἀπόσταγμα χρυσοῦ καλοκαιριοῦ,

Γύρη πικρὴ σιτὴ μνήμη.

III

Ἦσκιος τρυπημένος ἀπὸ φῶς
Ἦσκιος πράσινος καὶ μαῦρος
Καὶ τὰ κορμιά μας λαμπερὰ πλάϊ σὴν πηγῇ.

Μουρμούρισμα βαθὺ σὶς φυλλωσιές
Ἀνάσα διάφανη ματόκλαδα κλεισμένα
Πλατάνι ἐδῶ πλατάνι ἐκεῖ
Χλόη τοῦ καλοκαιριοῦ γαλήνια μαλακῇ
Καὶ τὰ κορμιά μας σὰ δυὸ φίδια ὠραῖα τυλιγμένα.

Εὐλόγιστη σιωπῇ. Κηλιδωμένος ἦσκιος.
Στὸ δέλτα τῆς παλάμης σου σβήνει ἕνας σκοτεινὸς
Ἀντίλαλος ἀπὸ τῆ μουσικῆ τοῦ κόσμου.

Αἶνιγμα τῶν χειλιῶν σου διαβασμένο ἀπὸ τὰ μάτια μου,
Αἶνιγμα τοῦ κορμιοῦ σου διπλωμένο ἀπ' τῆ σιωπῇ,
—Μνήμη καλοκαιριοῦ—κι' ἡ θύελλα καταφθάνει.
Μὲ μιὰ ἀστραπή...

Μὲ τριγυρίζει νὰ μὲ πνίξει ἕνα πλατάνι.

IV

Ἦτανε κόκκινη ἡ φωτιὰ π' ἀνάψαμε τῆ νύχτα ἐκείνη
Στὸ περιβόλι τὸ βαθὺ μετὰ ἀπὸ τῆ βροχῇ.

Μέσα σὴν ἑξαλλη πυρακτωμένη αὐτῆ ἐποχῇ
Μνήμη στοχαστικῆ, μνήμη κομματιασμένη
Θυμῆσου τὸ βαθὺ πνιγμένο περιβόλι
Σὴν ἑξοχῇ.

Εἶδες τὸν Ἄγγελο νὰ θυώνει ἀποφασιστικὰ
Τὴν πύρινη ρομφαία
Κι' ἀκούστηκε ὁ λυγμός σου σὰ μαχαῖρι σκοτεινὸ
Νὰ σκίζει τῆ σιωπῇ. Τῆ νύχτα ἐκείνη
Φλεγότανε ἡ μουρμουριστῆ φωτιὰ
Φλεγόταν ἡ παλάμη φλέγονταν τὰ δυὸ σου χεῖλη.

Τίποτα δὲ θυμᾶμαι τώρα πιά
Παρὰ τὸν πύρινο Ἄγγελο μὲ τῆ ρομφαία.
Κι' ἀπ' τῆ φωτιὰ τὴν κόκκινη φωτιὰ πυρακτωμένα
Τὰ δυὸ σου χεῖλη τὰ φρυγμένα.

V

Δὲν τὸ καταλαβαίνω πιά τὸ καλοκαῖρι αὐτὸ
Δὲν τὸ καταλαβαίνω.

Ἀκούω τὸν ἦχο τῆς φωτιᾶς σὴν ἄλλην ὄχθη.
Καίγεται ἡ μνήμη μὲς στὸ διάφανο τοπίο τοῦ δάσους.
Μιὰ μουσικῆ σβήνει μέσα σὶς φυλλωσιές
Κι' ἡ νύχτα ἀνάβει τοὺς πυρσοὺς καὶ καταφθάνει.

Εὐρωστο θαρραλέο κορμὶ ποὺ σ' εἶχανε μεστόσει.
Οἱ σκοτεινὲς ἐπιθυμιές, ποῦ νᾶχεις βροεῖ κλινάρι
—Κορμὶ στυλπνὸ σπαθὶ βγαλμένο ἀπ' τὸ φηκᾶρι—
Σὲ ποιά δροσιὰ σὲ ποιά νησιὰ ποιοὺς ἄνεμος
Σοῦχει τὰ χεῖλη πορφυρώσει ;

Χεῖλη μισανοιχτά, χεῖλη γυμνά
Ἀπόψε ἡ σκοτεινὴ καμπύλη σας μὲ τυρανᾶ.

Ἀκούω τὸν ἦχο τῆς φωτιᾶς, ἀκούω τὸ σάλπισμα
Τῆς τρομερῆς ἀγῆς μὲς τοῦ καλοκαιριοῦ τῆ φρίκη
Τάχα σὲ ποιά δροσιὰ σὲ ποιά νησιὰ
Κουρσάρος ἥλιος σοῦ σκλαβώνει
Τῆ ρόδινη βαθεῖα κορμωστασιά.

Ἐξάλλα πρόσωπα. Τὰ πρῶτα ρίγη τῶν θανάτων
Μνήμη κουρέλι ματωμένο...
Δὲν τὸ καταλαβαίνω πιά
Τὸ καλοκαῖρι αὐτὸ δὲν τὸ καταλαβαίνω.

ΤΑΚΗΣ ΣΙΝΟΠΟΥΟΣ

ΤΟΥ ΓΥΙΟΥ ΜΟΥ

Συμπάθα με! . . .

ἄλλιως δὲν ἦταν βολετὸ νὰ κάνω.
Καὶ φεύγοντας, ποιὸς ξαίρει, στὸ χαμὸ
κάτ' ἀπ' τῶν κανονιῶν τὸ κῦμα,
σὰν τῆς ζωῆς μου ἐγὼ συνέχεια τῆ συλλογῆ μου χαιρετοῦσα.

Συμπάθα με! τὰ μωρουδίστικὰ σου χρόνια,
τὰ πέρασες μὲς στοῦ πολέμου τῆ φωτιά,
χωρὶς ἐμένα φυλαχτὴ σου καὶ σκοπὸ,
κληρονομὰ ἐγὼ σ' ἄφησα
σκόνη ξερῆ ἀπ' τὶς βασιανισμένες στράτες . . .

Συμπάθα με! ποὺ σ' ἄνοιξα
σκληρὸ πολὺ τὸν κόσμο,
ποὺ πνίγοντας τὸ φόβο ἢ μάννα σου
πήγαινε ἐσὲ στὰ χέρια τῆς
καθὼς ἢ Θεομήτωρ τὸ μονογενῆ τῆς.

Συμπάθιο, γιὰ ὅλα σου τὰ βάσανα
γιὰ τὶς κακοτυχίες σου.

Ἐγὼ, ποτὲ τοὺς δρόμους σου
δὲ θὰ τοὺς παραδώσω στὸν ὀχιρὸ.
Τράβα ἐσὺ μὲς στὴ ζωὴ, μεγάλωσε!
Μπρὸς στὸ κατώφλι ἄς πεθάνω ἐγὼ,
μὲ σὲ στὸ μέλλον νὰ περάσω.

Μετ. Γ. ΒΑΛΕΤΑ

* Παρμένο ἀπ' τὸ περιοδικὸ «Νέος Κόσμος» τῆς Μόσχας, τεῦχος τοῦ Ὀκτώβρη 1944. Τὸ ποίημα γράφτηκε στὸ Ἀνατολικὸ μέτωπο. Ἐδῶ μπορεῖ νὰ δῆ κανεὶς πόσο βαθιὰ ἀνασαίνει στὴν ποίησή του ὁ Ρώσος, ἀλλὰ καὶ πόσο βαθιὰ βρίσκεται ἢ ἀντιαστική μορφή τῆς.

Ο ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ
ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ

Εἶναι γνωστὴ ἡ μειονεχτική, ἡ τραγικὴ θάλαγα, θέση ποὺ βρῖσκεται ἡ διανόηση τῶν λαῶν ἐκείνων, ὅσοι ἔχουν τὴν τύχη νὰ ἐκφράζονται σὲ γλώσσα ποὺ ἡ γνώση τῆς δὲν εἶναι διαδομένη ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς ἐπικρατείας τους. Ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς αὐτοὺς ἀσφαλῶς μιὰν ἐξαιρετη, ἂν ὄχι τὴν πρώτη θέση, κατέχομε ἐμεῖς, Συνδυάζεται, βέβαια, τὸ κακὸ σὲ μᾶς μὲ τὴν περηφάνεια πὼς μιλάμε καὶ γράφομε μιὰ σεβαστὴ γλώσσα σὲ ζωντανὴ ἐξέλιξη πολλῶν χιλιάδων χρόνων, καὶ τὴ γλώσσα! αὐτὴν ποὺ χρησίμεψε γιὰ ὄργανο ὥστε νὰ ἐκφρασθεῖ ὁ Ὅμηρος, οἱ τραγικοί, ὁ Πλάτωνας καὶ ὅλη ἡ ἀλληλουχία τῶν ποικίλων ἀξιών, διὰ μέσου καὶ τῶν βυζαντινῶν κυμάτων, ἴσαμε τὰ δημοτικὰ τραγούδια, ἴσαμε τὸ Σολωμό, ἴσαμε τὶς παραγμένες ἡμέρες μας. Τὴν προνομιακὴ μας αὐτὴ θέση τὴν αἰσθανόμαστε. Ἄλλ' ἂν αὐτὴ συντελεῖ σὲ κάτι, συντελεῖ ἴσα-ἴσα στὸ νὰ μεγαλώσει δικαιώνοντάς το κάπως, τὸ κλεισμό μας στοὺς ἑαυτοὺς μας, ἓνα εἶδος συνειδητῆ ἀπάρνηση στὴν ἀποξένωσή μας ἀπὸ τὸν ἄλλο κόσμο, τὸν πλατύν, ἐκεῖ ποὺ πλάθονται αὐτόματα ἀπὸ τὰ μεγάλο κοινὸ οἱ σωστές, οἱ αὐθόρμητες κρίσεις καὶ κατατόξεις, ἐκεῖ ποὺ χαρίζεται ὁ ἔπαινος καὶ ὁ θαυμασμός, ἐκεῖ ποὺ μοιράζεται ἡ δάφνη (ὅσο καὶ ἂν ἦταν θεὰ δική μας αὐτόχθονη),—τὰ καλλίτερα δηλαδὴ κίνητρα γιὰ τὴ δημιουργία, αὐτὰ ποὺ φτερώνουν τὴν ὄρεξη καὶ τὴν ἔμπνευση.

Ποίος, ἀπὸ μᾶς τοὺς ἔρημους, δὲν αἰσθάνεται τὴν ἐπιθυμία νὰ μοροῦσε ν' ἀκούγεται ἡ φωνὴ του στοὺς στίβους μιᾶς Ἀγορᾶς διεθνικῆς, αὐτὸ τὸ λίγο ἢ πολὺ ποὺ καὶ αὐτὸς συνεισφέρει νὰ μοροῦσε νὰ συναγωνιστεῖ στὴ συνεισφορὰ ὅλων τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὄχι νᾶναι προορισμένο νὰ κατανεμηθεῖ ἀνάμεσα στοὺς ἐβδομηῆντα, τοὺς ἑκατὸ ἢ τοὺς χίλιους τὸ πολὺ, τὸ ἐξαιρετικὰ πολὺ, μύστες τοῦ τόπου μας, ποὺ οἱ μισοὶ τουλάχιστον εἶναι οἱ ἴδιες οἱ ἀτομικὲς μας φιλίες καὶ γνωριμιές.

Κι' ἂν ὄχι ἡ δική του φωνή, ἴσως ἡ φωνή, ἡ ἐγκύρη

φωνή κάποιου ἄξιου ἐκπρόσωπου τοῦ ἔθνους τους, —θάλεγε κανείς. Ἐδῶ ὅμως ἀρχινάει τὸ ζήτημα: εἶναι ἄραγε πολλοὶ αὐτοὶ ποὺ θὰ ἐπιδιώκων νὰ ξεπηδήσει ἡ ἑλληνικὴ φωνὴ ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορά μας, ποὺ θὰ ποθοῦσαν νὰ μάθουν τὴν ἀπήχησή της στὴν ξένη κρίση; αὐτοὶ ποὺ θὰ θεωροῦσαν ἐθνικὴ μαζὶ καὶ διεθνικὴ νίκη τὴν ἄρση αὐτοῦ τοῦ τραγικοῦ μας ἀποκλεισμοῦ;

Κ' ἔρχεται ἔτσι τὸ ζωντανό, τὸ ἄμεσο παράδειγμα τοῦ Δημήτριου Καπετανάκη. Ἐνα παράδειγμα ποὺ μᾶς σφεντονίζει κατ' εὐθείαν ἀπάνω στὴ σκληρὴ πραγματικότητα. Μιὰ πραγματικότητα κακομοιριάς, μαρασμοῦ, φιλαργυρίας καὶ πόρωσης. Χρεωκοπίας καὶ προδοσίας τῶν ἑλλήνων «clercs».

Ἄς δοῦμε ἀπὸ πῶς κοντὰ σὰν τι νᾶναι αὐτὸ τὸ παράδειγμα. Καὶ ποῖος νᾶταν τάχα ὁ Δημήτριος Καπετανάκης. Καὶ πόσοι τάχα νὰ τὸν ἔχουν ἀκουστά. Τὸ γεγονός μόνον ποὺ προβάλλεται ἕνα τέτοιο ἐρώτημα στὴν ἑλληνικὴν ἄγνοια, ἀδιαφορία, μακαριότητα καὶ σιωπὴ (πολλὲς φορές, ἄλλοίμονο, θελημένη καὶ μικροψυχὴ καὶ κακόπιστη), ἐρώτημα ποὺ ἡ ἐνδεχόμενη ἀπόκριση σ' αὐτὸ θὰ ἦταν, πῶς μετρηοῦνται στὰ δάχτυλα τῶν χειρῶν, ὅσοι ἔτυχε νὰ ξέρουν τὴν ὑπαρξή του, ἀποτελεῖ ἀρκετὴν ἀπόδειξη, καὶ ἀπὸ τίς πῶς λυπητερές, τοῦ καταντήματός μας.

Ἄλλὰ τὰ κάποια συμπεράσματα ποὺ μπορεῖ κανένας νὰ βγάλει ἀπ' αὐτὴ τὴ στάση καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν κατάσταση τῆς ἀφόρητα «κλειστῆς» καὶ ἐναβρυνόμενης στὴ ντόπια κλεισοῦρα τῆς διανόησής μας θὰ προσπαθῶ νὰ τ' ἀριθμῶ στὸ τέλος, συμπεράσματα εἰδικά, γιὰ τὴν περίπτωσιν Καπετανάκη, καὶ γενικά, ὅλα τους πικρὰ καὶ θλιβερά.

Ἄς παρουσιάσω πρῶτα κάπως τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν τροχιά ποὺ διάνυσε. Δὲν ἔχω διόλου τὴν ἀξίωση νὰ ἐξαντλήσω τὸ θέμα, καὶ ἄς μὲ συγχωρέσει ὁ ἀναγνώστης, οὔτε κὰν νὰ τὸ ἐμφανίσω μὲ στοιχειώδη πληρότητα» καὶ τοῦτο, γιὰτὶ οἱ πολεμικὲς περιστάσεις μοῦ στεροῦν τὴ δυνατότητα νὰ πλησιάσω ὀλοκληρωμένους τίς πηγὰς ποὺ θὰ μοῦ χρειάζονταν γιὰ τέτοια δουλειά. Πρόθεσή μου εἶναι πρὸς τὸ παρὸν τὴν ἐλαφριά του σκιαγραφία ποὺ μπόρεσα νὰ σχηματίσω μέσα μου, νὰ τὴν μεταδώσω, ὅσο καὶ ἂν εἶναι ἀχνή, καὶ στοὺς ἄλλους, τὴ σκιαγραφία ἑνὸς φαινομένου ποὺ ὄχι μόνον εἶναι ἄξιο πολλῆς προσοχῆς, ἀγάπης καὶ ἐθνικῆς περηφάνειας, καὶ ποὺ εἶναι δηλωτικὸ τοῦ τί μπορεῖ νὰ κατορθώσει ἡ φυλὴ μας, μόλις ξεφύγει ἀπὸ τίς ἀλυσίδες τῆς κλεισοῦρας καὶ τῆς μάγκικης ἀκαταδεξιᾶς, μιὰ φυλὴ ποὺ διαισθάνεται τὰ πάντα, ποὺ προσαρμόζεται τοπικὰ καὶ χρονικὰ στὰ πάντα, ποὺ ἀπὸ τὰ πάντα ξέρει

ν' ἀντιλεῖ ὅ,τι καλλίτερο στὴ στιγμὴ τῆς ζέσης τοῦ ὑπάρχει μέσα στὴν ὑπέροχη ρευστὴ τραγωδία τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, —ἀλλὰ καὶ ἑνὸς φαινομένου ἀκόμη, ποὺ ἡ περιφρόνησή του ἢ ἡ ἄγνοιά του τὴν ἀναξιότητά μας μόνον δείχνει αὐτὴν, ποὺ, δυστυχῶς, χωρὶς νὰ ξέρομε τὴν ἀθλία σημασία της, τὴν ἔχομε γιὰ «κρυφὸ μας ἐθνικὸ καμάρι».

Παραθέτω στὴν ἀρχή, ξερὲς καὶ μᾶλλον ἀσχολίαστες, ὅσες παρατηρήσεις γιὰ τὴ ζωὴ του καὶ τὸ ἔργο του ἔτυχε νὰ ξέρω ἀπὸ τυχαῖα διαβάσματα καὶ ἀπὸ πληροφορίες φίλων, καθὼς τοῦ κ. Κατσιμπαλῆ ἢ καθε μιὰ ἀπ' αὐτὲς τίς παραιτηρήσεις, παρ' ὅλη της τὴν ξεραῖλα, στὸ κάθε ἀσκημένο πνεῦμα, δείχνει καὶ ἀπὸ ἕνα βᾶθος, καὶ ἀπὸ μιὰ προέκταση, ποὺ θὰ τὰ ἰδοῦμε καὶ ἀπὸ πῶς κοντὰ στὴ σύντομη συνθετικὴ προσπάθεια ποὺ θ' ἀκολουθήσει:

Ὁ Δημήτριος Καπετανάκης γεννήθηκε στὴ Σμύρνη.

Γεννήθηκε στὰ 1913.

Ἀνώτερες σπουδὲς ἔκαμε ἐπίμονες καὶ μακρὺς στὸ διάστημα τοῦ μεσοπόλεμου στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Αἰδελεβέργης.

Ἀντικείμενον τῶν σπουδῶν του ἦταν ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ αἰσθητικὴ.

Γύρισε στὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἔμεινε μερικὰ χρόνια, πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμον.

Στὸ διάστημα αὐτὸ παρουσίασε λιγοστά, σὲ ἄριστη ποιότητα, ἔργα, μορφῆς αὐστηρότατα αἰσθητικῆς, ὅπου οἱ ἐπιρροὲς τῆς γερμανικῆς μεταφυσικῆς καὶ αἰσθητικῆς εἶναι φανερότατες. Παραδομὸς του πλήρης στὰ μεταφυσικὰ κριτήρια, ἀποσκοράκιση τῆς ὕλικῆς πραγματικότητος καὶ, φυσικά, τῆς ἀκτινοβολίας της, χωρὶς ἰσορροπία ἐπικράτηση ἀπόλυτη καὶ κυριαρχία τοῦ σκοτεινοῦ πνεύματος, ὅπου καὶ ἂν τοῦτο ὀδηγεῖ, εἴτε σὲ θολοῦρες, εἴτε σὲ ἀόλυτο φῶς ποὺ δὲ φωτίζει τίποτε, εἴτε σὲ οὐτοπίες. Ἀπομάκρυνση ἐπομένως καὶ ἀποξένωση ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ ἀνθρώπινο μέτρο καὶ πορεία πρὸς τὸ κολοσσιαῖον.

Γερμανικὴ ἐπίδραση, στὴν καλὴ της μορφῆ καὶ στὴν κακή.

Αἰσθητικὴ κατάταξι τοῦ Hölderlin, μὲ λιγοστὲς μεταφράσεις μερικῶν χαρακτηριστικῶν του ποιημάτων. Χαρακτηριστικὴ λακωνικότητα, σχεδὸν χρησμοδιακὴ, στὸ αἰσθητικὸν σημεῖωμα ποὺ τὴν προλογίζει.

Αἰσθητικὴ κατάταξι καὶ ἀποθέωσι τοῦ Stefan George, σὰν μοναχῆς πηγῆς τοῦ Καλοῦ καὶ τοῦ Δυνάτου στὴν ἀναμφισβήτητα τελειωτικὴ του μορφῆ.

Προσπάθεια μὲ τὰ κριτήρια τοῦτα γιὰ μιὰ γενικὴ τοπο-

θέτηση και αξιολόγηση τῆς λογοτεχνίας τῆς Ἑλλάδας ὕστερ' ἀπὸ τὸ 1821.

Στάλθηκε τις παραμονές τοῦ πολέμου, θαρρῶ τὸ 1939, μὲ ὑποτροφία στὴν Ἀγγλία γιὰ νέες σπουδές, μαζί μὲ ἄλλους δυὸ φιλόσοφους ἢ αἰσθητικούς, τὴν Ἑλλη Λαμπρίδη καὶ τὴν Ἡρώ Πεζοπούλου.

Μὲ τὴν ἀποστολή του αὐτὴ βρέθηκε ὑποχρεωτικὰ στὰ χρόνια τῆς μεγαλειότερης δριμύτητος τῆς παγκόσμιας σύρραξης μέσα στὸ ζωντανώτερο καὶ πνευματικώτερο κέντρο τοῦ κόσμου, στοὺς κόλπους τοῦ πρὸ πολιτισμένου λαοῦ τοῦ κόσμου, ὅπου κι' αὐτὸς ἔδειξε τὴ ζωντανότερη δραστηριότητα.

Σύνδεσμός του ψυχικός, αἰσθητικός καὶ, θάλεγε κανεὶς, ἔρωτικός μὲ τὴν πλατωνικὴν ὑποβολὴ τοῦ ὄρου, μὲ τὸν John Lehmann.

Σύντονη συνεργασία του στὰ καλλίτερα καὶ πρὸ συγχρονισμένα ἀγγλικά περιοδικά, σὲ πολυμερεῖς αἰσθητικὲς μελέτες, δοκίμια καὶ ποιητικὰ ἔργα.

Γράφει ἀπ' εὐθείας στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα καὶ μεταχειρίζεται ἔν ἀγγλικὸ ὕφος ἀπὸ τ' ἀγνότερα καὶ ἐλκυστικώτερα μὲ πλήρη αἰσθητικὴ κατανόηση τοῦ τι ἡ γλῶσσα αὐτὴ μπορεῖ νὰ προσφέρει στὴν ποιητικὴ δημιουργία.

Δοκίμιο καταπληχτικῆς σαφήνειας διεισδυτικὸ στὸ τραγικὸ βάθος τοῦ Ντοστογιέφσκυ καὶ στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ θανάτου.

Δοκίμιο γιὰ τὸν Stefan George, πὸ τὸν ἀπαρνιέται τελειωτικὰ καὶ ὀλοκληρωτικὰ.

Δοκίμιο γιὰ τὸν Ἀρθούρο Rimbaud.

Δοκίμιο γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ποίηση (δημοτικὰ τραγούδια, Σολωμός, Κάλβος).

Δοκίμιο γιὰ τὴν ἀγγλικὴ ποίηση σὲ γενικοὺς πρωτότυπους χαρακτηρισμοὺς.

Δημοσίευση δικῶν του ποιημάτων γραμμένων ἀπ' εὐθείας ἀγγλικά.

Ἀπόπειρα αὐτοκτονίας του, ὀφειλόμενη σὲ ψυχικὸ σάλο καὶ κρίση ὄχι ἄσχετη μὲ τὸ δεσμό του πρὸς τὸν John Lehmann. (Ὁ John Lehmann, συνάδελφος τοῦ Καπετανάκη, δηλ. ἄγγλος αἰσθητικός καὶ ὁ κύριος μοχλὸς ὅλης τῆς ἀγγλικῆς μέσα στὸν πόλεμο πνευματικῆς κίνησης καὶ ἐκδοτικῆς δραστηριότητος σὲ περιοδικὲς ἰδίως ἐκδόσεις ὅπως τὸ «Daylight» πὸ ἀργότερα ἐξελίχθη στὸ «New Writing and Daylight» καὶ τὸ «Penguin New Writing»).

Προσβολὴ τοῦ Καπετανάκη ἀπὸ λευχαιμία καὶ ἠρωϊκὸ ἀντίκρουσμα του θανάτου.

Θάνατος τοῦ Καπετανάκη στὸ Λονδίνο τὸ 1944 σὲ ἡλικία οὔτε κὰν 32 χρόνων.

Γενικὸ πένθος τῆς αἰσθητικῆς Ἀγγλίας γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Καπετανάκη· σύσσωμη ἐμφάνιση τῆς κριτικῆς τῆς πρὸ αὐθεντικῆς καὶ πρὸ σύγχρονης σ' ἔπαινο τοῦ ἔργου τοῦ νεκροῦ ἑλληνα («Horizon» «New Writing» κ.λπ.),

Συστηματικὴ δημοσίευση τῶν κατάλοιπων του στὰ πρὸ αὐστηρὰ σ' ἐμφάνιση περιοδικά,

Παράλληλα «ὡς ἐκ συνθήματος» καὶ γενικώτατη σιωπὴ τῆς πνευματικῆς Ἑλλάδος (μὴ συμπτωματικὴ ἐξαίρεση, φυσικά, ὅσο καὶ ἂν ἦταν ἀξιέπαινη, δὲν ἀλλάζει τὸ ἐλευνὸ συμπέρασμα: τὸ λέει καὶ τὸ ρητὸ τοῦ Βαφτιστῆ «φωνὴ βοῶντος»).

Λυπᾶμαι πὸ τίποτε περισσότερο ἀπὸ τις σημειώσεις πὸ παράθεσα καὶ στίς ὁποῖες πὸ καὶ πὸ ξέφυγαν μερικὲς ἀυθόρμητες κρίσεις. δὲν μπορῶ νὰ προσφέρω. Παρ' ὅλη τους ὁμως τὴ φτώχεια, κρῦβον ἕναν ἀφάνταστο πλοῦτο πὸ θὰ προσπαθῆσω τώρα ν' ἀνασκάψω ἀπὸ τὸ νωπὸ τάφο, καὶ δεῖχνουν μὴ πάλῃ καὶ μιὰ νίκη πὸ κατὰ τὴ γνώμη μου, μόνο λίγοι μεγάλοι, σπάνιοι ἄνθρωποι τῆς τέχνης μπόρεσαν νὰ καταγάγουν ἀθλώντας σὲ μιὰ τόσο σύντομη καὶ μεστὴ ζωὴ.

Καὶ τὸ πρὸ περίεργο εἶναι, πὸ τὴν πάλῃ τούτη καὶ τὴ νίκη, πὸ ἀποτελεῖ τὸ σπουδαιότερο στοιχεῖο στὰ χέρια τοῦ κριτῆ γιὰ νὰ καταλάβει τὸ τι ἐκπροσωποῦσε ὁ ἑλληνας Καπετανάκης, οἱ πολυάριθμοι ἀγγλοὶ κριτικοὶ του πὸ τὸν ἐγκολπωθῆκαν μὲ τόση ἀγάπη, μονάχα τὴ διαισθανθῆκαν, σπρωγμένοι ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴν ὁρμὴ τῆς ἀγάπης τους καὶ τῆς κατάπληξής τους, ἀλλὰ δὲν τὴ συνειδητοποίησαν, γιὰτί ἴσως καὶ δὲν κάτεχαν τὰ ὑλικά ἐκεῖνα πὸ θὰ τοὺς βοηθοῦσαν μὴ τέτοια συνειδητοποίηση.

Καὶ τὸ ἀκόμη πρὸ περίεργο, μὴ σύμπτωση θάλεγε κανένας ἐπιπόλαια κρίνοντας, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα πρὸ βαθύτερος συγχρονισμὸς καὶ δόνηση τῆς ψυχῆς, εἶναι τούτη ἡ παρατήρηση: ἡ πάλῃ καὶ ἡ ἀθλήση τοῦ Καπετανάκη—ἄτομου, ὑποκείμενου δεχτικοῦ τοῦ πρὸ μεγάλου συγκλονισμοῦ, ἦταν πάλῃ Ἑλληνα στραμμένη μεταξὺ τῆς τευτονικῆς θεογονίας καὶ τῆς ἀγγλικῆς ἠθικῆς ἰσορροπίης, συγχρονισμένη μὲ τὴν παράλληλη πάλῃ τῶν δυὸ ἢ τῶν τριῶν κόσμων, τοῦ ἀγγλοσαξωνικοῦ μαζί μὲ τὸ σλαβικό, ἐνάντια στὸν τευτονισμό, ὅπου ἡ πάλῃ καὶ ἡ νίκη τοῦ Καπετανάκη ταυτίζεται (προηγούμενη λίγο, σὰν προφητεία) μὲ τὴν ἐκβαση τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ πολέμου, ὅπου ἡ σύμπραξη τοῦ Καπετανάκη εἶναι ἡ σύμπραξη—συμβολικὴ, θανατάσια, ἠρωϊκὴ καὶ πραγματικὴ μαζί,—τῆς

ΐδιας τῆς Ἑλλάδας, στὸν ἀγῶνα τῶν τιτάνων τοῦ κόσμου καὶ στὸ πλευρὸ τῶν νικητῶν.

Ἡ παρατήρηση πὼς γεννήθηκε στὴ Σμύρνη σημαίνει τοῦτο : πὼς τοποθετεῖται ἤδη μέσα στὴ ζωντανία ἐνὸς ἑλλητισμοῦ, πὼς ἴσως μὲ τὸ μάκραιο τῆς σκλαβιάς του, ἔμεινε πρὸ ἀλύμαντος, πρὸ ἐπιρρηπῆς σὲ δονήσεις, πρὸ φυλετικὰ ὑγιῆς, ἀπὸ τὸν ἄλλον τὸν ὀνομαστικὰ ἐλευθερωμένον. Ἡ ἔφεσή του πάλι γιὰ τὴ φιλοσοφία καὶ τὴν αἰσθητικὴ ἡῦραν στὰ βάθη τῶν Αἰδελβέργειων σπουδῶν του ὅλη τὴν εὐχέρεια ν' ἀφομοιώσουν ὅ,τι τὰ τευτονικὰ σκοτάδια μετατοπίσαν ἀπὸ τὶς μεσαιωνικὲς θολοῦρες, τὶς δεισιδαιμονίας, τὶς περίπλοκες κ' ἔξωανθρώπινες μυθολογίες, τὶς ἀπεριόριστα μεγεθυσμένες οὐτοπίες, —στὶς σφαῖρες τῆς βορρηνῆς Μεταφυσικῆς, πὼς τίποτ' ἄλλο δὲν εἶναι ἀπὸ συνέχιση τοῦ ἐξωπραγματισμοῦ τοῦ μεσαιῶνα. Ἡ μαγγανεία, ἡ ἀλχημεία, ἡ οὐτοπία, ὁ μῦθος καὶ τὸ σύμβολο, μετατοπίσθησαν μὲ ἀξιώσεις συγχροτισμοῦ ἀπὸ τὶς θεογονιστικὲς ἢ ἀποκορυφιστικὲς σφαῖρες στὴ νεώτερη φιλοσοφία καὶ τέχνη, ὅπου ὁ ἰσόρροπος ἄνθρωπος, τὸ φυσικὸ τὸ κάλλος, ἡ ἀχτινοβολία τῆς ὠραιότητος διαμέσου τῆς ὕλης, — δηλαδὴ κοντολογίης ὅ,τι λέμε ἑλληνικὸ μέτρο καὶ ἑλληνικὸ θαῦμα, παραμορφωθῆκαν ἐντελῶς σὲ τερατώδη ὄντα τῆς βόρειας φαντασίας, διαλύθηκα τὸ ὑλικὸ τους βᾶθος καὶ ἀποπνευματώθησαν, φουντώνοντας σὲ πικρὸν τεράστιον καπνὸν πὼς κηλιδῶναν κ' ἐξαφανίζαν τὸ φῶς.

Καταλαβαίνει κανεὶς πὼς ἓνα βᾶπτισμα αὐτοῦ τοῦ εἶδους τοὺς σκιερὸς κόσμους ἔχει ὅλα τὰ καλὰ του ἀποτελέσματα, πὼς καὶ ὁ μεσαιῶνας ἔφερε στὴν τέχνη καὶ στὴ διάνοξη, ἀλλὰ σύγχρονα συνακολουθεῖται καὶ ἀπὸ τὰ κακὰ καὶ τὰ κάκιστα, δηλαδὴ τοὺς κινδύνους καὶ τὶς παγίδες, αὐτὲς πού, μόλις βρεθῆ τὸ ἀνίδεο θῦμα, τὸ ἀποξενώνουν (τὸν ἄνθρωπο) ἀπὸ τῆ ζωῆ καὶ ἀπὸ τὸ μέτρο (τὸ στυλοβάτη τῆς ζωῆς) καὶ τὸν ὀδηγᾶνε πρὸς τοὺς κόσμους τῶν σκιῶν ἢ τοῦ ὀλέθρου — ὀπισθῆποτε τοῦ θανάτου.

Τὸν κίνδυνον αὐτὸν δὲν μπόρεσε νὰ τὸν ἀποφύγει ὁ Καπετανάκης. ὅπως δὲν τὸν ἀποφύγαν καὶ ἄπειροι ἄλλοι. Γιὰ τοῦτο καί, γυρίζοντας ἐδῶ, μᾶς κόμισε ὅλα τὰ καλὰ καὶ ὅλα μαζί τὰ κακὰ αὐτοῦ τοῦ τοῦ βαπτίσματος πὼς χαρακτηριστικὸς τοὺς εἶναι τοῦτο : στὴν ἐποχὴ τῆς «φωτεινῆς» τῆς ἀποκορύφωσης ἢ γερμανικῆς φιλοσοφίας καὶ ποιητικῆς τέχνης ἀποτελεῖ πλήρη ἀντιστροφή καὶ μεγεθυσμένη τερατώδη παραμόρφωση τῶν ὀλίγων ἑλληνικῶν κριτηρίων (λέγοντας ὀλίγια ἐννοῶ τὸ συγκατακείμενον συγκερασμὸ τοῦ ἔξαλλου καὶ τοῦ νηφάλιου,

τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ τοῦ Πᾶνα ἢ τοῦ Διονύσου), μὲ τὴν ἀξίωση, ἐξηγμένη σὲ πίστη ἐδραία, πὼς τούτῃ εἶναι ἡ ἀληθινὴ καὶ ὀρθόδοξη ἀναγέννηση τοῦ ἀρχαίου κάλλους, προνομιακὰ καὶ ἀποκλειστικὰ ἐντοπισμένη στὴ γερμανικὴ Βαλχάλα. τόπο προσδιορισμένο ἀπὸ τοὺς γερμανικοὺς (τοὺς μόνους ἀθθεντικοὺς) θεοὺς γιὰ τὸ νέο αὐτὸ θαῦμα.

Βρεθῆκαν βέβαια καὶ ἐξαιρέσεις πὼς ἀντιδρᾶσαν, χάρις στὴν ψυχικὴ τους διόραση, σ' αὐτὴ τὴ διαστροφή τῶν ἀξιών — κ' εἶναι χαρακτηριστικὸ, πὼς οἱ λιγοστὲς αὐτὲς ἐξαιρέσεις, ἐφόσον δὲν ἐκδηλωθῆκαν σὰν καθαρὴ καὶ ἀναμφισβήτητη ἀντίδραση (σὰν τὸ ὑποδειγματικὸ κίνημα τοῦ «Des Knaben Wunderhorn»), συμπίπτει νὰ ἐνσωματώνονται σὲ δύο κυρίως ἀντιπροσωπευτικοὺς ποιητῆς, τοὺς Hölderlin καὶ Nietzsche, πὼς καὶ οἱ δύο πληρώσαν ἴσως τὴ θρασεῖα τους τόλμη τόσο ἀκριβὰ καὶ σκληρὰ, μὲ τὴ νοητικὴ ἐκμηδένιση, τὴ ζωντανὴ αὐτῆ ἐφαρμογὴ τοῦ τραγικοῦ καθαροῦ γιὰ τὴν ἁμαρτία τους ἐνάντια στὸ μοχθηρὸ κ' ἐκδικητικὸ γερμανικὸ μολῶχ. Ἀλλὰ καὶ τούτων ἡ μοῖρα ἦταν νὰ τοὺς παραγνωρίσουν τόσο, πὼς, γιὰ νὰ διατηρηθῆ τὸ μεγαλεῖο τους, δυναμικὰ χρῆσιμο στὴν ἐκμετάλλευσή τοῦ τόσο ἰδεολογικοῦ αὐτοῦ λαοῦ, τοὺς παρυσίασαν οἱ ἐπίταχτοι κριτικοὶ τους σὰν ἐκπρόσωπους ἐκείνων ἀκριβῶς τῶν στοιχείων πὼς εἶχαν μὲ θυσία τῆς ἴδιας τῆς ψυχῆς τους ἀπαρνηθεῖ. Ἄς λείπει τέττα δόξα.

Ἐνας προκαταρκτικὸς ἔπαινος πρέπει λοιπὸν νὰ δοθεῖ στὸν Καπετανάκη, γιὰ τὴν ἀθληση πὼς οἱ Μοῖρες τοῦ ἐπιφυλάσσαν, κέρδισε μιὰ πρώτη νίκη, προσεταιριζόμενος ψυχικὰ τὸν Hölderlin κ' ἐμφανίζοντας τὸ μεγαλεῖο του μὲ τρόπο ὅχι τὸν συνηθισμένον γερμανικὸ παραπλανητικὸ, ἀλλ' αὐστηρὰ αἰσθητικὸ, δηλαδὴ ἀποκαθιστώντας τον μὲ τὸ σεβασμὸ πὼς ὀφειλόταν σ' ἓναν τόσο ἀγνὸν λάτρη τῆς Ἑλλάδος.

Ἐκεῖ ὅμως πὼς εἶχε κατὰ κράτος ἠττηθεῖ ἦταν στὴν ἀξιολόγησή πὼς τοῦ ἐπιβλήθηκα ψυχικὰ, προκειμένου γιὰ τὸν Stefan George. Ὅ,τι σκληρὸ καὶ βάρβαρο, ρωμαϊκὸ μαζί καὶ οὐννικὸ, παρουσιάζει ἡ γερμανικὴ φυλὴ, ὅ,τι ἀδυσώπητα ἄτεγκτο καὶ ἀπελιπιστικὰ μονοκόμματο, τραχὺ μαζί καὶ ἀντήλιο, ἔξω ἀπὸ συμπάθεια καὶ ἀγάπη, παγερό, χαρακτηρίζει τὴν ἀτσαλένια ποίησιν τοῦ George. Δίκαια ὀλόκληρος ὁ μανιασμένος χιτλερισμὸς θεώρησε μὲ ἄλλοφροσύνη τὸν George προφήτη καὶ θεὸ τοῦ νατισμοῦ, θεὸ μοναδικὸ. Ἀλλὰ νερθῆ ὁ Καπετανάκης ν' ἀνακηρύξει στὸν τόπο τῆς Ἀθηνᾶς τὸν ἴδια αὐτῆ θεότητα, τὸ εἶδωλο αὐτό, σὰν τὴ μοναδικὴ σύγχρονη ἀχτινοβολία τοῦ Κάλλους, αὐτοῦ πὼς ὑποκατάστησε, ξεπερνώντας το, τὸ ἀρχαῖον τοῦ Παρθενῶνα καὶ τὴ λιτότητά του,

αὐτὸ εἶναι σημεῖο καθαρὰ δηλωτικὸ τῆς διαβρωτικῆς καὶ ἀποσυνθεικῆς δουλειᾶς, τῆς κακῆς πλευρᾶς τῆς τευτονικῆς διδασκαλίας πού εἶχε ἐπενεργήσει ἐπάνω στὴν ψυχὴ τοῦ ἑλληνα σπουδαστῆ. Στὰ παραπλανημένα δηλαδὴ μάτια του τὸ κάλλος τοῦ George, τὸ δῆθεν φωτεινὸ καὶ ἀχτινοβόλο, τοῦ φάνηκε σὰν ἀντίρροπο ὄλων τῶν ἄλλων ἰσικερῶν πλευρῶν, πού εἶναι ἐντούτοις πολὺ πιὸ εἰλικρινεῖς, τῆς γερμανικῆς μεταφυσικῆς, χωρὶς ν' ἀντιληφθῆ πόσο ψεύτικη, πόσο βάρβαρη ἦταν στὸ βάθος τῆς ὅλη αὐτῆ ἢ αἴγλη, πόσο ξένη μὲ τὸ ἑλληνικὸ τοῦ ὕλικου μὲ τὸ αὐλο, μὲ θρίαμβο πάντοτε τὴν διαιώνιση τοῦ ὕλικου διὰ τοῦ κάλλους (πού αὐτὸ εἶναι τὸ αὐλο καὶ τίποτ' ἄλλο).

Χωρὶς αὐτὴ του ὅμως τὴν ἦττα δὲν θὰ βρισκόταν μπροστά του καὶ τὸ στάδιο τῆς τελειωτικῆς του νίκης, τοῦ «συμμαχικοῦ» του. ἄς τὸν ποῦμε ἔτσι, Κότινου.

Μεταφνεύεται λοιπὸν ἕνας Καπετανάκης, μαζί μὲ τὸ ξέσπασμα τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ πολέμου κατὰ τοῦ Χιτλερισμοῦ, στὸ κέντρο τῆς παγκόσμιας τραγικῆς ἐξόρμησης, στὸ Λονδίνο, πάνοπλος ἀκόμη μὲ τὴν τευτονικὴ του πανοπλία, κ' ἕνας θεὸς ξέρει, πόσο προετοιμασμένος ἢ ἀπροετοιμαστος νὰ δεχθῆ μιὰ νέα ὀλότελα διδασκαλία καὶ νὰ ὑποστῆ μιὰ τέτλια κολοσσιαία μεταστροφή πού τὸν περιμένε, νὰ δράσει ἢ ν' ἀντιδράσει.

Μαζί μὲ τὸν ἀγῶνα τῶν φυλῶν καὶ τῶν ἰδεῶν ἀρχίζει κ' ὁ ἀγῶνας τοῦ Καπετανάκη μὲ τὸν ἑαυτό του. Ἦρθε ἡ ὥρα του νὰ συντελέσει γοργὰ καὶ τελειωτικὰ τὴ μεγάλη του νίκη, πού εἶναι μαζί καὶ ἑλληνικὴ νίκη, πού εἶναι ἕνα μὲ τὴν ἑλληνικὴ νίκη. Ἡ ἀπάρνηση, ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἀπάρνηση, τοῦ George, δὲν εἶναι ἕνα τυπικὸ δοκίμιο, δὲν εἶναι ἕνα φιλολογικὸ, ἢ κριτικὸ, ἢ αἰσθητικὸ γεγονός. Εἶναι ἡ νίκη τοῦ ἐλευθεροῦ πνεύματος, εἶναι ὁ θρίαμβος τοῦ ἑλληνικοῦ κάλλους, καί, συνάμα, εἶναι τὸ ἀξιοσέβαστο προῖον μιᾶς τραγικώτατης πάλης, ἰσοδύναμης, μὲ τὴν πολυμερῆ καὶ πρωτοφανέρωτη σ' ἔκταση καὶ ἔνταση παγκόσμια σύρραξη. Αὐτὴ καὶ μόνο μπορεῖ νὰ κατατάξει τὸν Καπετανάκη μαζί μὲ τοὺς ἡρωϊκώτερους μαχητές. Καὶ αὐτὴ εἶναι τὸ σημεῖο, αὐτὴ εἶναι ἡ πράξις, πού δὲν βρέθηκε κανένας νὰ σχολιάσει. Ὅσο γιὰ τοὺς Ἄγγλους δὲν μᾶς μένει ἄλλο ἀπὸ θαυμασμό, γιὰ τὸ πῶς ἐγκολπωθῆκαν τὸν Καπετανάκη, τὸν ἀγαπήσαν, τὸν τιμῆσαν, βλέποντας καὶ διαισθανόμενοι τὴν ἀξία του καὶ μένοντας ἐκθαμβοὶ μπροστὰ σ' ἕνα μυστηριακὸ δαιμόνιο προσαρμογῆς

αὐτόματης θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ καὶ μαζί, ἐξωτισμοῦ, φερμένο σὰ μῦθος στὸν τόπο τους καὶ στὰ κριτήριά τους. Κανένας δὲ θᾶχε τὴν παράλογη ἀξίωση, πέρ' ἀπ' αὐτὰ τὰ ἐξαιρετικὰ πού κάναν, νὰ εἰσδύσουν καὶ στὰ μύχια τῆς ἑλληνικῆς ἀγωνίας του.

Ἄλλὰ τὸ δικό μας χρέος; Γιατὶ μᾶς ἔπιασε ἡ μουγγαμάρα; Ὅταν ἡ κάθε ἐθνότητα, ἀκόμη καὶ οἱ πιὸ μεγάλες κ' ὡς χτὲς καθοδηγητικὲς τοῦ κόσμου, κοιτάζει πῶς νὰ φέρει σὲ φῶς μὲ μέσα συχνὰ κουτοπόνηρης προπαγάνδας τὴν κάθε ἀπειροελάχιστη μορφή ἐθνικῆς ἀντίστασης, πολλές φορές ἀμφισβητήσιμης, ὄχι μόνο στὴν ποιότητα, ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἠθικὴ τῆς βάσης, γιατί ἐμεῖς ἀγνοοῦμε μὲ τόσο ἀρχοντοχωριάτικο πείσμα τὸ πιὸ βουερὸ παράδειγμα ἑλληνικῆς δόξας πού ἔχομε νὰ ἐπιδείξουμε, τρόπαιο στημένο μέσα στὴν καρδιά τῆς ὅλης πολεμικῆς προσπάθειας; Ἄς βάλει ὁ καθένας τὸ χέρι στὴν καρδιά του καὶ ἄς ἀποκριθεῖ στὸν ἑαυτό του, ὅπως τοῦ ὑπαγορεύει ἡ συνείδησή του ὄχι ὅμως μὲ συμβιβασμούς, αὐτὴ τὴ φορὰ. Ἡ δική μου ἢ ἀπόκριση, ὅσο καὶ ἂν ντρέπομαι νὰ τὴ διατυπώσω, εἶναι τούτη: πῶς σωπαίνομε ἔτσι πεισματικά, γιατί, οἱ μισοὶ δὲν εἶναι σὲ θέση, ἀπὸ ἀμορφωσιά, νὰ καταλάβουν τι ἀνώτερο ἀσύγκριτα ἀπ' αὐτοὺς ἔκανε ὁ Καπετανάκης καὶ οἱ ἄλλοι μισοὶ ζηλεύουνε τὴ δόξα του καὶ παραδίνοντάς τον στὴ σιωπὴ τους, θαρροῦν πῶς τὸν ἐξαφανίσαν, αὐτὸν πού γιὰ τίς χάρες του βούϊξε ὁ κόσμος.

Ἡ ποίησή του, ἡ ζωὴ του, ἡ φιλοσοφία του, ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ θανάτου σὰ στοιχεῖο πού ἀλλοιώνει ἐπὶ καλοῦ ἐρεθίζοντάς τὴν τὴ ζωὴ, βάλνοντάς τὴν στὸν κανονικὸ ροῦ τῆς ὁρμῆς, ἢ ἀντίφαση σὰ στοιχεῖο ζωντάνιας καὶ ψυχικῆς ἀγωνίας δηλαδὴ σὰ στοιχεῖο ἀληθινῆς θρησκευτικότητας, τὰ πλατωνικά του ὑποστροφώματα, — ὅλα σ' αὐτὸν ἦταν ἕνα κρᾶμα τῆς ἑλληνικότητάς του (στὴν κλασικιστικὴ τῆς ἔννοια), τῆς βαθύτερης θρησκευτικότητάς του, πού τὸν ἔφερε κοντὰ στὶς ἀτίθασσες ἀγωνίες τοῦ σλαύου Ντοστογιέφσκυ καὶ τοῦ μεσογειακοῦ Rimbaud, τοῦ ὅ,τι κατακάθι τοῦχε ἀπομείνει στὴν ψυχὴ, μετὰ τὸ ξεκαθάρισμά της, ὅ,τι καλλίτερο καὶ ἀξιώτερο ἀπὸ τοὺς δαίδαλους τῆς Αἰδελβέργης, τοῦ ἔρωτα δηλαδὴ γιὰ τὸ ἀφηρημένο, γιὰ τὴ μεταφυσικὴ ἐνατένιση καὶ τοῦ τρόμου ἢ τῆς ἐπιβολῆς τῶν ἀόρατων δυνάμεων πού διευθύνουν. Ὅλων αὐτῶν τῶν πολυποικίλων στοιχείων κρᾶμα ἦταν ἡ ψυχικὴ του ὑπόσταση. Ἡ ἐπ' ἀνόδο του ἐξ ἄλλου στὸ ἀριστο Μέτρο τῶν ἑλλήνων, στὴ σύνθεση τοῦ φωτεινοῦ καὶ τοῦ σκοτεινοῦ, πού ἡ νέα τους τελείωση ἐξάπαντος καὶ ἀναμφισβήτητα φανερώνεται στὴν ἀγγλικὴ ποίηση (ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀγάπη του στὴ

γλώσσα τὴν ἐγγλέζικη, «τὴν ποιητικώτερη τοῦ κόσμου», καὶ στὴν ἀγγλικὴ ποίηση, τὴν πρὸ ἰσόρροπη, τὴν πρὸ ἀνθρώπινη), ἢ ὑποβολὴ στὴ συναισθηματικὴ του ζωὴ τῆς ἐρωτικῆς φιλίας τοῦ John Lehmann, τόσο αὐτόχθονα ἀγγλικὴ καὶ συνάμα τόσο ἑλληνικὴ, ἢ τόση κυριαρχία τοῦ αἰσθήματος καὶ τοῦ συναισθήματος ἀπάνω του (ἀντικείμενο καὶ ὑποκείμενο σὲ μιὰ λειτουργία, φύση καὶ δέχτης τῆς φύσης), ὥστε νὰ τὸν ὀδηγήσουν μέχρι τὴν ἀποτυχοῦσα ἀπόπειρά του ν' αὐτοχτονήσει, — ὅλα αὐτὰ τὰ ἐπὶ μέρους στὴν κρᾶση τους δείχνουν τὸ αὐτόχρονα σύγχρονο ταραγμένο καὶ λεπταίσθητο σύμπλεγμα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνα, τοῦ νεοἑλληνα, τοῦ γερμανολάτρη (ποιὸς μπορεῖ νὰ βεβαιώσει πῶς τὸ γερμανόπρεπο ὄνομα τοῦ ἀγγλου Lehmann δὲ στάθηκε ἢ ἀπώτατη καὶ ἀνομολόγητη ἀφετηρία τοῦ πάθους του;) καί, τελικά, τοῦ νικητῆ, αὐτοῦ ποὺ κατατρόπωσε τὸ κάθε βάρβαρο καὶ αὐταρχικὸ στοιχεῖο, αὐτοῦ ποὺ ἐξάλειψε τὴν τεχνητὴ διάκριση τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, μετατοπίζοντας βαθυτέρα τὴν ἀξία, αὐτοῦ ποὺ παρουσιάζεται στοὺ κόλπους τῆς ὑπαρχτῆς ὁμορφιάς, ὄχι μόνο σὰ θαυμαστής ἢ σὰ μετανοώντας ἄσωτος, ἀλλὰ ζωογόνος, ξεκαινούργωνοντας πολλά, μέσα στὴν ἴδια τὴν Ἑλλάδα, μὲ τὴν δεξύτατη αἰσθητικὴ του παρατήρηση καὶ μὲ τὴν προσφορά του τόσων στοιχείων, γνώριμων σὲ μᾶς, ἀλλὰ ποὺ ἐκεῖ δίκαια τοὺς ξαφνιαίζουν σὰ στοιχεῖα ἔξωτισμοῦ.

Αὐτὸ τὸ καταπληκτικὸ πρᾶγμα τὸ διαισθανθῆκαν βαθειὰ οἱ Ἕλληνες φίλοι του, γιὰ τοῦτο καὶ τοῦ δόσαν σὲ τόσο σύντομο διάστημα τὴν ἐξαίρετη θέση ποὺ τοῦ δόσαν, ὅσο κι ἂν δὲν τοὺς ἦταν δυνατὸ νὰ νοιώσουν τὴ σημασίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ του ἀγώνα καὶ τῆς νίκης τους.

Αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ ἦταν ἔργο δικό μας. Εἶδα σ' ἓνα περιοδικὸ (The Penguin New Writing, ἀριθ. 19, 1944) τὴ φωτογραφία τοῦ Καπετανάκη μπροστὰ ἀπὸ μιὰ κυματίζουσα ἑλληνικὴ σημαία τοῦ ναυτικοῦ. Πιὸ συμβολικὴ ἀπεικόνιση ἀπ' αὐτὴ δὲν θὰ μπορούσε νὰ γίνει, ἢ πιὸ δοξαστήρια. Αὐτὸ ποὺ θάταν σὲ ἄλλη περίσταση ἢ φωτογραφικὴ ἐκδήλωση τοῦ πιὸ κακοῦ γούστου, στὴν περίπτωσή μας μεταβάλλεται σ' ἐθνικὸ Κήρυγμα. "Ἄς τὴν ἔχομε κ' ἐμεῖς τούτη τὴν παράσταση σὰ σάλπισμα γιὰ τὴν ἀφύπνισή μας. "Ἄς μάθουμε, πῶς θὰ ξεφύγουμε ἀπὸ τὴς καφενειακῆς ἀκαδημίας μας καὶ τὰ μικρολόγια ψευτοαισθητικὰ μας ἐνδιαφέροντα, ἔργα ὅλα τους τοῦ διαβόλου τῆς ἡμιμάθειας ποὺ μᾶς κοροϊδεύει. "Ἄς μάθουμε, πῶς θὰ ὀδηγηθοῦμε στὴν ἐνατένιση μονάχα τῶν μεγάλων καὶ ἄξιων γεγονότων κατὰ πῶς τοὺς πρέπει.

T. K. ΠΑΠΑΤΖΩΝΗΣ

ARMAO DIROUM

ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ *

Εἴσουν σὸν τὸ πουλάρι ἐκεῖνο ποὺ γενήθηκε στοὺς ἀπέραντους
[κάμπους
τῆς Ἀμερικῆς, τότες ποὺ οἱ δυὸ δουλεύαμε μὲ τὴν τίμια ἐγκαρ
[τέριση τῆς ράτσας μας
ἀνάμεσα στὶς σιταροθάλασσες στὰ βρῦζα καὶ στ' ἀλέτρια,
μὲ τὸ δρεπάνι στὰ μαῦρα μας χέρια, μὲ τὸν ἰδρωτὰ στὰ μῦθρα
[μας μείωπα
καὶ τ' ὄνειρο τὸ ἐκστατικὸ στὰ μαῦρα μας μάτια, σιμὰ στὸ Κόκ-
[κίνο ποτάμι...

Ἄδερφή μου. Ἡ βραδυνὴ ἀναπόληση μοῦ φέρνει τὴν κατάσπρη
[παντιέρα
τοῦ φουστάνιού σου ἀνυψωμένη, σὰ σύμβολο παράδοσης καὶ
[εἰρήνης
σὲ μένα, τοῦ ἀντρα ποὺ ἐκλείσα μὲς' στὸν ὑπέροχο καρπό μου
ὅλα τὰ ἡφαίστια τῆς πατρίδας μου κ' ὅλες τὶς φλόγες τῆς φυ-
[λῆς μου
ποὺ κατακαίγαν τοὺς προγόνους μου, σιμὰ στὸ Κόκκινο ποτάμι.

Θυμᾶσαι, ὅταν γιὰ πρώτη, πρώτη σου φορὰ μ' ἄφησες νὰ γνω-
[ρίσω
τὴ μυστικὴ πηγὴ τῆς παρθενιάς σου; Νὰ μεθύσω ἀπ' τὸ μαῦρο
[σου ῥόδο
ποὺ φύτρωνε ἀνάμεσα ἀπ' τὶς ἐξαισιες κνήμες σου, ἀμάραντο καὶ
[μὲς' στὰ γερατιά σου
κ' εὐωδιασμένο ἀκόμα ἀπὸ τὴ μνήμη τῶν ἡμερῶν ἐκείνων
ποὺ ἡ ἐμπιστοσύνη γέμιζε τὸ στέγνο μας, σιμὰ στὸ Κόκκινο
[ποτάμι ;...

Ἄ, τί σημαίνει ἂν ζούσαμε σκλάβοι κ' ἐργάτες τῶν λευκῶν
[ἀνθρώπων
κ' ἂν μὲ τὸ κνοῦτο ἀρπίζανε πάνω στὶς μαῦρες μας σάρκες

* Ἄπ' τὴν «Ἀνθολογία τῶν Τροπικῶν 1920 - 1945» ποὺ θὰ κυκλοφορήσει μεταφρασμένη σὲ λίγο.

τὸ πένθιμο ἐμβατήριον τῶν παιδιῶν μας ; Φιάνει πὸν μᾶς κυτιού-
[σαν οἱ γελάδες
μὲ βλέμμα ἀδεσφωμένο, λυπημένο. Φιάνει σὶ ἀλήθεια ἀκόμα
[πὸν γνωρίζαμε
νὰ ξεχωρίσουμε τοῦ γρούλλου τὸ τραγούδι, σιμὰ στὸ Κόκκινο
[ποτάμι...

Ἄδελφή μου. Τώρα πὸν ἔχουμε κλείσει μὴ ἀχίδα ἀθάνατου ἡλιου
[μέσα μας,
τώρα πὸν τὸ μαῦρο σου ρόδο ἀναπαύεται στὸν πῖδ ἐκστατικό του
[ὕπνο.
τώρα πὸν ὁ ὑπέροχος καρπὸς μου ἀπολαμβάνει τις ἀρχαίες του
[δόξες μὲ τὴ μνήμη,
τώρα πὸν οἱ δνὸ μας μοιάζουμε τὰ δλότελα σβυσμένα ἡφαιστια
[τῆς πατρίδας,
ἄς κοιμηθοῦμε, Ἐγὼ καὶ Σὺ πὸν λατρευτήκαμε τόσο, σιμὰ στὸ
[Κόκκινο ποτάμι...

MARIM DIEL

ΤΡΕΙΣ ΦΙΛΟΙ

Μαύρη μαντόνα στὸ μπαλκόνι
τοῦ ἔαρος, στὸ Μισισιπή,
Τὴν ὦρα τούτη, στὴ σιωπή,
τῶν ἄστρων ντύνεσαι τὴ σκόνη

Μνήμη καὶ ρέμβη ὅλη γεμάτη
σὰν πέτρα τῆς ὑπομονῆς,
βαθιὰ ἀναδέυσαι, πονεῖς
κι' εἶσαι ἀπ' τὴ γῆς τούτη φευ-
[γάτη,

Κι' οἱ τρεῖς μαζί καὶ νᾶνε φίλοι
κι' ἔτσι δεμένοι ἀδερφικά
νὰ σβύσουν ὑπομονετικά
μὲ μιὰ Γιαπωνικὴ τορπίλλη.

Τρεῖς φίλοι: ὁ Τόμ, ὁ Μπλάκ κι' ὁ Μπίλλυ...

ΓΙΑΝΝΗΣ Β. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

καθὼς ὁ Τόμ κι' ὁ Μπλάκ κι' ὁ
[Μπίλλυ
—τρεῖς φίλοι ὠραῖοι, τρία παι-
[διὰ—
σοῦ εἶπαν ἀντίο κάποια βραδνὰ
καὶ σὲ φιλήσανε στὰ χεῖλη.

Καὶ σὲ φιλήσανε καὶ πᾶνε
μουῖσοι σὲ κάποιο ἐμπορικό,
—Μαύρη μαντόνα, τί γλυκὸ
κι' οἱ τρεῖς μαζί νὰ σ' ἀγαπᾶνε,

ΑΓΑΠΗ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΤΙΑ

Ἦταν ἡ ἐποχὴ τῆς ἐλιάς. Αὐτὸν τὸν καιρὸ, τὸ χωριὸ
ἐρημόνει ἀπ' τὰ φύλλα τοῦ καλοκαιριοῦ, ἀπ' τὰ πουλιὰ
κι' ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Τὰ φύλλα κίτρινίζουν καὶ μὲ τοὺς
πρώτους ἀνέμους γεμίζουν τὰ μονοπάτια. Τὰ πουλιὰ πηδοῦν
τὶς κορφές τῶν βουνῶν καὶ φεύγουν βιαστικά γιὰ ζεστά κλι-
μάτια κ' οἱ ἀνθρωποὶ φορτώνονται τὰ μακρὰ ράβδια στὸς
ὤμους τους καὶ κατεβαίνουν στὸν κάμπο ἀργατιὰ γιὰ τὸ τί-
ναγμα τῶν ἐλιῶν.

Ὁ Νάσος ἀκολουθοῦσε τελευταῖος στὴ συγτροφιά. Ἀμί-
λητος καὶ σκυμένος. Κανένας δὲν τὸν θυμόνταν διαφορετικόν,
ἀπ' τὴ μέρα πὸν ὁ μακαρίτης πατέρας του ἔσβυσε κάτω ἀπὸ
ὄργιες χιόνι ὅπως ἓνα ἔρημο πουλιὸ κι' ἡ μητέρα του ἔμεινε
στὴν παραστιά ἓνα βράδυ μὲ τὰ μάτια καρφωμένα στὴ λάμψη
τοῦ τζακιῦ.

Ὁ ἦλιος ἀγνάντευε τὰ ρουμάνια μὲ θολὸ βλέμμα πίσω
ἀπ' τὰ σύννεφα, Ὁ ἀνεμὸς ἀπ' τὶς βαθύσκιωτες πλαγιὰς κυ-
λοῦσε τὸ στριγγὸ τραγούδι τῆς τσίχλας. Κι' ὁ Νάσος ἀκολου-
θοῦσε τελευταῖος. Ἴσως λογάριζε τὴ ζωὴ του καὶ τὶς μέρες
του. Ἐμοίαζε μὲ τὸ λιγνὸ καὶ μακρὸ ραβδί πὸν κουβαλοῦσε
στὸν ὤμο καὶ σβαρνιόταν πίσω τοῦ πάνω σ' ἓνα στεγνὸ μονο-
πάτι γεμάτο πέτρες καὶ λασπωμένο νερό. Τὴν ἀνοιξὴ πὸν θὰ
ἔρχονταν, μπορεῖ ὁ Θεὸς νάβαζε τὸ χέρι του. Τὰ χεῖλη του ἔ-
σκασαν νὰ λέν ὅλες τὶς μέρες: «Ἀφεντικό! Ἀφεντικό!» καὶ
ἡ ψυχὴ του διπλώθηκε καὶ ξαναδιπλώθηκε κάτω ἀπὸναν ἡλιο
μαῦρο, μέσα σὲ μιὰ σκόνη λερωμένη. Θὰ γκρέμιζε τὸ χαμῶ-
σπιτο μὲ τὴ χωματένια ταράτσα καὶ τοὺς προσιμένους τοίχους.
Στὴ θέση του θὰ ὄρθανε ἓνα ψηλὸ σπιτί, καθαρὸ, φωτεινὸ,
μὲ πράσινα ξόφυλλα στὰ παραθύρια, καὶ στὴ στέγη δυὸ σειρὲς
κόκκινα τοῦβλα γιὰ κορνίζα. Ἐκεῖ, θὰ θρόνιαζε τὴν εὐτυχία
του. Μιὰ κοπέλλα λιγερὴ μὲ γερὴ μέση, γερὰ μπράτσα, μὲ γά-
λανὰ μάτια καὶ ἀπλωτὸ φουστάνι, θὰ φύλαγε τὸ βίος του.

Πίσω ἀπ' τὰ σκοτεινὰ ἔλατα, ὁ ἦλιος κοιμήθηκε στὰ
ἀπέραντα δάση τῆς νύχτας. Σφύραγε ἓνας ἀνεμὸς ἀδύνατος.
Ἡ συντροφιά κατέβαινε στὸν κάμπο. Στιγμὲς. Στιγμὲς ἔμ-

πλεκε στα βήματά της ένα γερό φτερούγισμα ή κάποιος κρωγμός πεινασμένου νυκτοπουλιού.

“Ο μόχθος της ημέρας ξαπόσταινε, ξαπλωμένος στον κόρφο του βραδιού. Η ζωή, κρυμμένη κάτω απ’ τις φτερούγες της νύχτας, ρουφούσε δύναμη αθόρυβα.

Προτού χαράξει θ’ ακούγονταν ή φωνή του αφεντικού κομμένη και ξερή.

— “Εεε... σεις αυτού κάτω. Μπρός... μπρός!...

Αυτό, τὸ ἤξερε ὁ Νάσος. Θάπερνε τὸ ραβδί στον ὦμο κι’ ἀνάμεσα ἀπ’ τοὺς ὑγροὺς δρόμους θὰ πορευόνταν στους ἐλαιῶνες, ἀντάμα μετὴ συντροφιά του. Κάποιος μέσα στο ποδοβολητό θὰ σφύριζε. Δυὸ τρεῖς θὰ τραγουδοῦσαν. Μπορεῖ και νὰ πηγαίνουν και σὰν σκοτωμένες σκιές με κλειδωμένες ἀνάσες.

“Ὅσο, ξαπλωμένος στο χῶμα ἐνὸς σταύλου, ξαγρυνούσε. Ὁ νοῦς του σεργιάναιε στις ἐκτάσεις πὸν χιλιάδες μέλισσες χτυποῦσαν στο θυμάρι, πὸν κατηφόριζαν ἀμέτρητα κοπάδια και πὸν βοσκουσαν ψηλά και καλοθρεμένα ἄλογα.

“Ἐνα καίκι ἴδιο με κείνο πὸν πέρασε κοντὰ στα κονάκια, στο χωριό του, μετὰ διπλὰ και τριδιπλὰ πανιά, ἔφτανε μέσα στα χέρια του και τοῦ μιλοῦσε με γλυκὰ λόγια και τραγούδια. Τοῦ ἔλεγε νὰ πηδήσει στα ξάρτια και τώρα πὸν ἀκόμα κατέβαινε τ’ ἀπόγειο ἀπ’ τὰ βουνά, νὰ κινήσει γιατ’ ἀνοιχτὰ τοῦ Αἰγαίου, πὸν πλενόταν μέσα σὲ λουλακένιους χρωματισμούς.

Οἱ συγχωριανοὶ του κυλιόνταν στον ὕπνο τους, παραμιλοῦσαν, μετατοπίζαν τὰ χέρια τους, μπλέκαν τὰ πόδια και τὰ ξειδεύαν μέσα στο βραχνὸ ροχαλητό.

Βγήκε αθόρυβα στον αὐλόγυρο και ξάπλωσε κοντὰ στο φράχτη. “Ἔθεσε τὰ χέρια κάτω ἀπ’ τὸ κεφάλι κι’ ἀνάπνευσε βαθεῖά.

Τὰ ἄστρα φωτίζαν ἀκόμα κι’ ὁ θόρυβος τοῦ ρυακιοῦ ἔφτανε ὡς ἐκεῖ.

“Ἡ ἀνάμνηση χύθηκε στο αἷμα του. Πρῶτα ὀλοήσυχη κι’ ἔπειτα μετὴ τὸν πυρετὸ καλοκαιριάτικου μεσημεριοῦ.

“Ἦταν ἐκεῖ και κοιτοῦσε μ’ ἀναμένα μάτια. Στο χωριό του, στήν πέρα βρῦση, κάτω ἀπ’ τὰ πλατάνια. Ὁ ἥλιος ἔλιωνε τοὺς τόπους. Σαφνικὰ τὸ δαμάλι ἔσκισε τὰ ρεῖκια μετὴ ὀρμή. Πῆρε τὸ κατόπι μετὴ μουγκριτὰ τὴν μικρὴ μοσχίδα τους κι’ ἡ μοσχίδα κατηφόρισε βιαστικά και λαχανιασμένα. Τὸ δαμάλι τὴν πρόφτασε. Τότε ἄρχισε νὰ πηδᾷ πάνω της χωρὶς σταματημό. Καὶ κεί, σὲ μιὰ στιγμή δαμάλι και μοσχίδα σταμάτησαν

σὲ μιὰ ἔξαλλη ἔκφραση, κοντανασαίνοντας μετὰ πόδια μπερδεμένα και γυάλινα μάτια πὸν χάνονταν μακριὰ στο Αἶγαίο.

Πετάχτηκε. Τ’ ἄστέρια σκόρπισαν στήν κοιλιὰ τοῦ οὐρανοῦ και τὰ θρούφαλλα πλημμύρισαν τὰ στήθη του. Στάθηκε μετὰ τὰ χέρια τεντωμένα. Πέρα στα ὑψώματα, χωρίζαν τὰ πρῶτα πατήματα τὴς αὐγῆς.

Μετὰ γλήγορο και κοντὸ βῆμα, προπάτησε στον ὑγρὸ δρόμο. Σταμάτησε μπρὸς σὲ μιὰ πόρτα. Στο χάραγμά της, στριμώνονταν ἀνακατωμένες ἀνάσες. Μυρίστηκε και τέντωσε τ’ αὐτί του. “Ἐσπρωξε τὴν πόρτα. Τὰ χίλια του ψιθύρισαν χωρὶς νὰ παῖξουν. Τί μοροῦσαν νὰ λέν σὲ μιὰ πόρτα, πὸν πίσω της λερωμένη ἡ ἀργατιά κατάπινε μετὰ λαιμαργία τοὺς τελευταίους κόμπους τὴς νύχτας;

“Ἀπ’ τ’ ἀντικρυνὸ μαλκόνι ἔπεσε μιὰ βαρεῖα φωνή.

— “Εεε... σεις αυτού κάτω. Μπρός!... μπρός!...

Γύρισε πίσω τρέχοντας. “Ὅταν ἔφτασε, οἱ ἄλλοι, τὴς συντροφιάς του, κοιτοῦσαν τὸν καιρὸ κι’ ἔστριβαν τσιγάρο.

— Ποῦ πῆγες; τὸν ρώτησε ὁ Γιώργης.

— “Εκεῖ.

“Ἐδειξε τὸν ὑγρὸ δρόμο και δὲν εἶπε τίποτα.

“Ἐβαλαν τὰ ραβδιὰ στους ὦμους και ξεκίνησαν. Πίσω ἀπ’ τοὺς λόφους ἡ αὐγὴ ἀπλωνε τὰ χέρια της. Τὰ πουλιὰ τὴν σημαδεύουν στα δέντρα.

“Ὅταν σουρούπωσε, γύρισαν στο χωριὸ κρυτωμένοι μετὰ βαρεῖα χέρια και πόδια.

“Ὁ Νάσος, πῆγε μόνος του πρὸς τὰ κεί. “Ἐσκυψε στήν πόρτα και φώναξε.

— Παρσένια...

“Ἡ Παρσένια ἦρθε κοντὰ του.

— Τὸ πρῶι...

— Σὲ εἶδα. Τί γύρευες;

— Δὲν ξέρω. Τὸ καίκι στο Αἶγαίο... Τὸ δαμάλι...

— Τί καίκι; Ποιὸ δαμάλι λές; “Ἀγόρασες;

— “Ὁχι, ὄχι. “Εκεῖ στήν πέρα βρῦση, στο χωριό...

“Ἡ Παρσένια δὲν ἤξερε τί νὰ πει. Ὁ Νάσος ἦταν σὰ νὰ παραμιλοῦσε. Τὸν εἶδε πὸν θόλωσαν τὰ μάτια του και τὸν λυπήθηκε. “Ἀκουσε τὸν σιγανὴ καληνύχτα του και δὲν ἤξερε τί νὰ τοῦ ἀπαντήσει.

“Ὅταν ὁ Νάσος γύρισε στο σπίτι τ’ αφεντικού του, οἱ ἄλλοι εἶχαν φάει. Φούμερναν κι’ ἔκαναν χωρατὰ.

— Ποῦ εἶσουν; τὸν ρώτησε ὁ Γιώργης.

— “Εκεῖ.

Ἐδειξε ἀπ' τὸ παράθυρο τὴ νύχτα πὸ κλείδωνε τὴ ζωὴ καὶ δὲν μίλησε.

Ἡ ἐποχὴ τῆς ἐλιάς πέρασε. Οἱ συντροφικὲς γύρισαν πάλι στὸ χωριό.

Ὁ Νάσος, τώρα περνοῦσε τὶς πρὸ πολλὰς ὥρες τοῦ στοῦ χαμῶϊ. Εἰστοροῦσε στὰ μικρὰ ἀδέρφια τοῦ ἱστορίας ἀπ' τὶς ἐργατικὲς πίσω στοὺς κάμπους, γιὰ τὰ σκληρὰ ἀφεντικά, καὶ γιὰ τὶς πολιτείες πὸ εἶχε σεργιανίσει.

Οἱ τόποι βουρλιζόνταν κάτω ἀπ' τὶς μπόρες. Οἱ ἄνεμοι ὄρμουσαν ἀπ' τὴν κάθε ράχη καὶ τὸ χωριὸ ἦταν ἕνας ἀτελείωτος βραχνάς.

Αὐτοὺς τοὺς καιροὺς ἡ νοσταλγία γιὰ τοὺς λουλουδιεμένους κλώνους, τὰ ξέφωτα, τὴν δροσιὰ τῆς πηγῆς μέσα στὶς κάψες, δυναμώνει.

Κι' ὁ Νάσος, νοσταλγοῦσε τὴν κόρη μὲ τὰ γαλανὰ μάτια, τὴν λιγερὴ μέση, τὰ δυνατὰ μπράτσα καὶ τ' ἀπλωτὸ μαντήλι. Θυμόνταν τὸ πεντοκάθαρο καΐκι πὸ εἶχε περάσει κοντὰ στὰ κονάκια καὶ πονοῦσε.

Στὴν παραστιά τὰ ἀδέρφια τοῦ ἔκλιναν τὸ κεφάλι καὶ κοιμόνταν. Τὰ σκέπαζε καὶ τ' ἄφηνε νὰ θνειρευτοῦν. Αὐτὸς ἔμενε ξάγρυπνος. Τὴν καρδιά του τὴν χαιδεύαν οἱ μέρες πὸν πέρασαν. Ἦταν τὸν καιρὸ πὸ δουλεύαν ἀργατικά στὸ τίναγμα τῆς ἐλιάς. Τὸ σουρούπωμα τὴν σταμάτησε στὸ σταυροδρόμι.

—Παρσένια.

Τοῦ εἶπε νὰ πάει τὸ βράδυ κοντὰ στὸ ρυάκι καὶ πῆγε.

—Ἀγόρασε δαμάλι, Νάσο; τὸν ρώτησε.

—Ὁχι, ὄχι. Τὸ εἶδα πὸν ὄρμουσε στὴν μικρὴ μοσχίδα καὶ ἄναψε τὸ αἷμα μου.

—Στὸ χωριό;

Τῆς ἔπιασε τὸ χέρι. Τὰ χεῖλη του τρέμαν.

—Μὴ κάνεις χωρατὰ, Νάσο. Θὰ μᾶς δοῦν.

Πῆγε καὶ τ' ἄλλα βράδια κοντὰ στὸ ρυάκι. Τὸ καΐκι μὲ τὰ διπλά, τὰ τριδιπλά πανιά, τὸν φώναζε νὰ πηδήσει στὰ φάρακα του καὶ ν' ἀνοίξει στὸ Αἰγαῖο.

—Παρσένια...

—Ναί, τὴν ἀνοιξη, Νάσο, πὸν θὰ γλοῦζουν οἱ τόποι.

Οἱ δρόμοι αὐτὸν τὸν καιρὸ δὲν ἦταν ὑγροί. Ὁ μόχθος διαλύθηκε κάτω ἀπὸ λεπτὸ ρίγος. Τὸ ράβδισμα τῆς ἐλιάς ἦταν ἕνα τραγούδι χωρὶς τέλος.

Τὸ χιόνι ἔστρωσε τοὺς τόπους. Ὁ ἄνεμος σάρωνε τὰ βουνὰ καὶ τὰ πουλιὰ χτυπιόνταν στοὺς τοίχους.

Ὁ πατέρας τῆς Παρσένιας συμφώνησε μὲ τὸ Νάσο. Λογάριαζε κι' αὐτὸς τὴν ἐρχόμενη ἀνοιξη.

Καθισμένοι στὴν παραστιά, στὸ σπίτι τῆς Παρσένιας, χόρταιναν ζεστασιά, χαιρόνταν τὰ λόγια τους καὶ γελοῦσαν.

—Ναί, θὰ γκρεμίσω τὸ χαμῶϊ. Θὰ φτιάσω ἕνα μεγάλο σπίτι.

—Στὴν ὑγεία σου Νάσο.

—Ἐσὺ δὲν πίνεις, Παρσένια;

—Τῆς πῆραν τὸ νοῦ τὰ κάρτ-ποστάλια σου, Νάσο.

—Χαχά! Τάχω μαζέψει στὶς ἀργατιές. Ἐνα-ἕνα. Στὶς ἀργατιές.

—Αὐτὸ τί εἶναι, καλέ μου; τὸν ρωτοῦσε ἡ Παρσένια δείχνοντας τὶς κάρτες.

—Ἐνα μεγάλο περιβόλι. Ἐνα τέτοιο περιβόλι θὰ κάνομε καὶ μεῖς.

—Κι' αὐτό;

—Εἶναι ἕνα τραῖνο πὸν κουβαλάει τοὺς ἀνθρώπους.

Κι' οἱ μέρες περνοῦσαν. Τὰ βουνὰ καθάρισαν ἀπ' τὸ χιόνι, τὰ πρῶτα μπουμπουνία ἔσκασαν, τὰ πουλιὰ πλημμύρισαν τὸν τόπο κι' ἡ Παρσένια μὲ τὸ Νάσο δὲν παντρέφτηκαν. Συμφώνησαν νὰ δυναμώσουν τὸ βίος τους μὲ τὴ νέα σοδειά. Τὸ δίχως ἄλλο, τὸ Σεπτέμβρη, στὸ πανηγύρι τοῦ ἁῖ-Γιαννιοῦ, θὰ παντρευόνταν.

Ὁ Νάσος ἔφυγε γιὰ τὴν Κωπαίδα. Στὸ θέρο, θάπερνε καλὸ μεροκάματο σὲ εἶδος. Λογάριαζε νὰ βγάλει ὄλο τὸ ψομὶ τοῦ χειμῶνα.

Μιά μέρα, ἡ Παρσένια ἔμαθε τὸ γυρισμὸ του ἀπ' τὸν μικρὸ του ἀδερφὸ κι' ἔτρεξε νὰ τὸν καλωσορίσει μὲ μιὰ ζεστὴ σταχτοκουλούρα καὶ κρασί.

Ἦρθες Νάσο μου;

Κίτρινος ὅπως τὰ φύλλα τῆς πλατάνας τὸ φθινόρωρο, ἔτρεμε κάτου ἀπ' τὰ τριμένα σκεπάσματα.

Ἡ Παρσένια κάθησε στὸ προσκεφάλι του ὡς ἀργὰ τὸ βράδυ. Τούκανε ζεστά, τούδοσε νὰ πιεῖ, ἔτριψε πολλὰς φορὲς τὰ χέρια του, τούβαλε καμένα τούβλα στὰ πόδια κι' ὁ Νάσος ἔσεχώριζε μέσα τὸ παραμύθιο τοῦ πυρετοῦ μὲ σιγανὴ φωνή:

—Παρσένια... χάνουμαι. Δόσμου τὰ χέρια σου.

Τ' ἀδέρφια του σιγόκλαιγαν στὴν παραστιά.

Ἡ ἐλνοσοία τὸν χτύπησε ὡς τὸ μεδούλι. Καὶ τὸ πανηγύρι τ' ἁῖ-Γιαννιοῦ ἦρθε καὶ πέρασε.

Ἡ Παρσένια στὴν ἀρχὴ ἀνέβαινε στὸ χαμῶϊ του συχνά. Ὅσο περνοῦσαν οἱ μέρες, οἱ ἐπισκέψεις της ἀραιώσαν. Ὁ πατέρας τῆς τῆς εἶπε:

—Μαρή, αὐτὸς ἔχει σαράκι. Δὲν εἶναι γιὰ σένα.

Ἡ Παρσένια ἔβλεπε τὰ νέα παλλικάρια ποὺ κατηφόριζαν στὶς πλαγιὲς μὲ μεγάλα δράσκελα, βύθιζε τὰ μάτια της στὶς κορφὲς τῶν βουνῶν καὶ ἐνοιῶθε μιὰ πικρὴ λύπη νὰ κυλάει στὸ στήθος.

Ξαναῆρθε ὁ χειμῶνας. Τὸ χιόνι ἔστρωσε τοὺς τόπους.

Ὁ Νάσος πίσω ἀπ' τὰ σκονισμένα τζάμια κοιτοῦσε ἀφαιρημένος. Οἱ λαχτάρους τοῦ ἔπνιγαν τὴν καρδιά. Περιπάτησε μὲ βαρεῖα βήματα πολὺ ὧρα μπρὸς στὸ τζάκι. Ὑστερα φόρεσε τὸ σάκκο του καὶ βγήκε.

Στὸ σπίτι της δὲν τὸν δέχτηκαν ἄσκημα. Ἡ Παρσένια τοῦ χαμογελοῦσε. Ὁ πατέρας της τῆς εἶπε κι' ἔφερε κρασί.

—Δὲν ἔκανες καλὰ, νὰ βγεις μ' αὐτὸν τὸν καιρὸ.

—Τώρα δὲν εἶμαι ἄρρωστος. Ναί. Καὶ θάπρεπε ν' ἀποφασίσουμε γιὰ τὸ γάμο.

Ἡ Παρσένια ξεθάρρωσε. Τούπιασε τὸ χέρι, τοῦ ἀνασήκωσε τὰ μαλλιά κι' ὁ πατέρας της ξύνισε τὸ πρόσωπό του.

—Εἶναι ὧρα νὰ πᾶς γιὰ κλαρί, τῆς εἶπε. Θὰ πεινάσουν τὰ ζωντανά.

Πῆγε μαζί της κι' ὁ Νάσος. Παρόλη τὴν παγωνιά τὰ λόγια τους ἦταν ζεστά.

—Μὲ νόμιζες πεθαιμένο; Ὁχι Παρσένια. Αὐτὴ τὴν ἀνοιξη θὰ γίνεις γυναῖκα μου.

—Ὅταν θὰ χλοΐζουν οἱ τόποι. Δὲν συμφωνεῖς;

—Θὰ γκρεμίσω τὸ χαμῶϊ. Στὴ θέσή του θὰ χτίσουμε ἓνα μεγάλο σπίτι.

Τοῦ ἔσφιξε τὸ χέρι. Τὰ γέλοια τους πνίγηκαν στὸ χιόνι. Ἐφτάσαν σ' ἓνα ἄγριο ζάλανο. Ἀπ' τὴν κορφὴ του, κρεμόνταν μιὰ κισσονιά.

—Νάσο, δὲν θὰ μπορέσουμε νὰ κόψουμε ἀπὸ δῶ κλαρί.

—Ἐγὼ θὰ δεθῶ.

—Μὰ ἐσύ... ἐσύ...

—Μὲ νομίζεις, γιὰ ἄρρωστον, λοιπόν;

—Εἶναι πολὺ ψηλά. Νάσο.

Στὸ χοντρὸ πουρνάρι, ἔδεσαν τὴν μιὰ ἄκρη τοῦ σχοινοῦ. Ὁ Νάσος δέθηκε ἀπ' τὴ μέση. Ἡ Παρσένια τὸν ἄφηγε σιγὰ σιγὰ νὰ κυλήσει στὸ ζάλανο κι' ἔπειτα πῆγε ἀπὸ κάτω νὰ μαζέψει κισσό.

—Νάσο!... τοῦ φώναξε.

—Αὐτὴ τὴν ἀνοιξη θάρθεις στὸ σπίτι μου, Παρσένια.

—Ὁχι, ἀναιδέως.

—Ἐμμεῖς μ' ἓνα κόμπο στά στήθη καὶ μὲ τεντωμένα χέρια.

χυμένα μάτια, ὑγρὰ καὶ ἀκίνητα. Λευκὴ ὅπως οἱ ἐκτάσεις ποὺ τὴν τριγύριζαν, κοιτοῦσε ἓνα σωρὸ ἀπὸ αἶμα καὶ σάρκες.

Ἐπειτα πῆρε τὸ δρόμο γιὰ τὸ χωριό. Τραβούσε τὰ μαλλιά της, περδικλωνόταν ἔμμενε στιγμὲς μὲ τὸ πρόσωπο χωμένο στὸ χιόνι, σηκωνόταν ξανά χτυπιώταν καὶ ἔτρεχε.

Στὸ μαγαζὶ μαζεύτηκαν οἱ χωρικοί. Γεροὶ ἄντρες, πῆραν ἓνα πέταυρο, μιὰ κουβέρτα καὶ σχοινὶ καὶ πῆγαν.

Βάλαν τὸ Νάσο στὴν κουβέρτα, τὸν ἔδεσαν στὸ πέταυρο, δυὸ μπρός, δυὸ πίσω, ἀλλάζαν, σταματοῦσαν, ξεκουραζόνταν, περδικλωνόνταν στὸ χιόνι, ἔφτυναν, ὥσπου τὸν ἔφεραν καὶ τὸν ἄφησαν στὸ χαμῶϊ του.

Τὰ ἀδέρφια του ἔκλαιγαν. Πάνω στὴν κορνίζα τοῦ τζακιοῦ, μιὰ σειρὰ ἀπὸ καρτ-ποστάλ καμάρωναν σκονισμένα. Ἡ Παρσένια τὰ μάζεψε μὲ βιασύνη καὶ τάκρυψε κάτω ἀπ' τὸ στρώμα.

Πίσω ἀπ' τὴν ἐκκλησιά, ἄντρες, πετοῦσαν τὸ χιόνι γιὰ νὰ σκάψουν τὴ γῆ. Τὰ μαδημένα πουλιά στὴ θέα τῆς ζεστῆς γῆς πλησίασαν καὶ φτεροκοποῦσαν ἀνάμεσα ἀπ' τοὺς κοιμισμένους τάφους.

Ὁ ἦχος τοῦ θανατικοῦ ποῦ ἔστειλε ἡ καμπάνα, γλυτροῦσε πάνω ἀπ' τὴν λευκὴ σιγὴ τοῦ χιονιοῦ ὡς τίς γύρω ῥάχες κι' ὡς κάτω στὸ πέλαγο, ποὺ κάποτε εἶχε λικνίσει στὸ νερά του ἓνα πεντακάθαρο καίκι μὲ διπλὰ καὶ τριδιπλὰ πανιά.

ΠΑΝΟΣ ΣΑΜΑΡΑΣ

ΕΒΛΥΝ

Στήν καρδιά μου κλειστή

Σ' έχω ζωγραφιστή

Κί' αν ρωτήσουν ποτέ και για σένα

—Ζεϊ ;... τί κάνει ;... ή δέ ζεϊ ;...

Θά τους πῶ πῶς μαζύ

Είμαστε ὅπως και σιὰ περασμένα.

Κί' αν κανένας βρεθεῖ

Και μοῦ εἰπεῖ τή φριχτή

Λέξι ὅτι «ἐπέθανε» κι' ὅτι «λές ψέμμα...»

Ἡ πλανεύτρα καρδιά

Στήν ἀγνή ζωγραφιά

Τό δικό της θά δώσει τό αἷμα...

ΛΑΜΠΡΟΣ ΠΟΡΦΥΡΑΣ

Δός του, Θεέ, τή χαρὰ

Σέ γαλάζια νερά

Γλυκοχάραμα τέτοιο νά νοιώσει,

Ποῦ ἡ ψυχὴ του ἀπαλά

Στόν ἀφρό νά κυλά

Τὴν Ἀννούλα του ἐκεῖ ν' ἀνταμώσει.

ΘΕΜΟΣ ΑΜΟΥΡΓΗΣ

ΠΑΡΑΙΣΘΗΣΕΙΣ

Πρὶν ἀπὸ λίγα, τρία ὡς τέσσερα χρόνια ἔνοιωθα καλὰ τὴν αἴσθηση τοῦ ἀπειρου. Ἐντονα μάλιστα. Τώρα φαίνεται πῶς ἔχουν σπάσει ἢ ἀτονήσει οἱ εὐαίσθητες ὠραῖες πού δέχονται τὴν αἴσθηση τοῦ ἀπειρου. Ἴσως περιορίσθηκε ἡ φαντασία μου.

Τὸ μυστήριο τοῦ κόσμου εὐχάριστα προκαλοῦσε τὴν ἀγνή περιέργεια, τὴν παιδιάστικη καὶ ἡ φαντασία μου ἀπλώνονταν γοργὰ πάνω ἀπ' τὴ γῆ, ἔξω ἀπ' τὴν ἀτμόσφαιρα, ἀνάμεσα στ' ἄστρα, ἔξω ἀπ' τὸ σύμπαν στὸ χάος προσπαθώντας νὰ χωρίσω στὸν ἑαυτό μου τὸ ἄπειρο καὶ ἔνοιωθα τὸ μυαλό μου νὰ διαλύεται σ' ἓνα ἐντονότατο ἴλιγγο πού μ' ἀνάγκαζε νὰ ἐπιστρέψω ταχύτατα, γιατί καταντούσε ὀδυνηρὸς ὁ ἴλιγγος τοῦ ἀπειρου. Πολλὲς φορὲς ἐπιχειροῦσα τὸ ταξεῖδι αὐτὸ μὰ δὲν ἔβγαινα ποτὲ πέρα ἀπ' τὸν ἴλιγγο. Ἐφθανα νὰ συσχετίσω αὐτὸ τὸ πρόβλημα μὲ τὴν ὑπαρξή καὶ τὸ ἀκατανόητο τοῦ θεοῦ. Καὶ δὲν ξαίρω πῶς τὸ λέω ἀλήθεια ποῦ ἔκαμα ἓνα συλλογισμό. Καὶ τὸ θυμᾶμαι πιά τώρα! Πάντως μὲ βάση τὸ ἀπειρο ἔδειχνα τὸν ἑαυτό μου στὴν ὑπαρξή του Ἡ κατάπληξή μου ἦταν μεγάλη ὅταν κατὰ σύμπτωση ἐκπληκτικὴ διάβαζα ὕστερα ἀπὸ μιὰ δυὸ μέρες στὴν ἐπιφυλλίδα μιᾶς ἐφημερίδας ἓνα ἀνάλογο καὶ πολὺ ὅμοιο συλλογισμό τοῦ Οὐγκώ. Μὰ ὕστερα εἶπα πῶς δὲν μποροῦσε νάχα σκεφθῆ αὐτὰ τὰ πράγματα ἐγὼ πῶς οἱ ἀφηρημάδες μου αὐτὲς μὲ χαλοῦσαν καὶ τὰ ξέχασα αὐτὰ πέφτοντας ὀλότελα σ' ἄλλο εἶδους σεξουαλικὲς ἀφηρημάδες χειρότερα ἀπὸ πρὶν.

Ὅσο καὶ ἂν ἐπιχειρῶ τώρα νοσταλγικὰ νὰ φτάσω τὸ στιγμαῖο ἐκεῖνο «ντελίριουμ» μὲ πίκρα μου βλέπω πόσο στενὸ καὶ δυσκίνητο εἶναι τὸ πνεῦμα μου. Πληρώνω θαρρῶ δίκαια τιμωρία.

Πρὶν λίγες μέρες θυμᾶμαι ἓνα παραξένο ξύπνημα πρωῒνό, εὐνοϊκώτατη ὥρα νὰ νοιώσης—ἀφήνοντας τὸν κόσμο τοῦ ὕπνου ὄνειρου—τὸν ἑαυτό σου ἐξουθενωμένο, χαμένο τὸ ἐγώ. Μὲ σταυρωμένα ἀπὸ πολλὲς ὥρες τὰ χέρια μου ἄκουγα δίπλα μου στὸ ἄλλο κρεβάτι τὸ ροχαλητὸ τοῦ πατέρα μου, συγχρο-

νισμένο με τη δική μου αναπνοή, έσφιξα μηχανικά το άριστερό μου μπράτσο. Μαλακοί, άτονοι, γερασμένοι μύες. Η σκέψη μου δεν λειτουργούσε. Ο συγχρονισμός των δυο αναπνοών συνεχίζονταν όταν επήλθε η τέλεια σύγχυση, των δυο εγώ ή μάλλον η έξουθενωση του δικού μου εγώ. Για ένα, έστω και άπροσδιόριστα, μικρό χρονικό διάστημα ήμουν ο πατέρας μου ήμουν ο άλλος. Και η αναπνοή μου το ρουχαλιτό ή σάρκα μου σάρκα του τού εγώ του εγώ μου.

Είμαι εγώ ή ο πατέρας μου;

Βαθειά αναπνοή.

Είμαι εγώ.

Εκείνος συνέχισε ανύποπτος το ρουχαλιτό μου.

Κατέβαινα από την πλατεία Αριστοτέλους ένα απόγευμα προς την θάλασσα. Συνειδημένος περίπατος. Και για μιá στιγμή έννοιωσα παραξενιά στην αίσθησή μου, συγκεκριμένα στην όραση.

Σε μένα εκείνη την ώρα το τοπίο που είχα μπρός μου είχε αλλάξει τέλεια την επίδραση του. Η θάλασσα ήταν υδάτινος όγκος που έρμαιο των πνευμάτων του άερα κλυδωνίζονταν. Τα σύννεφα υδρατμοί που στο πρώτο ψυχρό φύσημα θάπεφταν οι σταγόνες. Τα καϊκία, ξύλινα μεταφορικά μέσα κυβερνώμενα από ώρισμένους νόμους μηχανικώς. Ογκος γής ο Όλυμπος και τέλος ο ρόδιος όριζοντας φυσικό φαινόμενο αναλύσεως του φωτός, ή κάτι τέτοιο.

Και κείνη την ώρα ή αντίδραση που είχε άρχισε να γεννιέται μέσα μου και να μεγαλώνει ξέσπασε σε μιá απέλπισία μ' άγνωστο ως τη στιγμή κείνη πάθος σε μένα. Μούρθε να μουγκρίσει να τσιρίξω.

Αντελήφθηκα τον κόσμο άμέριμνο γύρω μου, έσκυφα το κεφάλι κάτω κυττάζοντας τα πόδια μου που έναλλάσσονταν. Αυτό ήταν όλο. Από την υπερένταση πέρασα στην ανακούφιση και τα πράγματα πήραν την συνηθισμένη θέση και μορφή απέναντι μου. Το χρώμα, το σχήμα ή νοερή σύνθεση που έκαμνα όπου μπορούσα άθέματα έδωσαν το αντίβαρο στα συναισθήματα μου.

Σκέφτηκα πώς μπορούσε νάταν και μιá αποκάλυψη αυτό για μένα.

Ίσως νάμαι και κάτι άλλο από άπλως αισθηματίας.

Μπορεί και καλλιτέχνης.

ΟΙ ΤΕΣΣΕΡΙΣ

Μόλις δειπνήσαμε σαν κάθε βράδυ τέσσερις, έγγραφα και συλλογιζόμουν τα παρακάτω: Τα τσιγάρα μου ή τα μανταρίνια θ' άναφερνα; Είχαν άρχισε να μ' έννευρίζουν κάτι κουβέντες, που δεν έννοούσαν να τις κόψουν και να κοιμηθοϋν.

—Τί μου στέκεσαι ακόμα, δεν ξεντύνεσαι.

—Δεν σε ρώτησαν έσένα, άπάντησε άπότομα και το κακό ξέσπασε. Έφαγε κάμποσες με το χάρακα στα πόδια και στα ψαχνά της, σηκώθηκε το σπίτι στο πόδι, πατέρας με την κόρη, μάννα με τον γυιό, φασαρία φωνές κι ήσύχασαν στο τέλος.

Με διέκοψαν αυτοί οι τέσσερις τότε που κάτι σχηματίζονταν στο μυαλό μου και άρχιζα να γράφω. Γι' αυτό θυμωσα. Είχα προτιμήσει το τσιγάρο κι' άφισα τα μανταρίνια άφου ξαπλώθηκα σε μιá καρέκλα και σ' ακόμα μιá για τα πόδια μου. Φυσοϋσα τον καπνό κι' ή γραβάτα ξαπλώνονταν άπάνω μου με χάρη έξ' ίσου ναχελικά με μένα, μπαίνοντας στο παντελόني.

Δίπλα στη σόμπα ψήνονταν δυτὼ μεγάλα κάστανα. Κι' είμαστε όλοι γύρω.

“Απλωσε το χέρι ή μικρή να πάρει ένα.

—“Αστα κεί δεν ψήθηκαν ακόμη.

—“Εγὼ τα τρώω ήμίωρα, είπε, δείχνοντας διάθεση γι' άστεία και σάχλες που με νευρίαζαν. Δεν περίμενε και άρπαξε ένα.

—Σου μένει ακόμα ένα, είναι δυτὼ κι' είμαστε τέσσερις, μās πέφτουν από δύο.

—Είμαστε τέσσερις... και τους κύτταξα όλους, ο πατέρας που διάβαζε με τα γυαλιά, ή μητέρα που άκουγε, ή μικρή με το κάστανο, εγὼ και δυτὼ κάστανα δια τέσσερα ίσον δύο. Τέσσερις και κανείς άλλος οϋτε καν θόρυβος. Και πήραν τότε βάρος φοβερὸ μέσα μου οι τέσσερις, τόσο με πίεσαν και έννοιωσα μαζὺ τόσο να μου ξεφεύγουν που έβαλα με το νου μου τέσσερα καρφιά χοντρά, μηηγμένα σταυρωτά με βαριά στο έδαφος κι' αυτό που ήμουν εγὼ χοντρήτερο και πιο βαθειά μηηγμένο. Έτσι κράτησα και τους τέσσερις καρφωμένους γερά.

Ποιοι νάμαστε μεϊς οι τέσσερις; Ψήθηκαν τα κάστανα κι' έφαγα τα δύο. Γύρευα να τακτοποιηθῶ σε μιá γωνιά να σημειώσω τη λόξα μου.

ΤΑΚΗΣ ΙΑΤΡΟΥ

ΠΡΟΤΙΜΩ ΤΗΝ ΑΡΩΣΤΕΙΑ ΜΟΥ

Ἡ εὐγενικιά καταιγίδα μ' ἐπισκεύτηκε
σ' ὦρα κατάλληλη ἕνας μὲ τὸν ἕνα,
σὲ πληθῶν στρατόπεδα.
Τὴν κουβέντ' ἀπαρνήθηκα
γιὰ νὰ μιλήσω.

Τοπεία τῶν θάμνων, τέτια παράσιση
ἢ κεντρικὴ καὶ γλαφυρὴ τοποθεσία.

Κι' ἐγώ, πὸν κατάντησα καλός, ἐπιτηρῶ
τὴν ἀπ' εὐθείας ἐπαφὴ καὶ τὴ συνέχεια
ἀδερφομένος μὲ τὴ σκέψη ἄλλωνῶν
ἀπὸ διαφορῶν δὲδῶν κι' ἐποχῶν παραστάσεις.

Συνορεύει ὁ ὠκεανὸς μὲ τὴν ἀκτὴ
συνορεύει ἢ χαρὰ μου μὲ σέβανε
Θάνατε,
ἢ ζωηρὴ μας κούραση λικνίζεται σὰν ὕπνος.

Z. ΟΙΚΟΜΟΜΟΥ

ΑΘΗΝΑ 1941-1942 *

Στὴ σκέψη αὐτὴ αἰστάνθηκε νὰ φουσκώνει τὸ στήθος
της. Εἶχε μισοειτομαστει. Ἀφουγκράστηκε. Δὲν ἄκουσε τί-
ποτα, μήτε τοῦ σκοποῦ τὸ βάδισμα. Κι' ἀναρωτήθηκε: «Μὰ
μοῦπε κανέναν πὸς θὰ μὲ θανατώσουν ὅπως τόσους ἄλλους
Ἕλληνες; Ὅχι!» τῆς ξέφυγε μιὰ κραυγὴ. Τὸ κεφάλι ποιοῦσε.
Τὸ μέτωπό της ἔκαιγε. Ἐκλείσει τὰ μάτια, μὰ ξάφνου τῆς
φάνηκε πὸς ἄκουσε τὴ φωνὴ τῆ Κίτσας. Ἀέρινη, τρεμουλια-
στὴ ἔφτανε ἀπὸ τὸ δρόμο τρουπώνοντας μέσ' ἀπ' τὶς γρούλλιες.

— Θειὰ Ἀγγελικὴ!

Ἐτρεξα πῆγε στὸ παράθυρο ἀκούμπησε τὸ μέτωπό της
πάνω στὶς γρούλλιες. Πρόσμενε. Σιωπηλὸ σκοτάδι. Κι' ὅμως
ἦταν τόσο καθαρὴ ἢ φωνὴ τῆς ψυχοκόρης. Ἐσπρωξε τὶς
γρούλλιες. Χαμένος κόπος. Ὡστόσο κρατάει τὴν ἀνάσα της
κάθε τόσο, περιμένει. Δὲν ἤθελε νὰ πιστέψει πὸς αὐτὸ ἦταν
πλάσμα τῆς φαντασίας της. Ξαναγύρισε στὸ κρεββάτι της.
Ἐβαλε τὸ σταυροδάκι στὴν ἄκρη καὶ γονάτισε μπροστά του.
Ἀτενίζοντάς το μονολογοῦσε: Ἀκοιῶνητη σὰν ἄπιστη θὰ
θὰ μὲ στείλουν τὰ σκυλιὰ στὸν ἄλλο κόσμῳ. Τουλάχιστον ἄς
προσευχηθῶ. Ὅχι τὴ ψυχὴ μου. Γιὰ τὴ σωτηρία τῆς Κίτσας.
Σταυροκοπήθηκε εὐλαβικά. «Θέ μου φύλαγέ μου τὴν Κίτσα.
Σῶσε τὴν. Τ' ἀξίζει. Εἶναι καλή. Εἶναι ποιήτρια στὸν πόνο.
Ἐλεεῖ τοὺς φτωχοὺς. Κρατᾷ τὶς ἐντολές σου». Ξανάκουσε,
ἀπὸ ψηλὰ τὴ φορὰ αὐτὴ τὴ φωνὴ τῆς Κίτσας.

— Θειὰ Ἀγγελικὴ!

Τινάχτηκε ὄρθια. Σφιγγόταν ἢ καρδιά της. Ὅργη ἄστρα-
φτε ἢ ματιὰ της. Μιλᾷ στὸ Θεὸ κυττάζοντας ὄχι πιά στὸ
σταυροδάκι, μὰ τὸ ταβάνι. «Ἐχεις ἀνάγκη ἀπὸ προσευχὴ
γιὰ νὰ προστατέψεις τὴν Κίτσα; Τί σοῦκανε; Γιατί δὲν ἀφα-
νίζεις τοὺς καταχτητὲς; Πῶς ἐπιτρέπεις νὰ σπέρνουν τὸ κακό;
Πῶς ἀφίνεις τὰ πλάσματα ποῦπλασες νὰ πεθαίνουν ἀπὸ τὴν
πεῖνα; Ἐχομε πόλεμο; Γιατί δὲν τὸν πρόλαβες; Ἡ φωνὴ
της δυνάμωνε. Ἐπιασε μὲ τὸ ἀριστερὸ της χέρι καὶ τέντωσε
τὰ ροῦχα τοῦ στήθους της σὰ νᾶθελε νὰ τὰ σκίσει. Ἀναβο-

* Ἀπόσπασμα ἀπὸ μυθιστόρημα.

κατέβαινε τὸ στέρονο της κ' ἡ ἀνάσα της λαχάνιαζε. «Εἶσαι ὁ Θεὸς τῶν κατατρεγμένων καὶ τῶν φτωχῶν. Βρίσκεις ἄλλους πῶς κατατρεγμένους ἀπὸ τὴν Κίτσα; Μήπως παράτησες αὐτὴ γιὰ κείνους; Μη δά διαφαντεύεις κανένα; Ἡ δὲ ζεῖς γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ζωή;» Ἐτρεμαν τὰ χέρια της ἀπὸ τὸ θυμὸ. Σφίγγονταν ἀπειλητικά. Μέσ' στὸν τρόμο της αὐτὸν ἀσυναίσθητα ἀκούμπησαν πάνω στὴν ἄκρη τοῦ κρεββατιοῦ. Μηχανικὰ ἔπιασε τὸ σταυρουδάκι. Ἀγγίζοντάς το ἄκουσε νὰ λαλεῖ τρεῖς ἀπανωτὲς φορὲς ἕνα πετεινός. Τινάχτηκε σὰν κάτι νὰ τὴν ἤλέχτηκε. Ἐπρεσε στὰ γόνατά της. Τὸ μέτωπό της ἀκούμπησε στὸ πάτωμα. «Σχῶρα με Θεέ μου, σ' ἀπαρνήθηκα σὰν τὸν Ἀπόστολο Πέτρο! Καὶ σὺ σταυρώθηκες!» Σήκωσε τὸ χέρι της τὸ δεξιὸ πάνω στὸ κρεβάτι. Ἐψαξε, ἄρπαξε τὸ σταυρουδάκι. Κι' ἄρχισε νὰ τὸ ἀσπάζεται χύνοντας δάκρυα μετάνοιας: «Ἡμαρτον Χριστέ μου! Ὀλιγόπιστη στάθηκα. Εἶσαι Σὺ τὸ φῶς! Ὁν ἀγαπᾷς παιδεύεις. Πάρε με σιμά σου σύντομα. Νά-μα! Ζαίρεις Σὺ τί κάνεις. Μεῖς εἴμαστε πλάσματα ἀδύναμα».

Βήματα ἀκούσιγκαν στὴ σκάλα. Ἡ κλειδαριὰ στρίγγιξε. Σηκώθηκε ἡ θειά Ἀγγελικὴ. Τράβηξε στὸν κατρέφτη στρέφοντας τίς πλάτες πρὸς τὴν πόρτα. Αἰστάνθηκε τὴν ἀνάγκη γιὰ πρώτη καὶ στερνὴ φορὰ νὰ μακιγιαριστεῖ. Δὲν εἶχε τ' ἀπαιτούμενα. Ἰσῶνε τὰ φρύδια της. Σταθήκανε στὴν πόρτα σαστισμένοι. Γύρισε καὶ τοὺς κύτταξε. Τῆς ἔγνεψαν πὼς ἔπρεπε νὰ τοὺς ἀκολουθήσει. Καμμιὰ ἀντίρρηση. Κατεβαίνοντας τὴν σκάλα χωρίζοντας τὴν κάθε λέξη συλλαβὴ-συλλαβὴ ἔλεγε: «Κι' ἐγὼ σὰν τὸν Ἑλληνικὸ Λαὸ ὡς πρόβατο ἐπὶ σφαγὴν».

ΖΗΣΗΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ

*Εἴμαστε τὰ χρυσὰ παιδιὰ τοῦ ἡλίου
Μὲ τὰ φωτεινὰ μάτια καὶ τὰ μαλλιά πὸν ἀπλώνονται
[στὰ κύματα,
Φυτευτήκαμε μὲ τὰ δέντρα τοῦ τόπου μας καὶ ξέροουμε
Τὶς ἀνοιχτὲς ὄρες πὸν οἱ ἀράχνες τῆς ἀγῆς
Βγάζουν τ' ἀσπρόροχά τους νὰ στεγνώσουν.*

*Ἀνάμεσα ἀπ' τὴν ξάστερη ἀτμοσφαῖρα ἀκοῦμε
Τὴ σιγανὴ κουβέντα δλων τῶν ἀστρῶν
Τὸ μαλακὸ πτερούγισμα τοῦ γερακιοῦ,
Τὰ ψάρια πὸν ρουφᾷν νερὸ ἀσημένιο.
Τὰ ψάρια πὸν κοιμήθηκαν πάνω στὶς πέτρες.*

*Εἴμαστε τὰ χρυσὰ παιδιὰ τοῦ ἡλίου
Μὲ τὰ φωτεινὰ μάτια πὸν κλειοῦνε τὴ Μεσόγειο
Κι' ἂν ἀγαποῦμε τὸ Θεὸ μας τὸν ἀγαποῦμε
Γιὰ τίς ἀκτίνες τοῦ φωτὸς πὸν ἐψώτουν κόκκινες οἱμαίεις,
Γιὰ τὸ φίλημα τῆς χλόης στὰ γυμνά μας πόδια,
Γιὰ τὰ νησιὰ πὸν πλένε φορτωμένα στὶς καρδιές μας
Καὶ γιὰτὶ ἀκοῦμε στὴν ἀνάσα του τίς φωνὲς τοῦ κόσμου.*

ΠΑΝΟΣ ΣΠΑΛΑΣ

ΚΛΩΘΟΓΥΡΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΝΟΥ...

Κλωθογυρίσματα τοῦ νοῦ
μέσ' τὸ γαλάζιο τ' οὐρανοῦ
πάνου σι' ἀσιέροια,
σὲ κάποια θύμηση παληά.
(νὰ σ' ἔχω μέσ' τὴν ἀγκαλιά
γεροτὴ στὰ χέρια,

τριγύρω ἐκεῖ κάποιο' ἀμπολὴ
νὰ μονομουράει χαρὰ πολλή
κ' ἐσὸ κονιά μου,
σεγκόντο γύρω ἀπ' τὰ πουλιὰ
ἀσήμια σὴν ἀκρογιαλιά
βότσαλα χάμου.

Καὶ νὰ κυλάει ζεσιτὴ ἢ βραδυὰ
καὶ μεῖς κοσάχρονα παιδιὰ
δίχως μιὰ σκέψη...)

Κλωθογυρίσματα τοῦ νοῦ
μέσ' τὸ γαλάζιο τ' οὐρανοῦ
πικρὴ μου γέψη.

ΑΝΤΡΕΑΣ Α. ΣΑΚΑΛΗΣ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

(1-15 ΙΟΥΛΙΟΥ 1945)

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟΥ ΑΓΩΝΑ

Ἄν εἶναι κάτι ποῦ μπορεῖ νὰ δυναμώσει καὶ νὰ ἐμπνεύσει αὐτὴ τὴ στιγμή τὴ ψυχὴ τοῦ Ἕθνους καὶ τοῦ Λαοῦ, εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ ἀγώνα καὶ τῆς ἀντίστασης ποῦ διατρέχει ὀλάκερη τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ 40 μέχρι τὸ 44.

Στὴν Ἡπειρο ὁ Ἑλληνισμὸς ξαναβρίσκει τὸ γνήσιο εἶναι του, ἠψώνεται στὶς κορφές τῆς δόξας, ξαναγίνεται πέρα γιὰ πέρα ἄξιος τῆς παληᾶς του ἱστορίας καὶ προχωρεῖ ἀπὸ νίκη σὲ νίκη συντριβοντας τὸ φασισμὸ.

Στὴν κατοχὴ ὁ λαὸς ἀπάνταστα ἐνιαῖος σὴν ἀπελευθερωτικὴ του βούληση, κερδίζει μὲ τὰ ματωμένα του στήθια νέους τίτλους αὐτοσεβασμοῦ.

Ὅμως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση διακρίνουμε μιὰ κάμψη, ἓνα ψυχικὸ λύγισμα, μιὰ κούραση καὶ μιὰ ναθρότητα.

Οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι ἄς ἀγρυπνοῦν μέρα καὶ νύχτα. Τὸ χρέος τους εἶναι νὰ ἀντιμετωπίζουν κατὰματα τὰ πεπρωμένα τοῦ Ἕθνους καὶ τοῦ λαοῦ. Μόνο τὸ πνεῦμα τοῦ ἀγώνα σώζει.

ΟΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ

Οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι τῆς Ἑλλάδας, πρέπει νὰ ἔχουν ἀδιάκοπα στὴ ψυχὴ τους τὴν ἠθικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἀντίσταση τοῦ λαοῦ μας στοὺς καταχτητές.

Πρέπει νὰ τὴν ἔχουν ὅμως ὄχι σὰν ἀφορμὴ γιὰ νὰ κάνουν πολιτικὴ, ἀλλὰ σὰν ἓνα ξεκίνημα πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀναδημιουργίας.

Τοῦτο δὲν τοὺς τὸ ἐπιβάλλει μοναχὰ ἡ φύση τους ὡς ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ φύση τοῦ κινήματος ἀντίστασης τῆς χώρας μας.

Τὸ κίνημα τοῦτο δυστυχῶς παρουσιάστηκε διχασμένο, πολλές φορές μάλιστα στράφηκε ὄχι μόνο καὶ ὄχι τόσο ἐναντίον τοῦ κατακτητῆ, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Δὲν εἶναι καιρὸς τώρα, δὲν εἶναι

δουλειά μας και ασφαλώς δεν είναι εύκολο να καταμοιράσουμε ευθύνες.

Ακριβώς όμως επειδή το κίνημα αντίστασης πήρε τέτοια μορφή, πιστεύουμε πως δεν είναι καθόλου σαστό να εμφανίζονται τα λογοτεχνικά περιοδικά μας υμνώντας τη μιὰ μόνο ή την άλλη παράταξη και διασύροντας την αντίθετη.

Την παρατήρηση αυτή την κάνουμε εξ άφορμης κάποιου βδομαδιατικού περιοδικού που εμφανίζεται σαν λογοτεχνικό—καλλιτεχνικό ενώ είναι περιοδικό πολιτικό ή μάλλον καταντάει να μην είναι μήτε το ένα μήτε το άλλο.

ΣΥΝΕΠΕΙΑ

Τὰ «Φιλολογικά Χρονικά» δεν κάνουν πολιτική. Όταν όμως άλλοι λογοτέχνες ανακατεύονται με την πολιτική, έχουμε ίσως κάποιο δικαίωμα να πούμε ένα λόγο, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν ο λόγος μας αυτός δεν έχει κίνητρα πολιτικά, αλλά αποκλειστικώς ήθικα.

Νομίζουμε λοιπόν πως όταν ένας άνθρωπος έχει υπηρετήσει ως λογοκριτής στην 4η Αυγούστου, όταν έχει γράψει ένα διθυραμβικό ποίημα για τον Ιωάννη Μεταξά, όταν έχει υπηρετήσει στη λογοκρισία επί γερμανικής κατοχής, όταν έχει διορίσει το γιού του υπάλληλο στην ίδια υπηρεσία και του επέτρεπε να μεταφράζει την ίδια εποχή και να τυπώνει γερμανικά βιβλία, όταν λοιπόν έχει κάνει όλα αυτά τα πράγματα, είναι κάπως δύσκολο να βγάζει τώρα τὰ «Δημοκρατικά Χρονικά». Την παρατήρηση αυτή την κάνουμε ως δημοκρατικοί και προτού την κάνουν εις βάρος της Δημοκρατίας οι έχθροι της.

“ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΕΣΟΝΥΧΤΙΟΥ.”

Δεν ήταν μόνο οι στρατιωτικοί «Μακί» της Γαλλίας που αγώνιστηκαν θαυμάσια τον καιρό της κατοχής. Επίσης θαυμάσια δούλεψαν και οι «Μακί» του πνεύματος, όπως μαθαίνουμε τώρα από τις σχετικές πληροφορίες. Οι «εκδόσεις μεσονυχτίου» είναι μιὰ σειρά από λογοτεχνικά βιβλία και περιοδικά που τυπώνονταν και κυκλοφορούσαν κρυφά την εποχή της κατοχής στη Γαλλία και που αντιπροσώπευαν θαυμάσια την ήθικη και την πνευματική αντίσταση του Γαλλικού λαού. Έτσι λοιπόν, όταν σήμερα οι Γάλλοι διανοούμενοι ζητούν να αναμνησθούν στο πολιτικό μέλλον της χώρας τους, όχι μόνον έχουν δικαίωμα αλλά και καθήκον, γιατί το μέλλον αυτό το έτοιμασαν οι ίδιοι με την ήρωική τους προσπάθεια. Ισχύει άρα γε το ίδιο και με τους δικούς μας λογοτέχνες που πολιτικολογούν σήμερα εκ του ασφαλούς, ενώ δεν έχουν τίποτε να δείξουν απ' τη θαυμάσια σειρά των «Εκδόσεων του μεσονυχτίου» της Γαλλίας;

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Λογιών-λογιών βιβλία μεταφράζονται σήμερα στον τόπο μας. Το φαινόμενο είναι ευχάριστο και θα είμασταν πέρα για πέρα ικανοποιημένοι, αν βλέπαμε ότι οι μεταφράσεις αυτές είναι διαλεγμένες με προσοχή, αλλά και δουλεμένες με ευσυνειδησία και αριότητα.

Όμως, αυτό δεν συμβαίνει. Πλάι στις λίγες εξαιρέσεις, υπάρχει

μεγάλη προχειρότητα και στην έκλογή των έργων και στην απόδοσή τους. Χρειάζεται απόλυτη προσοχή.

A. I. S.

Παρακολουθούμε με πολύ ενδιαφέρον την προσπάθεια που κάνει ή «Άγγλοελληνική Υπηρεσία πληροφοριών» για να δημιουργηθούν στενότεροι πνευματικοί δεσμοί μεταξύ Ελλάδος και Αγγλίας.

Ακριβώς όμως γιατί η προσπάθεια αυτή της A. I. S. αφορά τη δημιουργία πνευματικών δεσμών, νομίζουμε ότι θα ήταν καλλίτερα να πέσει το βάρος όχι στην πολιτική αλλά στο πνεύμα.

Σκόπιμο λοιπόν είναι να φροντίσει ή A. I. S. α) να έλθουν πολλά και καλά βιβλία στην Ελλάδα και β) να μεταφραστούν και στις δυο γλώσσες, όχι καλό έχουν να δείξουν οι Άγγλοι και οι Έλληνες λόγιοι. Έτσι, αντί για την εφήμερη «έκλογή» οι Έλληνες θα έχουν στη διάθεσή τους βιβλία αξιολογώτατα, όπως π. χ. την ιστορία του Μπιούρι, τὰ δοκίμια του Πέιτερ, του Ράσκιν, κ.λ. κ.λ.

Είναι τόσο δύσκολο άραγε να γίνουν οι μεταφράσεις αυτές;

BLOCK C

Φοβόμαστε πως ετοιμάζεται ένα ανοσούργημα που θα έπρεπε με κάθε τρόπο να ματαιωθεί: Ένας λογοτέχνης πρόκειται, όπως μαθαίνουμε, να ανεβάσει στο Εθνικό Θέατρο έργο του με κύριον ήρωα τον Μιχάλη Ακύλα.

Δεν ξέρουμε αν οι συγγενείς του μεγάλου νεκρού διαμαρτυρήθηκαν ήδη, επειδή όμως το ζήτημα δεν είναι μόνο στενά οικογενειακό, αλλά και ευρύτερα πνευματικό και Εθνικό έχουν υποχρέωση να διαμαρτυρηθούν όλοι οι Έλληνες.

Ο καλλιτέχνης αυτός, που νόμισε πως κάνει τέχνη ανεβάζοντας στο θέατρο γεγονότα της εποχής του, αν δεν μπορεί να καταλάβει πως αυτό που κάνει δεν έχει καμιά σχέση με τη τέχνη, πρέπει τουλάχιστο να μάθει πως οι μεγάλοι νεκροί μας δεν είναι άφορμες για να εισπράξει χειροκροτήματα, και κέρδη.

ΦΙΛΙΚΗ ΥΠΟΔΕΙΞΗ

Ετοιμάζεται για το τέλος του Ιουλίου ένα συγκλονιστικής σημασίας καλλιτεχνικό γεγονός. Έτσι τουλάχιστο το παρουσιάζει ή προπαγάνδα του «Πατρομετωπικού» κινήματος της Βουλγαρίας: 5 Ρουμάνοι καλλιτέχνες, τέσσερις ζωγράφοι και ένας γλύπτης, πρόκειται να επισκεφθούν την Βουλγαρία. Τον ίδιο καιρό άλλοι πέντε Βούλγαροι καλλιτέχνες, με την ίδια αναλογία, θα επισκεφθούν και αυτοί την Ρουμανία. Σκοπός και των δυο αποστολών είναι να φτιάξουν έργα τέχνης με θέματα παρμένα από τη ζωή των λαών που θα επισκεφθούν, στά χρόνια της «ναζιστικής κατοχής». Θα μας επιτραπεί να κάνουμε μιάν υπόδειξη στους σπουδαίους αυτούς καλλιτέχνες: Οι Ρουμάνοι να μη παραλείψουν να αναπαραστήσουν τον Βουλγαρικό λαό την ώρα που χορεύει και πετάει λουλούδια για να υποδεχτεί τους Γερμανούς καθώς

περνάνε νά χτυπήσουν τήν Ἑλλάδα. Ἐνδιαφέρον ἐπίσης θά ἔχει νά παραστήσουν τοὺς Βουλγάρους νά καινε καί νά σφάζουν στήν Μακεδονία. Ὅσο γιά τοὺς Βουλγάρους, πού θά πᾶνε στή Ρουμανία, καλά θά εἶναι νά παραστήσουν τὸν ρουμανικὸ στρατὸ μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν βασιλεῖα Μιχαήλ νά πολεμᾶει κατὰ τῶν Ρώσων ἔξω ἀπὸ τὴν Ὀδησσό.

Κάτι τέτοια θέματα θά ἔχουν ἀσφαλῶς πολὺ ἐνδιαφέρον.

Η ΠΟΙΗΣΗ

Γιὰ νά γίνει κανεὶς ποιητὴς δὲν ἀρκεῖ νά διαθέτει χρήματα. Χρειάζεται αἴσθημα, φλόγα τῆς ψυχῆς, πνευματικὴ ἀνάταση, τεχνικὴ γνώση, ἐσωτερικὸς πλοῦτος καὶ ἄλλα πολλά.

Τὰ παραπάνω γράφονται ἀπ' ἀφορμὴ μιᾶς ποιητικῆς συλλογῆς πού κυκλοφόρησε πρὶν λίγες μέρες μὲ τὸν τίτλο «Μέρες ὀργῆς».

Σίγουρα «μέρες ὀργῆς» θά περνᾶει ὁ «Θεὸς» τῆς ποιήσεως μὲ τὶς κωμικότερες πού περιέχει τὸ βιβλίον αὐτό, πού δείχνει πὼς παρὰ τὸ ὄνομά του ὁ συγγραφεὴς του, βρίσκεται στή χάση τῆς σκέψεως του.

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ 19^{ου} ΑΙΩΝΟΣ

Σὲ ἐβδομαδιαῖο περιοδικὸ τῆς Ἀθήνας κάποια καθηγήτρια δημοσίευσε ἓνα διήγημά της μὲ τὸν τίτλο «Ὁ ἐπιθεωρητής». Τὸ διήγημα ὅμως αὐτὸ χρειάζεται μιὰ ἐπεξηγήση: Ἐπειδὴ οἱ σχολικὲς συνθήκες πού περιγράφονται ἐκεῖ δὲν ὑπάρχουν πιά σήμερα καὶ ἐπειδὴ ὑπῆρχαν πρὶν ἀπὸ τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη, εἶναι προφανὲς πὼς ἡ συγγραφεὴς διηγεῖται ἀναμνήσεις της ἀπὸ τὸν περασμένον αἰῶνα. Λόγοι λεπτότητος, φυσικά, ἐπιβάλλουν νά μὴν συμπεράνουμε τὴν ἡλικία της.

ΠΡΟΟΔΟΣ

Ὑστερα ἀπὸ τὸν «κ. Πουρσονιάκ», πού εἶχε ἐτοιμαστῆ γιὰ νά παιχτεῖ τὸ 1944, ὕστερα ἀπὸ τὸν «Ἐμπορὸ τῆς Βενετίας», πού εἶχε παιχτεῖ στὰ 1938, τὸ Ἑθνικὸ μας Θέατρο ἀνεβάζει τώρα τὸν «Ἐπιθεωρητὴ» πού εἶχε παιχτεῖ τὸ 1935. Καθὼς φαίνεται λοιπὸν τὸ Ἑθνικὸ Θέατρο γιὰ μόνον πρόσορισμό του ἔχει νά ἀνεβάζει τὸ παλαιὸ του ρεπερτόριο. Πάλι καλά, γιατί ἔτσι, ἔχει ἐτοιμὴ δουλειὰ καὶ ἀποφεύγει τὴς κωκοτοπιὰς νέου ἔργου.

Η ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ

Ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης ἀναγγέλλει ἓνα καινούργιο δῶρο στὸν Νεοελληνισμό: Τὴν ἐπανεκδοσὴ τῶν «Ἀπομνημονευμάτων» τοῦ στρατηγοῦ Μακρυγιάννη. Χαιρετίζουμε μὲ ἐξαιρετικὴ χαρὰ τὴν εἶδησιν αὐτή, πού τὴν κάνει ἀκόμη πιὸ σημαντικὴ ἢ πληροφορία πὼς ὁ Βλαχογιάννης θά συνοδεύσει τὴν ἔκδοσιν μὲ δεύτερο πρόλογο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κλασσικὸ πᾶ τῆς πρώτης, καὶ περιμένουμε ἀνυπόμονα νά τὴν ἴδουμε.

ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΚΟ ΣΤΑΘΜΟ

Παρακαλοῦμε θερμὰ τοὺς ἀρμόδιους τοῦ Ραδιοφωνικοῦ σταθμοῦ Ἀθηνῶν νά πάψουν νά μᾶς περιπαίζουν μὲ τὸ φιλολογικὸ ἀπόγευμα τῆς Παρασκευῆς. Ἀναγνώστες μας μᾶς γράφουν πὼς τέσσερις τώρα ἐβδομάδες ἀνοίγουν τὴν Παρασκευὴ τὸ ἀπόγευμα τὸ ραδιόφωνο γιὰ νά ἀκούσουν τὸ περίφημο αὐτὸ φιλολογικὸ δελτίο, πού τὸ ἀναγγέλλουν οἱ ἐφημερίδες, καὶ τέσσερις φορὲς κατὰ σειρὰν ἀκοῦνε πὼς «λόγῳ ἐκτάκτου κωλύματος» ἀναβάλλεται. Ἡ νά μὴν τὸ ἀναγγέλλουν λοιπὸν ἢ νά κρατᾶνε τὴν ὑπόσχεσιν τους.

Η 9 ΣΥΜΦΩΝΙΑ

Ἡ συμφωνικὴ ὀρχήστρα Ἀθηνῶν πού ἄρχισε τὶς συναυλίαις της στὶς 9 Ἰουλίου, διάλεξε γιὰ πρῶτο ἔργο της τὴν 9 συμφωνία τοῦ Μπετόβεν. Τὸ πνεῦμα εἶναι βέβαια πάνω ἀπὸ τὴν πολιτικὴ, νομίζουμε ὅμως πὼς καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια πρέπει νά εἶναι πάνω ἀπὸ τὶς αἰσθητικὲς ἀπολαύσεις. Ἡ 9 Συμφωνία παίχτηκε γιὰ πρώτη φορὰ στήν Ἀθήνα ἐπὶ κατοχῆς μὲ Γερμανοὺς ἐκτελεστές. Δὲν ἦταν λοιπὸν καμμιά ἀνάγκη νά ἀρχίσουν τὶς ἐμφανίσεις τους οἱ μουσικοὶ μας μὲ γερμανικὸ ἔργο καὶ μάλιστα μὲ τὴν 9, πού τὴ διδάχτηκαν ἀπὸ Γερμανοὺς καὶ ἐπὶ Γερμανοκρατίας.

ΑΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΤΑ

Ὁ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ «Νέα Ἑστία» μᾶς παρεξήγησε καὶ θύμωσε ἐντελῶς ἀδικαιολόγητα.

Ἐμεῖς δὲν τὸν κατηγορήσαμε γιὰ τὸν «Ἄρνο Μπρέκερ». Ἀπλῶς τοῦ εἶπαμε νά τὸν ἀποκηρύξει. Τώρα πού τὸν ἀποκήρυξε, αὐτὸς εἶναι καλὰ καὶ μεῖς καλύτερα.

Ἐπειτα ἂν θέλαμε νά τὸν κατηγορήσουμε, θά τοῦ λέγαμε τόσα καὶ τόσα πράγματα, π. χ. γιὰ τὰ πρωτοσέλιδα ἄρθρα τῶν τεταρτοαυγουστιανῶν ὑπουργῶν κ. κ. Γεωργακόπουλου, Νικολοῦδη κλπ. Γιὰ ἐκεῖνα θά ἄξιζε πραγματικὰ νά διαβάσει κανεὶς τὴν ἀπολογία τοῦ κ. Διευθυντῆ κι' ὄχι γιὰ τὸν «Μπρέκερ».

ΔΗΛΩΣΗ

Τὰ «Φιλολογικὰ Χρονικὰ» κάνουν τὴ δήλωσιν πὼς δὲν θά ἐκδοθῶν τὸν Αὐγούστο. Τὸ ἐπόμενο τεῦχος μας (ἀριθ. 32) θά κυκλοφορῆσει τὴν 1η Σεπτεμβρίου 1945.

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Φίλε Κε Μοναχέ,

Με την ευκαιρία της συζήτησης για τον «Ισοκράτη και την εποχή του» σάς παρακαλώ να μου επιτρέψετε να κάνω μια διόρθωση. Την όφειλω στην ευγενική υπόδειξη του κ. Α. Μαργαρίτη. Στη σελ. 22-24 όπου αναλύω τον «Τραπεζιτικό» του Ισοκράτη γράφω πώς ο έκφωνητής του λόγου είναι από τη Θράκη. Πραγματικά όμως είναι από τον Πόντο, όπως φαίνεται από το ίδιο το κείμενο του «Τραπεζιτικού». Παρακαλώ λοιπόν όσους έχουν αντίτυπα του βιβλίου να κάνουν τη διόρθωση. Τον κ. Μαργαρίτη τον ευχαριστώ θερμά κι από εδώ.

Δικός σας

ΒΑΣ. ΛΑΟΥΡΔΑΣ

Φίλε κ. Μοναχέ, *

Σε προηγούμενο φύλλο (αρ. 26) είδα ανάμεσα στα όνόματα των λογίων που συνεργάστηκαν στο «Κουαδρίβιο» και το όνομα του ποιητή κ. Μαρίνου Σιγούρου. Σε όσα φύλλα του «Κουαδρίβιο» μπόρεσα να βρω, εξακρίβωσα ότι δεν υπάρχει καμιά συνεργασία του κ. Σιγούρου. Αν τυχόν υπάρχει τίποτα δικό του σε κάποιο απ' τα φύλλα που δεν μπόρεσα να δω, αυτό μπορώ να πω με απόλυτη βεβαιότητα, πώς είναι ανάπτυξη από τη σειρά των μεταφράσεων Ιταλικών ποιημάτων, που δημοσιεύτηκαν πριν απ' τον πόλεμο, για την οποία ούτε γνώση ούτε ευθύνη έχει ο κ. Σιγούρος, που ήταν αποκλεισμένος απ' τους Ιταλούς στη Ζάκυνθο όλο τον καιρό της κατοχής, γιατί άρνήθηκε να δεχτεί τη θέση καθηγητή της Νεοελληνικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Ρώμης, που του προσέφερε οι Ιταλοί ύστερα από έκκληση της Σχολής.

Με τιμή

Γ. ΣΤΑΘΗΣ

* Τα «Φιλολογικά Χρονικά» εξακρίβωσαν πώς ούτε ο κ. Φώτης Κόντογλου έδωσε συνεργασία στο «Κουαντρίβιο».

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΣΚΟΠΙΑ

ΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

ΣΤΟ ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΟ ΤΟΥΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΑΠ' ΑΦΟΡΜΗ ΕΝΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ

Πριν λίγο ακόμα αρχίζει ο τελεφτοῖς παγκόσμιος πόλεμος, στεκόμαστε μάρτυρες σ' ένα πλήθος εκδηλώσεις, ένδειχτικές για τα φιλικά αισθήματα που όλοένα δυνατότερα κι' ένικρινέστερα πηγάζουν για έχώσουν τα Βαλκανικά κράτη. Η σύνοδος του συμβούλιου της Βαλκανικής Συνεννόησης στην Αγκυρα, τα συνέδρια του οικονομικού συμβούλιου και του Τύπου στην Πόλη, τα ταξίδια των δικών μας και των ξένων ύπουργών στην Αθήνα, στο Βελιγράδι και στη Σόφια κι' όλοι οι λόγοι κι' οι προτάσεις που έκφωνήθηκαν με την έκκαιρία όφτη των ένίστημων ταξιδιών απ' τους διανοούμενους της κάθε βολκανικής χώρας, ήταν άπτες άποδείξεις της όλοένα όφξανόμενης φιλίας που ένωνε τους βολκανικούς λαούς και του όφχάριστου μέλλοντος που προοιωνίζαν. Η ξαφνική όμως θύελλα που έξοπισε έτσι άπτομα μέσα στην αίθρια ώρα μιάς βαθύτερης κατανόησης, ήρε κι' άνοσοδογύρισε κάποιες προβλέψεις που ύστερα από πολλούς αίώνες, άρχισαν μόλις να μπαίνουν στο δρόμο της πραγματοποίησης. Με τον τεράστιο αυτό πόλεμο που έφερε έχτός απ' τις καταστροφές, την οικονομική κρίση, τις επαναστάσεις και τους έσωτερικούς άλληλοσφαγμούς, ξύπνησε και το ληθαργικό ύπνο της ένθνικής συνείδησης, γενιώντας έτσι ένα σωρό προβλήματα πάνω σ' έδαφικές διεκδικήσεις, σ' άπλωμα ή σέ στένεμα κάποιων συνόρων. Βέβαια, μιά μεταπολεμική κατάσταση, όπως όλα τα φυσικά φαινόμενα, παρουσιάζει παρεκτροπές κι' υπερβολές τέτιες, που ό άνθρωπος άναρωτιέται πούθε ξεπήδησαν όλα ταύτα τα σκοτεινά δαιμόνια που μάς κατακλύζουν απ' όλες τις μεριές και πάν να μάς συνθλίψουν με τό βάρος τους. Άλλά ή λογική του ανθρώπου άφτες κυρίως τις υπερβολές επβάλλεται να ένικρίνει κι' όσο τό δυνατό να τις περιορίσει μέσα σέ σίγουρα πλαίσια και να τις δώσει μορφή στην ουσία τους. Όπως ξέρουμε, αίτια όλων άφτων των κακών είναι ό πόλεμος. Η άπλυτη όμως αίσιοδοξία που διδάσκει και πιστεύει πως έννε δυνατό να έκλείψει μιά για πάντα ό πόλεμος ανάμεσα στους ανθρώπους, άν γίνει συστηματική προπαγάντα, έννε καθαρή ούτοπία. Οι άνθρωπινες φυλές έχουνε μεγάλες διαφορές πνευματικές και ψυχικές ή μιά με την άλλη. Άκόμα και ένθότητες μιάς και της άφτης φυλής, της λεφκής άς πούμε, έχουνε τέτιες μεγάλες διαφορές. Άναγκαστικά λοιπόν και μοιραία, ή κάθε μιά φυλή, ή κάθε μιά ένθότητα ζητεί να ζήσει με άφοτέλεια και μάλιστα με ένικράτησή της σέ βάρος των άλλων φυλών ή ένθότητων. Η σύγκρουση άπό καιρό σέ καιρό έννε άναπόφευκτη. Μόνο άν μπορούσε κανείς να δεχτεί τό παλιό όνειρο, που άκριβώς πρόβλεψε ύστερα απ' την κόπωση των μεγάλων Ρωμαϊκών πολέμων, ότι θά έρθει καιρός

πάνω στη γη να είνε μιὰ ποιμνή και ἕνας ποιμένας, δηλαδή μιὰ ἀφομοίωση φυλῶν και ἔθνοτήτων, πού να κυβερνοῦνται ὑποταχτικά και ἀδιαμαρτύρητα σύμφωνα με μιὰ νομοθεσία, ἀπό μιὰ κυβέρνηση και μ' ἕνα ἰσομοίωμα ζωῆς και κόπου. Πολλοὺς αἰῶνες ἀργότερα τὸ ὄνειρο ἀπὸ ἦρτε να τὸ ὑποστηρίξει με συγχρονισμένες ἰδέες ὁ Πολωνὸς J. Belsky με τὸ: «Πρόγραμμα τῆς παγκόσμιας κοινωνίας» του και ὁ ἀγγιστος ἀκόμα ἱστορικὸς ἢ πολιτικὸς δὲν ξέρω Γιώργος Ἀντωνόπουλος με τὸ μικρὸ βιβλιαράκι του πού κυκλοφόρησε ἂν δὲν γελιέται τὸ 1936-7 γιὰ ἕνα Παγκόσμιο Κόμμα, πού θὰ βάλει τις βάσεις μιᾶς ἀτράνταχτης και παγκόσμιας εἰρήνης στὸ μέλλον. Ἐνα τέτιο πράμα ὅμως εἶνε τέλεια ἐνάντια στὸ γενικὸ φαινόμενο τοῦ κόσμου. Σήμερα ἔχουμε ἕνα σωρὸ ἀπὸ παραδείγματα πάνω σὲ τοῦτο τὸ ζήτημα, ὄχι μόνο ἂν πάροουμε τὴν πολεμικὴ περίοδο, ἀλλὰ και τὴ μεταπολεμικὴ, ἀπὸ πού μόλις τώρα δά ἀρχίσαμε νὰ ζοῦμε. Οἱ φιλικὲς προπαγάντες τῆς προπολεμικῆς ἐποχῆς, ἀρχίζουσε σήμερα νὰ γίνονται σὲ ὀξύτατο βαθμὸ ἔχτρικὲς κι' ἀλληλοχτυπιοῦνται με τέτια μέσα, πού πᾶνε νὰ γελιοποιήσουν και νὰ πρὸδώσουν τις ἴδιες τους ἀρχές, ἀπὸ σὲ σύμβολα και πράματα πού εἶνε ἀναμφισβήτητα ἀποδειγμένα αἰῶνες τώρα και δὲν παίρνουν καμμιά ἀλλαγὴ ὅσο κι' ἂν ἔχεις τὴν καλύτερη διάθεση γιὰ μιὰ καινούργια ἐξακρίβωση και ταξινόμηση ἐκειῶν πού εἰπώθησαν ὡς τὰ τώρα ἀπὸ ἑκατοντάδες ἱστορικὸς και συγγραφεῖς παλιᾶς ἢ νεώτερης σχολῆς.

Ἐχω ὑπ' ὄψει μου ἕνα πρόσφατο βιβλίον ἀνώνυμου συγγραφέα πού γράφτηκε Βουλγάρικα και μεταφράστηκε τὸν τελευταῖο ἀπὸ καιρὸ γαλλικὰ με τὸν τίτλο: «Ἕλληνες και Βούλγαροι—Ἕλληνικὴ και Βουλγάρικὴ γλώσσα» και πού ἀνάμεσα σι' ἀλλὰ λέει πὼς ὄχι μόνο ὁ Κύριλλος κι' ὁ Μεθόδιος, οἱ δυὸ μοναχοὶ Ἕλληνες πού ὑπῆρξαν οἱ ἀπόστολοι τοῦ χριστιανισμοῦ μεταξὺ τῶν Σλάβων και πού πρώτοι δημιουργήσανε τὸ σλαβικὸ ἀλφάβητο ἦταν βούλγαροι, ἀλλὰ κι' ὁ μεγάλος Ἀλέξανδρος κι' ὁ Ἀριστοτέλης κι' ὁ Ὀρφεὺς και τὸ Μανιέτο τῆς Δωδώνης ἦταν βουλγάρικα. Λέει ἀκόμα ὅτι κι' ὁ Ἕλλητισμὸς τῆς μικρῆς Ἀσίας κατάγονταν ἀπὸ Βούλγαρους πού ἐξελληνίστηκαν. Ἀντίθετα ξεγνᾶει ὅτι μόλις μετὰ ἑπτὰ ὀλόκληρους αἰῶνες οἱ Σλάβοι και οἱ Βούλγαροι βάλανε πόδι στὰ Βαλκάνια. Τὰ μοναδικὰ του ντοκουμέντα τὰ στηρίζε πᾶνω στὸ μακεδονικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Ἑλλήνων τῆς περιφέρειας και σ' ἕνα χωρίο τοῦ Κωνσταντινοῦ τοῦ Πορφυρογέννητου πού λέει ὅτι «ἐσπλαβῶθη πᾶσα ἡ χώρα» κι' ἀναχωρεῖ ἀπὸ μιὰ προσφιλῆ στὸ Φαλμεράγεο ἐκδοχῆ, ὅτι δηλαδή μετὰ τὴ σλαβικὴ εἰσβολὴ δὲν ἀπόμεινε κανένα Ἕλληνικὸ στοιχεῖο στὴν Πελοπόννησο κι' ὅτι ἡ Μάνη κι' οἱ Μανιάτες εἶναι μιὰ καθαρὴ σλαβικὴ χώρα μέσα στὴν καρδιά τῆς Ἑλλάδας. Παρασιωπεῖ ὅμως, σκόπιμα βέβαια, τὰ παρακάτω πού ὁ ἴδιος ὁ Πορφυρογέννητος γράφει, ἐξαιρώντας ἀπὸ τὸν ἐσπλαβισμὸ τὴν πόλι τῆς Μαίνης; «Ἰστέον ὅτι οἱ τοῦ κᾶστρου Μαίνης οἰκῆτορες οὐκ' εἰσιν ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῶν πορροηθέντων Σλάβων. ἀλλ' ἐκ τῶν παλαιωτέρων Ρωμαίων». Ὡστόσο ὁ Βούλγαρος συγγραφέας ὑποστηρίζει ἀπὸ δικὴ του γνώμη πὼς ἡ Πελοπόννησο, ἰδιαίτερα ἡ Μάνη και ὀλόκληρη σχεδὸν ἡ Βόρεια Ἑλλάδα εἶναι ἀρτηριὲς σλαβικῆς πού μέσα τους τρέχει γνήσιο σλαβικὸ αἷμα. Τοῦ λείπουν ὅμως τὰ ντοκουμέντα και τὸ ζήτημα δὲν μπορεῖ νὰ λυθεῖ τόσο ἔφκολα. Βέβαια φαίνεται ἀπίθανο νὰ διατηρηθεῖ ἀθίχτη μιὰ φυλὴ, σὲ χώρα πού ὑπῆρξε καταφύγιο διαφόρων πληθυσμῶν κι' εἶναι λογικότερο νὰ θεωρήσουμε ὅπως κι' ὁ Βλαβιανὸς, τοὺς Μανιάτες σὰν ἀπόγονους τῶν Περιοίκων, πού ἀποχωριστήκανε σιγά, σιγά ἀπ' τὴ Σπάρτη, ὕστερα ἀπ' τὴ Ρωμαϊκὴ κατάκτηση κι' ἀφεῖθησαν με νέα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα σχεδὸν ἀφομοίωσαν. Ἡ ἱστο-

ρία τῆς Μάνης ἀρχίζει μόνο ἀπ' τὴ στιγμή πού ἡ ναφτικὴ περιοχὴ τῆς ἀρχαίας Λακωνίας ἐξωρίζε ἀπ' τὴ Σπάρτη. Καὶ διαίρεται σὲ τρεῖς περιόδους: I) Ἀπὸ τὴ Ρωμαϊκὴ κατάκτηση ὡς τὴν Τουρκικὴ (1453), II) Τουρκοκρατία, (1453—1824) και III) Ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση και δῶθε. Στὴν περίοδο ἀκόμα ἀπὸ τὴν πρῆπει νὰ σημειώσουμε και τρία στάδια: I) Ρωμαϊκὴ κυριαρχία, II) Σλαβικὴ εἰσβολὴ και III) Φραγκικὴ κατάκτηση. Ἀπὸ τὰ τρία ἀπὸ τὰ στάδια θὰ περιοριστῶ στὸ τελευταῖο, πού ἔχει ἄμεση σχέση με τὸ βιβλίον: «Ἕλληνες και Βούλγαροι» ὅπως τὴν ἀναφέρει στὴ σλαβικὴ εἰσβολὴ ὁ γάλλος νεοελληνιστὴς Α. Mirambel, στὴν ἱστορία του τῆς Μάνης. Στὸν Ἡ' αἰῶνα (746-7) οἱ Σλάβοι πού εἶχαν κάνει ἀλλεπάλληλες εἰσβολὲς στὴ Βόρειον Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν Ε' αἰῶνα, ἐγκατασταθῆκανε στὴν Πελοπόννησο και ἰδίως στὴν περιουχὴ τοῦ Τοῦγτου. Ἡ ἐπίδρασή τους ὅμως στὴ Μάνη καθὼς και στὴν ὑπόλοιπὴ Ἑλλάδα, ἦταν πολὺ περιορισμένη και δὲν ἄλλαξε καθόλου τὸ βίον τῆς χώρας. Ὄταν οἱ ἀφτοκράτορες μοίρασαν τὴν Ἑλλάδα σὲ «θέματα» (διαίρεση διοικητικὴ και στρατιωτικὴ), ἡ Πελοπόννησος μοιράστηκε στοὺς Ἕλληνες και τοὺς Σλάβους. Κάμποσα μέρη παραχωρηθῆκανε στοὺς Σλάβους, ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες κράτησαν τις παράλιες θέσεις. Τόσος ἦταν ὁ χριστιανισμὸς τῶν Μανιατῶν ὥστε ἔμειναν ἔθνοικὸι ὡς τὸν Θ' αἰῶνα κι' ἔγιναν χριστιανοὶ μόνο ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Α' πού ἱδρυσσε τὴν ἐπισκοπὴ τῆς Μαίνης, ἐξαιτούμενη ἀπὸ τὴν ἀρχιεπισκοπὴ τῆς Κόρινθος. (1) Ὅπως βλέπουμε λοιπὸν ἡ ἐπίδρασή τους (τῶν Σλάβων) στὴ Μάνη καθὼς και στὴν ὑπόλοιπὴ Ἑλλάδα, ἦταν πολὺ περιορισμένη και δὲν ἄλλαξε καθόλου τὸ βίον τῆς χώρας.

Τ' ὄνομα Μάνη δὲν συναντιέται στὰ κείμενα παρὰ μόνο στὸν ἰ' αἰῶνα. Ὁ Κωνσταντίνος ὁ Πορφυρογέννητος μεταχειρίζεται γιὰ πρώτη φορὰ τὸν ὄρο «Μαῖνη» στὸ «Περὶ διοικήσεως τῆς Ἀυτοκρατορίας». Τὸ ἔργο ἀπὸ μαζί με τὸ «Χρονικὸν τοῦ Μωρέως» τὸ «Βιβλίον ἱστορικὸν» τοῦ Δωρόθεου και τὸ «Βιβλίον τῆς Κατακτισεως» ἀποτελεῖ ὅλη τὴ βιβλιογραφία πού μᾶς ἄφησε ὁ Βυζαντινὸς μεσαιῶνας σχετικά με ἀπὸ τοὺς τοὺς τόπους. Ἄλλ' ἀπὸ τὸν ἰ' αἰῶνα οἱ ἐργασίες εἶναι λιγώτερα σπάνιες: Ὁ Ντομένικος ὁ Ἀνκόμπε ἐπισκέφεται στὰ 1437 τὴ Λακωνία στὰ 1450 ὁ Νικόλαος Σοφιανὸς καταρτίζει τὸν πρῶτο χάρτη τῆς Πελοπόννησου, ὅπου εἰκονίζεται κι' ἡ Μάνη. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἐνετοκρατίας βγαίνουν οἱ χάρτες τοῦ Μπενεντέτου Βορντόνε (1534) και τοῦ Θωμᾶ Πορκάκι (1576) και τ' ἀπομνημονεύματα τοῦ Κορονέλη. Ἀπὸ τὸν ἰζ' ὡς τὸν ιθ' αἰῶνα, τὰ ταξίδια γίνονται πολυαριθμότερα κι' οἱ συγγραφεῖς ἐνδιαφέρονται τώρα ὄχι μόνο γιὰ τὴ χώρα, ἀλλὰ και γιὰ τὰ ἦθη τῶν κατοίκων. Ὁ Galland στὸ ἡμερολόγιό του (1672-3) μιλά γιὰ τὸ ἀνεξάρτητο πνεῦμα τῶν Μανιατῶν και πιστέβει ὀλόκληρο ὅτι οἱ Μανιάτες δὲν κατάγονται ἀπὸ τοὺς Λακεδαιμόνιους, ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς Μεσσηνίους, τοὺς ἐχτροὺς τῆς Σπάρτης κι' ὁ Nointel (1673) γιὰ τὴν ἐχτροφῆτά τους πρὸς τοὺς Τοῦρκους. Γενικά οἱ πρῶτες ἐντυπώσεις δὲν εἶναι ἐβνοϊκῆς γι' αὐτοὺς. Ὁ Spant (ταξίδι 1674-5) τοὺς θεωρεῖ ἄπλως γιὰ κλέφτες, ὁ Guilletiere: (Παλιὰ και νέα Ἀθῆνα κ.λ.π. 1675) τοὺς κατηγορεῖ γιὰ τις ληστείες τους κι' ὁ ἱπότης d'Arvieux (ἀπομνημονεύματα 1735) τοὺς θεωρεῖ και πειρατῆς, δεινοὺς σὲ κούπι και σὲ μάχαίρι.

Ἡ γνώση τῆς χώρας ἀπομένει ἐπιφανειακὴ, γιὰ τὴν οἱ περιηγητῆς μιλοῦν γιὰ τὴ Μάνη περαστικά και φαίνεται πὼς ποτὲς δὲν εἶχαν εἰσχωρήσει στὸ ἐσωτερικὸ τῆς. Εὐνοϊκότερες κάπως κρίσεις βρίσκουμε στὸ Σουαζέλ-Γκουφφιέ και στὸν Ποικεβίλ. Τὸ «Ταξίδι τοῦ Δήμου και τοῦ

1) A, Mirambel, N. E. 1930. T. 7ος, μετ. Μ. Στασινοπούλου.

Νικολοῦ Στεφανόπολι» ἀποσταλμένων τοῦ Βοναπάρτη, ἀποτελεῖ ὕμνο γιὰ τοὺς Μανιάτες καὶ τὰ ἔθιμά τους, ἀλλὰ ἡ φροντίδα γιὰ τὴν υπερασπίσῃ τους φαίνεται πῶς συχνὰ βλάπτει τὴ φροντίδα γιὰ τὴν ἀκρίβεια. Στὸ ἐ' αἶθνα μόνο ὁ Σατωμπριὰν δείχνει περιφρόνηση γιὰ τοῦτο τὸ λαό, μὰ γράφει κάπου πῶς: «Κανένα στοιχείο σλαβινὸ δὲν συναντοῦμε στοὺς Μανιάτες, οὔτε στὴ φυσιογνωμία τους, οὔτε στὰ ἔθιμά τους. Ὅμως καὶ τίποτε ἄλλο δὲν μᾶς δίνετε πού νά μᾶς πείσει γιὰ τὴν καταγωγή τους. Ἡ συζητήσιμος πού γίνονται ὅτι οἱ Μανιάτες κατάγονται ἀπ' τοὺς ἀρχαίους Σπαρτιάτες πού γιὰ ν' ἀποφύγουν τὴ βαρβαρικές εἰσβολές στὸ Μωριά, ἀποτραβηχτήκανε κατὰ τὸ μεσαίωνα στὰ βουνὰ τῆς Μάνης, εἶναι περισσότερο πιθανή, γιὰτὶ ἔχουν τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τραγῶν κ' ἀρπαχτικό χαραχτήρα τῶν ἀρχαίων Σπαρτιῶν». Τὴ γνώμη ἀφ'τῆ σχημάτισε καὶ ὁ Στεφανόπολι καὶ τὴν ὑποστήριξε ὁ Σουαζέλ-Γκουφφιέ, ὁ Μάουρερ, ὁ Ρός, ὁ Κούρτιος κ' ὁ Γεμενιτζ. Ἡ ὑπόθεσις ἀφ'τῆ στηρίζεται σὲ μιὰ παράδοσις πού θεωρεῖ τοὺς Μανιάτες σὰ γνήσιους ἀπόγονους τῶν Λακεδαιμόνιων, καθὼς καὶ σὶν θρυλούμενο ἀρχαιοσμὸ τοῦ γλωσσικοῦ τους ἰδιώματος. Ἄλλὰ τὸ ἰδίωμα ἀπ'τὸ στήν κατασκευὴ του δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸ μὲ τὴν ἀρχαία λακωνικὴ διάλεκτο. Ἀντίθετα τὸ λεξιλόγιό του περιέχει λέξεις καταγωγῆς σλαβικῆς (ἰδίως τοπωνυμίας) Βενετικῆς καὶ Τουρκικῆς κ' ἀπ'τὸ τὸ ἔχει μεταχειριστῆ γιὰ ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς γνώμης τοῦ Στεφανόπολι ὁ Σαίν-Βενεάν καὶ τὸ παίρνει γιὰ στήριγμα ὁ συγγραφέας τοῦ Βουλγαρικοῦ βιβλίου. Εἶναι ὅμως ἀρκετὸ κριτήριον ἀπ'τὸ γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς καταγωγῆς ἐνὸς λαοῦ; Στὴ Γαλλία π.χ. οἱ Μπρετόνοι καὶ οἱ Βάσκοι ἀπὸ αἰῶνες ἐνωσατοθῆντες σὲ γαλλικὸ ἔθνος καὶ κατὰ συνέπεια ἀποχτήσαντες τὴ γαλλικὴ ἐθνικὴ συνείδησι, μιλάνε τὴν πρωταρχικὴν τους γλῶσσα πού εἶναι ἀκατάλυτη γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους γάλλους. Οἱ Φλαμανδοὶ μιλάνε γερμανικά. Οἱ Κορσικανοὶ καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Νίκαιας Ἰταλικά. Ἐξ ἄλλου στήν Ἑλβετία ἐπικρατοῦν τρία γλωσσικὰ ἰδιώματα, σὲ Βέλγιο δύο, στήν Ἰσπανία τρία. Στὶς ἐνδότερες ἐπαρχίες τῆς ἄλλοτε Ὀθωμανικῆς ἀπτοκρατορίας, σὲ Ἀσιατικὸ Βιλαέτι τοῦ Ἰκόνιου, ὑπῆρχαν ἀκραιφνεῖς ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ πού μιλοῦσαν ἀποκλειστικὰ τὸ τουρκικὸ ἰδίωμα καὶ γράφανε μ' ἑλληνικοὺς χαραχτήρες. Ὅλος ἀντίθετα στήν Κρήτη μέχρι τὸ 1912, οἱ Τουρκοκρήτες μιλοῦσαν μόνο τὴν ἑλληνικὴ κ' ἀγνοοῦσαν τέλεια τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα. Τὸ ἴδιο σχεδὸν παρουσιάζεται καὶ στήν ἐπαρχία τῶν Γρεβενῶν μεταξὺ τῶν Βαλαάδων. Ἀνάμεσα στοὺς Κουτσοβλάχικους πληθυσμούς τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Ἡπείρου καὶ τῆς Πίνδος ἐμφανίζεται ἀνάλογο γλωσσικὸ φαινόμενον. Οἱ Πομάκοι τῆς Ροδόπης ἔχουν θρησκευμα καὶ συνείδησις ἀπόλυτα μουσουλμάνικη κ' ὅμως μιλάνε τὰ βουλγαρικά. Καὶ στὰ περὶχωρα τῆς Ἀθήνας ὑπάρχουν πληθυσμοὶ πού καὶ σήμερα ἀκόμα κρατᾶνε οἰκογενειακὰ τὸ ἀλβανικὸ ἰδίωμα. Ἄλλὰ κ' ἂν βγοῦμε ἔξω ἀπ' τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδας, πηγαίνοντας σὲ Σολίνο, σὲ Καλημέρι, σὲ Μαρινιάνο, σὲ Στερνάτι, κ.λ.π. στὰ δεκατρία ἑλληνικὰ χωριά, ὅπως τὰ λένε, ἀκόμα τῆς περιοχῆς Lecce-Ottranto τῆς Ἰταλίας, τὰ συγκροτοῦνται τὴ Grecia Salentina, θὰ δοῦμε πῶς οἱ κάτοικοι τους, ὄχι μόνο παρουσιάζουν ἐβδιδάκριτα τὸν ὑπό τοῦ ἑλλήνα χωριάτη καὶ τοῦ ἑλλήνα ἐπαρχιώτη ἀστυ, ἀλλὰ καὶ ἡ γλῶσσα τους καὶ τὰ ἔθιμά τους ἔχουν μέσα τους τὸ δικὸ μᾶς καθάριον χρῶμα. Παραθέτω ἕνα τραγοῦδι πού εἶναι ποίημα τοῦ Domenicano Tonđi ἀπὸ τὸ Zolino, πού θεωροῦνταν μέχρι τὸ 1940 ἕνα δέφτερος Μισιράλ τοῦ εἶδους του: «Ὅλα τὰ διαβασιμένα μου—μου ἦλθαν πρὸ τὸ νοῦ—σὰν ἦκουσα τὴ γλῶσσα μου—νά τὴν μιλήξῃ ἐσοῦ.—Καίνα τραγοῦδι γρεῖκο—γιὰ σένα ἡ χέρα γράφει—καὶ γράφοντάς

μου ἡ καρδιά—γλυκέα, γλυκέα, μου ξάφει.—Καὶ σοῦ μιλοῦν Ἑλένη μου—τὰ λόγια μερημένα—τὴν ὥρα τὴν δλόχαση—πού διάβηκα μὲ σένα» (2) Αὐτὴ εἶναι ἡ καθαρὸ γλῶσσα τῆς Grecia Salentina πού μιλεῖται μέχρι σήμερα ἀπ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τῆς καὶ πού ἡ διαφορὰ τῆς ὑπάρχει μόνο στὴ λατινικὴ τῆς γραφῆ, ἀλλὰ βάζοντας ὡστόσο ἀνάμεσά τῆς τὰ ἑλληνικὰ στοιχεῖα γάμα, δέλια καὶ θήτα.

Παρ' ὅλες τὶς ἐπιστημονικῆς ἐρευνες πού γινήκανε, δὲν κατορθώθηκε νὰ ξεδιαλυθοῦν οἱ ἱστορικοὶ λόγοι πού ἐξηγοῦν τὸ φαινόμενο τῆς διατήρησης τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος ἀπὸ μερικοὺς πληθυσμούς τῆς γῆς μας. Τὸ ζήτημα τῆς μακεδονόφωνης λαλιᾶς ἀπασχόλησε πολλοὺς συγγραφεῖς ξένους καὶ δικούς μας, ἰδιαίτερα τὸν Stanford³ τὸ Μπουκουβάλα⁴ καὶ τὸ Γιουγκοσλάβο καθηγητὴ τοῦ Βελιγραδίου καὶ τοῦ Παρισίου Cvijic⁵, πού φτάνουν λίγο πολὺ ὅλοι σὲ τὸ ἴδιο συμπέρασμα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ καταγωγή τῆς γλώσσας. Ἐξ ἄλλου ὁ ἴδιος ὁ Cvijic λέει ὅτι «δὲν μπορεῖ κανεὶς, βάσει τοῦ γλωσσολογικοῦ ἰδιώματος, ν' ἀποφανθεῖ πᾶν στὴν ἔθνικὴ συνείδησι ἐνὸς λαοῦ καὶ πῶς πολὺ ν' ἀποφανθεῖ γιὰ τὸ Μακεδονικὸ πρόβλημα».

Γιὰ τοῦτο ὅμως τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Μακεδονίας ὑπάρχουν δυὸ ἐκδοχῆς, πού ὅσο ξέρω μέχρι σήμερα κανεὶς γλωσσολόγος δὲν τὶς ἀγγίξει. Τούτῃ εἶνε ἡ πρώτη: Στὴ χρονικὴ περίοδο τῶν πρώτων αἰώνων τῆς σκλαβιάς ὑπῆρχαν ἐλάχιστα σχολιά γιὰ νὰ διδάσκουνε στὰ παιδιὰ τὴ γλῶσσα τους. Τὸ γλωσσικὸ λοιπὸν ἰδίωμα τῆς Μακεδονίας φτωχότερο κ' ἀπλούστερο κ' ἐπομένως ἐφρητοῦσε προσφορώτερα τὶς ἀνάγκες τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑπαιθρος. Ἀντίθετα, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα πλουσιότερη σὲ λεξιλόγιον καὶ πολυπλοκώτερη ἀνατοκρίνονταν σὲ μιὰ κάπως ἀνώτερη πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ πού εἶχε ἐκλείψει ὀλίγελα ἀπ' τὴ δουλεία. Ἐτοὶ ὁ λαὸς βρισκόντας ἔτοιμα καλούπια μιᾶς πρόχειρης γλώσσας πού τὸν διεφκόλυνε στὶς συναλλαγῆς του μὲ τὶς γειτονικῆς του χώρες, Σλαβικῆς οἱ περισσότερες, παράτησε τὴ δικιά του σὰ μιὰν ἀρρηστη μάθησι. Στὴ δέφτερη ἐκδοχὴ μπορούμε νὰ δώσομε ἄλλη ἐξήγησι, πού ἴσως νὰ εἶνε καὶ ἡ πῶς πιθανή: Τὸ παιδομάζωμα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, γινόταν ἀποκλειστικὰ μέσα ἀπ' τὶς ἑλληνικῆς μάζες ἐπειδὴ ἡ Ὀθωμανικὴ Ἀυτοκρατορία πίστευε ἀπόλυτα ὅτι ἡ ἐξυπνάδα τοῦ ρωμοῦ ἦταν ἀσυναγώνιστη κ' ἤθελε Γενίτσαρους εὐφρεῖς⁶. Γιὰτὸ οἱ λαϊκῆς αὐτῆς μάζες τῆς ὑπαιθρος σὰ μοναδικὸ μέσο ἄμυνας τῆς ζωῆς τους καὶ σὰν καμουφλάξ νὰ πρῶμε τῆς ἰδιότητάς τους, χρησιμοποιοῦσαν τὸ Μακεδονικὸ ἰδίωμα, παραπλαϊώντας ἔτσι τὸν τοῦρκο ἐπιδρομέα σὲ τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τους. Ἄλλωστε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη δὲν ὑπῆρχε κ' ὁ παραμικρότερος ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα στοὺς ἑλλήνες καὶ στοὺς βούλγαρους.

Ἄπ' ὅλα ὅμως ἀπ'τὰ τίποτε δὲν μᾶς ἀναφέρει τὸ βιβλίον: «Ἑλλήνες καὶ Βούλγαροι» καὶ σὲ μιὰ στιγμὴ πού ὁ συγγραφέας του παρασέρνεται ἀπ' τὸ θαβμάσιο πραγματικὰ λεχτικό του, κάνει ἕνα τεράστιο λάθος πού δὲν φαίνεται καθόλου γιὰ εἰλικρίνεια, ἔχοντας κανεὶς ὅτ' ὄψει ὅλ' ἐκεῖνα πού διαβάξει παραπάνω. Λέει λοιπὸν κάπου πῶς: «οἱ ἐπι-

2) Jean Barrant: Anthologie, 1890—1939, σελ. 103—109.

3) Stanford: An Ethnological Map of European Turkey and Greece with introductory remarks on the Distribution of Races in the Illyrian Peninsula, and Statistical Tables of Population, London 1877.

4) Μπουκουβάλα: Ἡ γλῶσσα τῶν Βουλγαροφώνων τῆς Μακεδονίας. Κάριον 1905.

5) Cvijic: Questions Balkaniques, Paris 1917, σελ. 51.

6) Kroiziet: Οἱ Γενίτσαροι καὶ τὸ Τουρκικὸ παιδομάζωμα, 1876.

δρομές των βουλγάρων στη Μακεδονία και Θράκη δεν είχαν σκοπό μόνιμης κατοίκησης εκεί, άλλ' απλώς είχαν χαρακτηρα παροδικών άρπαγών». Το ίδιο άκριτως πράγμα λέει κι' ο Δουρνόβωφ, ο ρούσσος συγγραφέας, για τους Σλάβους που πολεμούσαν ενάντια στους άγώνες του Βυζαντινού κράτους.⁷

Σίγουρα ο βούλγαρος συγγραφέας θα μ'ας έπειθε με το παραπάνω —γιατι το φλογερò τουτο ζήτημα πάει να μ'ας κάνει στενά έθνικιστές με τις τόσες άπόψεις που γέννησε ή μεταπολεμική τουτη περίοδο— αν μ'ας έδινε κάτι σωστό κι' άληθινό. Γιατι όπως φαίνεται οι γνώσεις του είναι θησαυρός ανεχτίμητος, που ώστόσο δε θέλει να μ'ας τους παρουσιάσει στο χαρτί από φόβο του στενόκαρδου πατριωτισμού του, αν και για να σώσει τα προσχήματα αναφέρει φαρδιά, πλατιά στον πρόλογο του ότι: «είμαι κομμουνιστής από γεννησιμιού μου μ'α κανείς δεν πρέπει να μου άμφισβητεί το δικαίωμα που έχω να μιλήσω για ένα τέτιο διεθνές ζήτημα που άφορά την πατρίδα μου. Στην Ελλάδα βλέπω την πρόοδο της τέχνης που ύψώνεται σιγά, σιγά σε θεότητα άπ' τους μακεδόνας της φυλής μου και λέω πώς είναι δική μου τέχνη».

Και μεις είμαστε κομμουνιστές γι' άφτο μιλάμε χωρίς μάλιστα να ξεχνάμε όπως άπότòς ότι μέσα στις διάφορες έποχές της άνθρωπότητας, ή φυλή είναι καθαυτό «γεωγραφική άτομικότητα» ή καλλίτερα ή ομαδική άνθρώπινη άτομικότητα σχετικά με καθωρισμένη γεωγραφική θέση. Με τον κάθε άνθρωπο, ή ιδέα της φυλής αρχίζει να ένοσρκώνεται πρώτα στην οικόγένεια και σιγά, σιγά στην πόλη, στη χώρα, στο έθνος. Έτσι χωρίζονται βαθμηδόν οι διάφορες συγγένειες της ίδιουσγκρασίας, του χαρακτήρα, των ήθων και έθιμων, της γλώσσας, συγγένειες που έξασοιούνται πρώτα άπ' τις γεωγραφικές συνθήκες της έγκαταβίωσης κι' ύστερα άπ' τις ιστορικές περιπέτειες ενός λαού. Από τους σκληρούς κι' άχάριστους άγώνες με τη γη που τον τρέφει, με τους άνεμους και τα κύματα που τον πολεμούν, κεντριζεται το άνθρώπινο έγω του που δημιουργεί το φυλετικό τύπο του, που ξυπνάει τις δυναμικότητες της φυλής του. Από το φυλετικό ένστιχτο γενιέται ή τέχνη, που δεν είναι ποτέ ένας καθωρισμένος σκοπός, αλλά το ψυχόρμητο αίσθημα της ομαδικής ζωής. Η τέχνη είναι άλληλένδετη με την κάθε φυλή. Βλέπουμε στον κόσμο φυλές έργατικές, δημιουργικές, κινητήριες μιάς δυναμικότητας άσυγκρότιστης άκόμα. Βλέπουμε έθνη έμπορικά και καλλιτεχνικά έθνη. Λαούς πολυτέλειας και λαούς βιομηχανικούς. Ράτσες έκστατικής άκνησίας και λαούς πυρετώδους δράσης. Φυλές νέες και φυλές γερασμένες. Φυλές που γενιούνται και φυλές που πεθαίνουν. Ο άνθρωπος ότι και ν' άνε, άγγλος, γάλλος, τουρκος, έβραϊος, σπανιόλος, βούλγαρος, σέρβος, πρέπει ν' αναγνωρίσει την άμείλιχτη πλοκή των νόμων της φυλής του, χωρίς να ζητήσει να γίνει ο όπαδός των φυλετικών θεωριών του Gobineau και του Χίτλερ, σ' άφτες που πιστέβει κατά πολύ, ο άνάποδος του «Έλληνες και Βούλγαροι».

Ο σημερινός διανοούμενος πρέπει να σταθεί σ' άλλο σκοπό: Άπό αιώνας τώρα ή βαλκανική διάνοηση γεωγραφικά συμπλησιασμένη, μ'α πολιτικά χωρισμένη, άποσυνθεμένη στη δραματική αντίθεση που βρίσκουνται οι λίγες προσωπικότητες της, είναι το μόνιμο θύμα της Άνατολής και της Δύσης. Σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, που ή βαλκανική συνείδηση ξυπνάει, που τα Βαλκάνια βλέπουνε πώς άλλοι είναι οι σκοποί της Έβρώπης και της Άσίας, το πρόβλημα της βαλκα-

7) Ν. Δουρνόβωφ: Έχουν άραγε οι Βούλγαροι ιστορικά δικαιώματα στη Μακεδονία, στη Θράκη και στην καλιά Σερβία; Μόσχα 1895, Τυπωμ. έλληνικά και ρούσικα.

νικής διάνοησης. τίθεται σ'άν έπιταχτική άνάγκη, που προηγείται από κάθε άλληλεγγύη των λαών μας. Τα Βαλκάνια δεν πήρανε άκόμα έξαστερη θέση. Η βαλκανική διάνοηση είναι άνύπαρχτη. Όλουθε βλέπεις το λαχάνιασμα για τη μίμηση, για την άντιγραφή έβρωπαϊκών μορφών.⁸ Άποσυνθεμένη και σπασμένη ή ρούσικη διάνοηση, βρήκε τέλος τη σύνθεσή της με το ν' άπαρηηθεί τις έβρωπαϊκές πλάνες και με το να παρατήρει για πάντα τη δυτική ψευτιά, ξαναγυρίζοντας στις άσιατικές και μογγολικές πραγματικότητες. Άλλωστε τη Ρουσία τη θεωρούκε από πάντα σ'άν το δέφτερο πόλο του έβρωπαϊκού κόσμου, την Άντιεβρώπη.

Είναι πλάνη να πιστέβουμε πώς ό,τι ιδιότυπο παρουσιάζει μια φυλή, είναι άνάλογο προκειμένου για καλλιτεχνική δημιουργία, προς το λαογραφικό στοιχείο. Ούτε ο Τολστόη ούτε ο Τουγκένιεφ, ούτε ο Ντοστογιέφσκυ έκαναν λαογραφία, μ' όλο που ή τέχνη τους είναι βαθύτατα ρούσικη. Η φτωχή όμως Βαλκανική παράδοση που καταφέραμε να δημιουργήσουμε με μεγάλη περιφάνια μικροσωβινιστών, ξεφέβγοντας άπ' τις έθνικές μας άνάγκες, δεν έδωσε άκόμα ούτε τον Τολστόη της, ούτε τον Ίψεν της, ούτε το Ντοστογιέφσκυ της, ούτε τον Μπιόρσον της. Με τον ύποκρισία μας άφτη άρνιούμαστε τον έσφτό μας και θέλουμε να δημιουργήσουμε έξω άπ' τη φυσική συνέπεια της φυλής μας. Βέβαια, το μεγάλο πρόβλημα είναι το πώς θα προσαρμοστούμε στους άληθινούς όρους της σημερινής ζωής, πώς θα κατανοήσουν την πορεία του νέου πολιτισμού που μ'ας άνοίγει διάπλατα τις λεωφόρους του. Άφτο όμως δεν είναι ζήτημα μόνο καλής θέλησης. Είναι ζήτημα βαθύτατου συγκλονισμού, γκρέμισμα των παλιών ειδώλων, ξαναβάφτισμα, στη διανοητική κολυμπήθρα του Σιλωάμ, άλλαγή της διανοητικότητας και ψυχοσύστασης μας. Κι' όμως ο τρομερός συγκλονισμός του παγκόσμιου τουτου πόλεμου κοντεύει να σβύσει μπρός στα προβλήματα των έδαφικών διεκδικήσεων, χωρίς να παρουσιάζει άκόμα καμμιά πιθανότητα για μια βαθύτερη κατανόηση, στις τραγικές πνευματικές αντιθέσεις των Βαλκανίων. Μ'α πρέπει να πάρουμε ύπ' όψει πώς ή στιγμή είναι σοβαρά, τα σημεία θλιβερά. Η ώρα του χρέους για τους ζωντανούς ανθρώπους έχει σημάει από καιρό. Πρέπει να κατανοήσουμε την έποχή μας.

ΓΙΑΝΝΗΣ Β. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

8) Μπογδάν Ράδιτσα: Τραγικές αντιθέσεις στη διάνοηση των Βαλκανίων.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

ΕΛΛΕΙΨΗ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος είναι ἡ ἐπανάληψη τοῦ πρώτου, πού εἶχε τὶς ριζες του πολὺ βαθύτερα: ἡ στάση τῶν ἀνθρώπων ἀπέναντι τῶν εὐρωπαϊκῶν προβλημάτων καὶ τῶν παγκοσμίων, πού ἐξαρτιέται ἀπ' τὴ στάση ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τοῦ ἔθνους μας, ἐδῶ ἔχει τὴν πηγή του τὸ μεγάλο προπολεμικὸ καὶ μεταπολεμικὸ πρόβλημα, πού μέχρι τώρα δὲ λύθηκε, ἀλλὰ ἐπαναλήφθηκε μ' ἄλλες ιδέες—προσχήματα,

Ἡ Εὐρώπη πάσχει ἀπὸ ἔλλειψη πνευματικῆς ἐνότητας καὶ ἀνθρώπινης συνείδησης, γιὰ τοῦτο οὔτε κι αὐθεντικὴ συνείδηση ἔχει, ἀλλὰ κομματικὴ, καυσικὴ, συμμοριακὴ συνείδηση ἐναντίον ὅλων.

Τάποτελέσματα αὐτῆς τῆς ἔλλειψης εἶναι γνωστὰ σ' ὅλους μὲ τὶς θυσίες πού ὑπέστησαν καὶ τὰ μελλοντικὰ γεγονότα θὰ φέρουν τὴν Εὐρώπη στὸ τραγικὸ δίλημμα: νὰ ἐξανθρωπισθῇ καὶ νὰ ρυθμισθῇ τὴν τυφλὴν δύναμιν τῆς ἢ ν' αὐτοκαταστροφῇ ριζικὰ, σ' ἐργαλειοὺς ἀντιπνευματικῶν πολέμων.

Ἦδη κατὰ τὸν δεύτερο παγκόσμιον πόλεμον, κανένα κράτος τῆς Εὐρώπης δὲν νίκησε: ἡ ὀλοκληρωτικὴ νίκη ἀνήκει στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς ποὶ στὰ χέρια τῆς συγκεντρώθηκε ἡ παγκόσμια γεωοικονομικὴ ἡγεμονία.

Τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη περιορίστηκαν μόνον νὰ ἀλληλογκρεμίσουν τὶς βιομηχανίες τους καὶ νὰ σπαταλήσουν τὶς ἠθικὰς, πνευματικὰς καὶ σωματικὰς δυνάμεις τους, ὅπως καὶ τὶς πρώτες ὕλες, συγκεντρωσὴ κόπων γενεῶν.

Ὅμως ἡ μεγαλύτερη ἦττα τῆς Εὐρώπης, ἡ πραγματικὴ καὶ ἀληθινὴ ἦττα τῆς χωρὶς ἀνόρθωση θὰ εἶναι ἡ πνευματικὴ τῆς κατάπτωση: τὰ μεγάλα καὶ προοδευμένα κράτη, αὐτὸ εἶναι τὸ παράδειγμα καὶ ἡ πρωτοπορεία τῆς εὐρωπαϊκῆς πνευματικῆς, βιομηχανικῆς καὶ γεωγραφικῆς ἐνότητας, ἔσπειραν καὶ καλλιέργησαν τὸ διχασμὸ καὶ τὴν ἀπομόνωση καὶ ἔδωσαν ἰδεολογικὰ προσχήματα καὶ ψυχολογικὰ ἐλατήρια στοὺς καθυστερομένους εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς νάντεπιτεθοῦν καὶ νάντεκδικηθοῦν διὰ τῶν δικτατοριῶν καὶ τῆς στρατοκρατίας.

Ἡ εὐθύνῃ γι'αὐτὰ τὰ γεγονότα τῆς Εὐρώπης καὶ γιὰ τὸ μέλλον τῆς πέφτει πάνω στὴν ἀγγλικὴ πολιτικὴ: αὐτὴ μόνον θὰ μπορούσε νάχη τὴν ἀπαραίτητη ἱστορικὴ πείρα, γεωοικονομικὴ εὐνοία, καὶ διεθνή διαπαιδαγώγησι ὥστε νάποτρέψῃ τὶς καταστροφὰς καὶ τὶς τελικὰς διασπάσεις.

Τὰ μικρὰ ἔθνη τῆς γῆς, γιὰ νὰ ἐπιζήσουν μέσα σ' αὐτὴ τὴν πάλῃ τῶν μεγάλων, ἐφόσον δὲν μπορούν νάμυνηθοῦν ὕλικῶς καὶ ἐπόμενα δὲν μπορούν νάχουν καμμιά πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ πρωτοβουλία, πρέπει νὰ καλλιεργοῦν τὴν ψυχὴ τους καὶ νὰ ὀξύνουν τὴν ἐτοιμότητα πνεύματος, ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὶς ἰδεολογίας τοὺς ἐθνικισμοὺς

καὶ διεθνισμοὺς, καὶ προπαντὸς ζώντας μέσα στὴν ἀκριβὴ ἀντίληψη τῆς παγκόσμιας πραγματικότητος πού ἐλάχιστο μέρος τῆς ἀποτελεῖ τὸ μικρὸν ἔθνος.

Ὅσο γιὰ τοὺς ἀποικιακοὺς λαοὺς, ἐκεῖ ἡ κατάσταση εἶναι ἀπελπιστικὴ ὕλικὰ καὶ πνευματικὰ: ὁ ὑπερπληθυσμὸς καὶ ἡ ἔλλειψη κοινωνικῶν στελεχῶν τοῦ πολιτισμοῦ, καταδικάζει αὐτοὺς τοὺς λαοὺς νὰ ναι δουλοπρεπεῖς στοὺς δικούς τους καὶ ξένους ἀφέντες χωρὶς νὰ μπορούν νὰ τινάξουν τίποτε, ἐκτὸς ἀπ' τὴν ὑποταγὴ τους ἢ τὴ μάταιη διαμαρτυρία τους.

Ἀλλὰ ἡ ἐξασθένηση τῆς Εὐρώπης θὰ τοὺς ἐνθαρρύνῃ γιὰ μιὰ νέα ἀπελπισμένη προσπάθεια.

Τὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα δὲν ἀπόκτησε ἀκόμη ἐνότητα παρόλη τὴν παγκόσμια ἐξάπλωσίν του, καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ γεωοικονομικὴ ἡγεσία ἀποδείχθηκε ληστρικὴ. Αὐτοὶ οἱ δύο καθολικοὶ ὄροι ἀποτελοῦν τὸ πρόβλημα τῆς εὐρωπαϊκῆς κρίσεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ μας.

Ἡ ἀμερικανικὴ αἰσιοδοξία καὶ δυναμικότητα, ἔχει κι' αὐτὴ τὸ χαρακτηριστικὸ κάθε ἡγεμονίας, τὴν ἔλλειψη πνευματικῆς ἐνότητας, ὀρθῆς προοπτικῆς καὶ ἀνθρώπινης ἀναλογικῆς (ὄχι ἐξισοτικῆς) δικαιοσύνης.

Σ' ἓναν κόσμον πού ἡ μόνη του μέριμνα καὶ ἡ μοναδικὴ του σπατάλη ἐνεργείας εἶναι ἡ ἀπόχτηση οἰκονομικῶν μέσων καὶ ἐργαλείων γιὰ ἐξάσκησι δυνάμεως, σ' ἓναν τέτοιο ἀπάνθρωπο κόσμον, κάθε ἐλιχρινῆς νύξῃ γιὰ πνευματικὸ περιεχόμενον καὶ αἰσθητικὸ πλουτισμὸ τῆς ὕλικῆς ἐμπειρίας, ἰσοδυναμεῖ μὲ νύξῃ παράκοσμης τρέλλας. Ἡ μόνη ἀναγνωρισμένη ἀπ' ὅλους ὑπερπραγματικότης εἶναι τὰ μηχανικὰ μέσα δύνამης: μαρξιστικὸς οἰκονομισμὸς, ἱμπεριαλιστικὸς καπιταλισμὸς δημοκρατικὴ φαρισσαϊκὴ μικροοικονομία.

Μέσ' ἀπ' τὴν ἰδιότυπῃ «ἀνεση» πού πηγάζει ἀπ' τὰ μηχανικὰ μέσα, ὑπάρχει ἀκόμη κάποιον περιθώριον γιὰ «κουλούρα» «μόρφωση» καὶ «πολιτισμὸ», τόσο ἐπιφανειακὴ φαντάζουσα πρόσκαιρα καὶ ἀφθάρδης, ὅσο κι' ἡ στιγμιαία γιολάδα ἐνὸς φτηνοῦ μετάλλου: ἡ παραμικρὴ εὐκαιρία ἐρεθισμοῦ τῶν πρωτογόνων μας τάσεων καταστρέφει κάθε ἐπίκτητον.

Ἀλλὰ ἡ μεταψυχικὴ δυναμικότης στὸν ἄνθρωπον, οἶν ἀντανάκλαση καὶ σύγκρουση τοῦ σύμπαντος, ὑπνώττει, ὅμως ποτὲ δὲν στερεοῦει. Αὐτὴ ἡ δυναμικότης εἶναι ἀσυνείδητη καὶ πρὸς τὸ παρὸν τὴν ἐκμεταλλεύεται τὸ ἀπάνθρωπο κίνητρο εἰς βάρος τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λογικῆς.

Ἡ ἀπόπειρα τοῦ κομμουνισμοῦ νὰ δώσῃ ἓνα πνευματικὸ περιεχόμενον στὸν μηχανικὸν πολιτισμὸν, εἶναι μιὰ ἀποτυχημένη καὶ καθυστερημένη ἀντίδραση τοῦ ἴδιου τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων του, μιὰ ἀντιδραστικὴ κίνησι ψυχικὰ δούλων κι' ἐπαρχιωτῶν.

Ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ κουλούρα πιθανῶς νὰ ἔχῃ ὡς προϋπόθεσι μιὰ κάποια μηχανικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνεση, ἀλλὰ ποτὲ δὲν εἶχε καὶ δὲν θάχει οἶν πηγὴ τὴν γεωοικονομικὴν λευτεριά του ἔξω κόσμου, ἀλλὰ τὴν πνευματικὴν διάθεσι καὶ τὴ φυσικὴ εὐγένεια, δύο ἀπαραίτητοι ὄροι γιὰ μιὰν ἀποτίναξι μεθοδικὴ καὶ ὑπόμονη τῶν ψυχικῶν δεσμῶν καὶ τῶν νεκρῶν σημείων, γιὰ ν' ἀναβλαστήσῃ ὀρηκτικὰ ἢ ὑπνώττουσα ἐνστικτώδης χαρὰ κι' ἡ ληθαργοῦσα πνευματικὴ συγκίνηση γιὰ μιὰ τριτόγονη ἀνασύνδεσι τοῦ κόσμου, μετὰ τὴν πρωτόγονη διάσπασι.

Μέσα στὴν τραγικὴ πάλῃ μεταξὺ Πίστης καὶ Εἰλικρίνειας, ἀνάμεσα στὰτομα καὶ τοὺς λαοὺς, ἐλάχιστοι ἄνθρωποι ἔφτασαν στὴν τολμη μιᾶς πολλαπλῆς πειθαρχημένης εἰλικρίνειας, δὲ λέμε πάνω, ἀλλὰ πέρ' ἀπ' τὰ συμφέροντα καὶ πάθη τῆς.

Ἡ πίστις, κάθε πίστις, ἀντὶ νᾶναι ἡ εὐλικρινὴς πορεία πρὸς τελειοποίησιν, καταντᾷ τὸ στεγνὸ δοχεῖο τῆς ἀγωνίας μας, κ' ἡ ἀποφυγή, ἡ κατάργησις τῶν ὄρων τῆς ζωῆς.

Ἔτσι κάθε ἠθικὴ ποὺ πηγάζει ἀπὸ μιὰ πίστιν, κ' ὄχι ἀπὸ μιὰ δημοσιογικὴ ἔκφρασις, καταδικάζει τὴν ὑπαρξήν, κ' ἐρεθίζει τὶς καια-στροφικὰς τάσεις τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ πίστις ὑπαγορεύει τὶς ἰδεολογίας τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν, ἀλλὰ ἡ εὐλικρίνεια μᾶς ἀναγκάζει νὰ ποῦμε ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἰδεολογικὰ ζητήματα καὶ ἰδεολογικὰς διαφορὰς, ἀλλὰ ψυχολογικὰ προβλήματα καὶ γεωοικονομικὰς διαφορὰς, σύμφωνα μὲ τὰρχικὰ ψυχολογικὰ συμπλέγματα τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν ἀτόμων.

Κάθε ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ τρέχει πρὸς τὴ ζωὴ γιὰ νὰ συναντήσῃ ἡ νάναπλάσις κείνου ἀκριβῶς ποὺ ἔχει κίολας μέσο του : νὰ ξαναβρῆ τὸν ἑαυτὸ τῆς ὑλοποιημένο.

Ζωὴ κ' ὑπαρξὴ ἐκφράζονται ἀσυνείδητα, γι' αὐτὸ κ' οἱ ἐκδηλώσεις τῆς, γιὰ μᾶς σημαίνουν τὶς πιδ βαθεῖες τῆς τάσεις.

Στὴ Λογικὴ, μονάχα σὰν μικρὸ κομμάτι αὐτοῦ τοῦ παγκόσμιου Ἀλόγιστου μπορεῖ νὰ βασιστοῦμε.

Κι' ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἀπαισιοδοξία μας ἀπέναντι τῆς λογικῆς τῶν ἀνθρώπων ποὺ τὴ θεωροῦμε ὡς ἀδύναμο ἀλλὰ δυναμικὸ ὄργανο ἄλλων τάσεων καὶ δυνάμεων, κ' ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά τὸ σκοτεινὸ κ' ἐπιθετικὸ αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν ἄλλων τάσεων, μᾶς ὑποχρῶνουν νὰ μὴ ἀψηφίσουμε αὐτὴ τὴν ὑστατὴ πραγματικότητα τοῦ πολυσύνθετου Κόσμου.

Z. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ

“ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ,,

Γ' ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 28, ΑΘΗΝΑ - ΤΗΛ. 55-536

ΤΙΜΟΚΑΤΑΛΟΓΟΣ *)

ΑΓΓΕΛΟΓΛΟΥ ΑΛΚΗ: «Ἀμαρτωλοὶ» Νουβέλλα	Δρχ. 200
ΑΓΓΕΛΟΓΛΟΥ ΑΛΚΗ: «Ἐαρινὸ» διηγήματα	> 200
ALEXANDER - STAUB: «Ὁ Ἐγκληματίας κ' οἱ	>
δικαστές του»	> 250
ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ ΝΙΚΗΦ. «Ἡρωϊκὴ Συμφωνία» ποίημα	> 100
ΓΙΑΝΝΑΤΟΥ ΣΠ.: «Μικροὶ ἄνθρωποι σὲ δύσκο-	>
λες ὄρες» διηγήματα	> 150
ΤΑΚΗ ΔΑΝΑ: «Εἶμαι ὁ ἄθροπος»	> 200
> > «ἩΜΕΡΕΣ Αἰώνες»	> 200
> > «Χωρὶς τίτλο»	> 200
ΛΟΥΡΙΕ ΟΣΙΠΠ: «Ντοστογιέφσκη» ἡ ζωὴ καὶ τὸ	>
ἔργο του	> 150
ΚΟΒΒΑΤΖΗ ΑΣΤΕΡΗ: «Πρῶτη Ἄνοιξη» Νουβέλλα .	> 200
ΛΕΚΑΤΣΑ Π.: «Ἰδεοκρατία καὶ Ἱστορικὴ αἰτιοκρατία . .	> 150
ΜΑΓΓΑΝΑΡΗ ΑΠΟΣΤ.: «Ὁ ἄλλος δρόμος» σίχτοι	> 300
ΜΑΓΓΑΝΑΡΗ ΑΠΟΣΤ.: «Ἡ τελευταία τῶν ρω-	>
μαντικῶν» διηγήματα	> 200
ΝΑΤΣΟΥΛΗ ΝΙΚ. «Συγκοινωνιακὰ Θέματα»	> 1000
ΝΙΤΣΕ ΦΡΕΙΔ.: «Ὁ Ἀντίχριστος»	> 200
ΠΑΠΠΑ ΝΙΚ. «Τὸ αἷμα τῶν ἀθῶων» ποίηματα	> 250
ΠΑΠΑΔΗΜΑ ΑΔΑΜΑΝ.: «Ἡ Πορεία μιᾶς γενιᾶς»	>
Λογοτεχνικὰ Χρονικὰ	> 200
ΠΕΝΤΖΙΚΗ Ν.: «Ὁ πεθαμένος καὶ ἡ ἀνάστασις»	> 200
ΠΙΕΡΙΔΗ ΓΙΑΓΚΟΥ: «Ὁ Καβάφης» συνομιλίες, χαρα-	>
κτηρισμοί, ἀνέκδοτα	> 150
ΡΟΜΠΕΡΤ ΑΛΛΑΝ ΚΟΥΞ: «Πάστωρ Χ» ἀστυνομικὸ	>
μυθιστόρημα	> 200
SOEREN KIERKERKAARD: «In vino Veritas»	> 250
ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΓΡΗΓΟΡΗ: «Πῶς κατακτιῶνται οἱ	>
γυναῖκες»	> 125
«ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ» ὁ τόμος Α/Β ἄδετος	> 2500
> > χρυσόδετος	> 3000

*) Ἐμβάσματα γι' ἀποστολὴ βιβλίων ἄς ἀπευθύνονται στὸν κ. Ν. Σ. ΜΟΝΑΧΟ, Γ' Σεπτεμβρίου 28, Ἀθήνας.

Δ Η Λ Ω Σ Η

Τὰ "ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ," δὲν
θὰ κυκλοφορήσουν τὸν Αὐγούστο. Τὸ
ἐπόμενο τεύχο μας Ν^ο 32 θὰ κυκλο-
φορήσει τὴν 1^{ην} Σεπτεμβρίου 1945.